

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

СЛОБОЖАНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Серія: Філологія

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 1, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Протокол № 8 від 27.02.2023 р.)

Головний редактор:

Семеног О. М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Члени редакційної колегії:

Архангельська А. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри славістики Університету імені Ф. Палацького в Оломоуці

Барановська Л. В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освіти дорослих Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Бідюк Н. М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іншомовної освіти і міжкультурної комунікації Хмельницького національного університету

Герман В. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Горболов Л. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Григоренко Т. В. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Данилюк С. С. – доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Загнітко А. П. – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, декан факультету філології, психології та іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса

Капранов Я. В. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Київського національного лінгвістичного університету

Коваль В. О. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Козлова В. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології та лінгводидактики Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Кравець Л. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ

Кульбабська О. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Морська Л. І. – доктор педагогічних наук, професор, професор Інституту Педагогіки Жешувського університету

Рудь О. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Сидоренко В. В. – доктор педагогічних наук, професор, директор Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України

Струк А. В. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Хижняк І. А. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової, технологічної та професійної освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

Цюняк О. П. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Шарова Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач сектору науково-методичного забезпечення роботи з обдарованою молоддю відділу роботи з обдарованою молоддю ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 МОВОЗНАВСТВО

Кульбабська Олена Валентинівна Прикметникова напівпредикативна конструкція у фокусі лексичної та синтаксичної семантики.....	5
Kozlova Viktoriia Viktorivna Speech acts of control in English dominant parental discourse.....	11
Клочко Лариса Іванівна Роль адресанта у висловлюваннях похвали (на матеріалі англомовного художнього дискурсу).....	17
Burenko Tetiana Mykolaivna The influence of gender factor on the speech behavior of communicants.....	22

РОЗДІЛ 2 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Шарова Тетяна Михайлівна Художні вподобання та естетичні орієнтації у творах Костя Гордієнка «Про комуну».....	26
--	-----------

РОЗДІЛ 3 МЕТОДИКА

Семеног Олена Миколаївна Цінності академічної культури мовознавця Сергія Дорошенка.....	31
Бідюк Наталя Михайлівна Особливості формування перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури.....	36
Грона Наталія Вікторівна Текстотворчий перформенс у системі підготовки майбутнього вчителя початкових класів.....	43

CONTENT

SECTION 1 LINGUISTICS

Kulbabska Olena Adjective halfpredicative construction in the focus of lexical and syntactic semantics.....	5
Kozlova Viktoriia Speech acts of control in English dominant parental discourse.....	11
Klochko Larysa The role of the addresser in expressions of praise (based on the material of English artistic discourse).....	17
Burenko Tetiana The influence of gender factor on the speech behavior of communicants.....	22

SECTION 2 LITERARY STUDY

Sharova Tetiana Artistic likes and aesthetic orientations in the works of Kosty Gordienka “Pro commune”.....	26
--	----

SECTION 3 METHODOLOGY

Semenog Olena Academic culture of a linguist Serhiy Doroshenko.....	31
Bidyuk Natalya The distinctive features of translation competence development in pre-service training of foreign language and literature teachers.....	36
Hrona Nataliia Text-creating performance in the training system of the future teacher of primary grades.....	43

ПРИКМЕТНИКОВА НАПІВПРЕДИКАТИВНА КОНСТРУКЦІЯ
У ФОКУСІ ЛЕКСИЧНОЇ ТА СИНТАКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

Кульбабська Олена Валентинівна,

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-1858-9269

Researcher ID: C-2286-2017

У статті з'ясовано термінологічний обсяг понять «предикативність», «напівпредикативність», «напівпредикативна конструкція», «напівпредикативний синтаксичний зв'язок», «напівпредикативні семантико-синтаксичні відношення», «вторинна предикація», дефініції яких дотепер залишаються актуальною проблемою теоретичної граматики. Констатовано, що всі зазначені вище категорії оприявлені в асиметричній синтаксичній одиниці – у простому ускладненому реченні, що у формально-синтаксичному плані належить до класу монопредикативних одиниць, а у семантико-синтаксичному – до неелементарних (поліпропозитивних). Установлено, що просте неелементарне речення охоплює різні типи ускладнювачів, центральне місце серед яких посідають відокремлені другорядні члени речення (за традиційною класифікацією), або напівпредикативні конструкції зі стрижневим компонентом прикметником, дієприкметником, дієприслівником та іменником (у новітньому витлумаченні). Досліджено, що поняття «напівпредикативність» і «напівпредикативна конструкція» тісно пов'язані з морфологічною природою та ономазіологічними параметрами окремих слів, з їхньою семантикою та можливостями встановлення синтаксичних зв'язків у реченні. Зокрема, сигніфікативну сутність прикметника виформують не поняття про предмети дійсності, а поняття про якості, відношення, належності. До того ж прикметник найчастіше входить до синтаксичної структури речення не безпосередньо, а у складі іменної (субстантивної) групи, устанавлюючи зв'язки з іншими елементами висловлювання через означуване – іменники різної семантики. У лексико-граматичній єдності прикметник не лише уточнює семантику означуваного іменника, але й конкретизує своє значення в атрибутивній і в предикативній позиціях. Доведено, що абстрактні іменники в основному складі речення, хоча й позбавлені денотації, паралельно можуть формувати денотативну семантику висловлення, якщо стають означуваним для прикметникової напівпредикативної конструкції.

Ключові слова: просте неелементарне речення, вторинна предикація, синтаксична категорія, предикативність, напівпредикативність, напівпредикативна конструкція, напівпредикативні зв'язки та відношення, прикметник, абстрактний іменник.

Kulbabska Olena. Adjective halfpredicative construction in the focus of lexical and syntactic semantics

The article clarifies the terminological meaning of the concepts “predicateness”, “half-predicateness”, “halfpredicative construction”, “halfpredicative syntactic connection”, “halfpredicative semantic-syntactic relations”, “secondary predication”. The definition of these syntactic terms remains an actual problem of theoretical grammar today. The author states that all grammatical categories are in a simple complex sentence. Its main feature is asymmetry, because in terms of structure simple complex sentences belong to the class of monopredicative units, and in terms of semantics – to non-elementary ones. The article also summarizes different types of complicating components. The central place among them is occupied by separated secondary members of the sentence (according to the traditional classification) or semi-predicative constructions (according to the latest classification). The main component of semi-predicative constructions are adjectives, adverbs, and nouns. It has been investigated that the concept of “halfpredicateness” and “halfpredicative construction” is closely related to the morphological nature of individual words, their semantics and the possibilities of establishing syntactic connections in a sentence. In particular, the meaning of an adjective is formed not by the concept of objects of reality, but by the concept of qualities, relations, belonging. In addition, the adjective most often enters the syntactic structure of the sentence not independently, but as part of a substantive group of different semantics. In lexical-grammatical unity, the adjective not only clarifies the semantics of the main noun, but also specifies its meaning in the attributive and predicative positions. It is proved that abstract nouns in the basic structure of the sentence, although devoid of denotation, can simultaneously form the semantics of the statement. Under this condition, they become the signifier for the adjectival halfpredicative construction.

Key words: simple nonelementary sentence, secondary predication, syntactic category, predicateness, halfpredicateness, halfpredicative construction, halfpredicative connection, halfpredicative relations, adjective, abstract noun.

Вступ. Визначення обсягу синтаксичних одиниць і категорій, їхньої внутрішньої та зовнішньої ієрархії, специфіки вживання та функційної динаміки дотепер залишається актуальним у проблематиці теоретичної граматики. Показові в цьому плані «категорії предика-

тивності, предикатності, предикації та сполучуваності (валентності), що перебувають у взаємних нашаруваннях, відбивають сутність різних аспектів речення, виявляють симетричність /асиметричність його формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної будови»

[1, с. 10]. Незважаючи на традиційність зазначених понять, у мовознавчій науці досі немає єдиного несуперечливого їхнього трактування. Отже, мовознавці прагнуть дослідити «проміжні ланки» у системі категорії предикативності, якими є, наприклад, «додаткова предикативність», що охоплює два різновиди – пряму й непряму (А. Мойсієнко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, І. Слинько), або «вторинна предикативність» (М. Луценко, Т. Лутак), або «потенційна предикативність» (Н. Кобченко), або «неповна предикативність» (М. Вінтонів, О. Новікова), або «напівпредикативність» (І. Вихованець, А. Загнітко, О. Кульбабська, Г. Теслицька, К. Шульжук, О. Яцук та ін.) тощо.

Обидві категорії – предикативності й напівпредикативності – оприявлено в простому ускладненому (неелементарному) реченні, граматичний статус якого теж залишається невизначеним: «в ієрархії синтаксичних одиниць воно посідає так само проміжне місце між простим неускладненим і складними реченнями» [2, с. 751]. Ці синтаксичні одиниці в лінгвістичній літературі визначено: по-перше, як *прості речення* (І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, М. Мірченко, В. Русанівський та ін.); по-друге, *поліпредикативні, як і складні речення* (Н. Сазонова); по-третє, як *перехідний тип конструкцій* у галузі складного та простого речень, який заслуговує на окреме місце у синтаксичній градації, як-от: *просте → складне → ускладнене речення* (В. Покусаєнко, М. Черемисіна).

Матеріали та метод. *Мета статті* – уточнити граматичну сутність напівпредикативних конструкцій (далі – НК), установити ономазіологічні параметри українського прикметника як ознакового слова і структурно-семантичного центра НК, розпрацювати семантичну класифікацію означуваних абстрактних іменників у субстантивній групі, охарактеризувати умови відокремлення та функції напівпредикативних атрибутивних (прикметникових) ускладнювачів при абстрактних субстантивах.

Для досягнення мети використано відповідні *методи й прийоми дослідження*: описовий (для точного й повного опису мовних явищ, визначення їхньої специфіки, особливості функціонування), структурний (у ході аналізу простих речень із прикметниковими НК як багаторівневих синтаксичних побудов, цілісної функційної структури, елементи яких взаємопов'язані чіткою системою синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень), методи трансформаційного та функційного аналізів (у процесі дослідження похідних моделей, до того ж у встановленні взаємозв'язків зі структурами інших типів речень і словосполучень), компонентного аналізу (для уточнення узагальненої лексико-семантичної класифікації абстрактних іменників).

Результати. Категорія напівпредикативності – це релевантна ознака комунікативно окресленого різновиду простого речення, ускладненого (за традиційною термінологією) відокремленими другорядними членами – додатками, означеннями, прикладками й обставинами (О. Потебня, І. Вихованець, Л. Кадомцева, М. Плюц та ін.).

Уже у самій назві «напівпредикативність» зафіксовано, що йдеться про вторинну, не самостійну формально-синтаксичну реченнєву категорію, а отже, «найістотнішою умовою її виформування необхідно вважати наявність власне предикативності, тобто структурної схеми з власне предикативними відношеннями, у поєднанні з якою може функціонувати напівпредикативна частина» [3, с. 1].

В українській граматиці усталилася класифікація напівпредикативних частин (або «конструкцій», «компонентів», «структур», «зворотів», «секторів речень», «другорядних присудків») за частиномовною належністю стрижневого компонента напівпредикативної конструкції. Наприклад, прості речення з прикметниковою НК [Adj-НК]: *Носять подолки, [ловні барвінку], жінки*; дієприкметниковою НК [Part-НК]: *Лілії чинно тримають корони, [різьблені майстром], що там, нагорі*; дієприслівниковою НК [Adv-НК]: *Уже зайнявся сивною брід, [покривши все розлукою на світі]*; субстантивною НК [Subst-НК]: *І я спечу солодку паску на ріці з білої лози, і жайворонка – [божу пташку] – покладу попід образи* (Із. тв. В. Китайгородської).

Ознаками напівпредикативності є: 1) синтаксична розчленованість простого формально ускладненого речення на основний склад, що містить головні члени, і [НК], напр.: *Стає це тоншим неба шкло, [відполіроване дощами]* (В. Китайгородська); 2) відносна автономність ускладнювального компонента (завдяки інтонаційному й пунктуаційному відокремленню від основного складу речення); 3) формально-семантичні (корелативні) співвідношення з іншими типами простих речень і складнопідрядними реченнями, оскільки НК маркує додаткове повідомлення про ситуацію дійсності, пор.: *Стає це тоншим неба шкло, яке відполірував дощ*; 4) функційне навантаження НК – виражати різноманітні відношення між двома ситуаціями: атрибутивні, апозитивні, часові, просторові, причинові, цільові, допустові, умовні, наслідкові, порівняльні тощо.

Між основним складом речення й НК виформується напівпредикативний зв'язок, зреалізований за допомогою відносного часу, відносної модальності й часткової персональності [4, с. 83; 3, с. 6; 5, с. 327]. На семантико-синтаксичному рівні цей зв'язок уможливує виформування **вторинної предикації** – «семантико-синтаксичної категорії, що виражає потенційні суб'єктно-предикатні відношення в модифікованому вихідному реченні, а також вторинні семантико-синтаксичні відношення між двома елементарними простими реченнями, є диференційною ознакою простого поліпропозитивного (неелементарного) речення» [1, с. 559–560], а на її ґрунті й напівпредикативні семантико-синтаксичні відношення (їх визначаємо як бінарні, предметно-ознакові, виражені морфолого-синтаксичними засобами) [3, с. 6–7].

Отже, **напівпредикативність** – це синтаксична категорія простого ускладненого речення, що набула формальних ознак, зокрема оформлення за певною граматичною схемою, центральну позицію в якій посідають або прикметник [Adj-НК], або дієприкметник

[Part-НК], або дієприслівник [Adv-НК], або іменник [Subst-НК]; наявність інтонації відокремлення; синтаксична автономність і розчленованість.

Поняття «напівпредикативність» і «напівпредикативна конструкція» тісно пов'язані з морфологічною природою та ономазіологічними параметрами окремих слів, з їхньою семантикою і можливостями встановлення синтаксичних зв'язків у реченні. У цьому аспекті вирізняється *прикметник* як «самостійна, але периферійна частина мови, що за особливістю синтаксичного функціонування охоплює, по-перше, власне прикметники (посідають типову формально-синтаксичну позицію узгодженого в роді, числі й відмінку означального приіменникового поширювача, чітко виражають атрибутивну семантику); по-друге, транспоновані в інші частини мови прикметники (серед них і дієприкметники), які функціують у всіх інших формально-синтаксичних позиціях, передовсім притаманних дієслову (як іменній частині складеного присудка, частини подвійного присудка, напівпредикативного компонента) або іменнику за умови субстантивації» [6, с. 103]. Семантику прикметника виформують не поняття про предмети дійсності, а поняття про якості, відношення, належності.

Отже, основна властивість прикметника, що визначає його як лексему у семантичному плані, так і в аспекті вживання в реченнєвому контексті полягає в тому, що: 1) цей клас слів семантично несамостійний; 2) до синтаксичної структури прикметник найчастіше входить не безпосередньо, а у складі іменної (субстантивної) групи, устанавлюючи зв'язок з іншими елементами висловлювання через означуваний іменник. Узагальненість значення (сигніфікативна сутність) прикметників дає їм змогу сполучатися з іменниками різної семантики. У лексико-граматичній єдності прикметник не лише уточнює семантику означуваного іменника: в атрибутивній і в предикативній позиціях конкретизується значення і самого прикметника [7, с. 11].

У висловлюванні прикметник функціє в двох виявах – денотативної та кваліфікативної оцінок у широкому витлумаченні. Подвійна функція визначає специфіку прикметника, тобто він може вказувати на якість, ознаку, належність предмета (подекуди події), а може маркувати оцінку, зумовлену прагматичним аспектом висловлювання.

Закцентуємо: одиничні прикметники можуть також посідати відокремлену позицію (як і у сполученні із залежними словами у зворотах) і збагачувати речення додатковими значеннями, створювати експресію, образи тощо, напр.: Осіннє небо вже зайнялось світанком, і світанок поволі йшов у купе – блідий, анемічний, непевний (М. Хвильовий) // Світанок, що був блідий, анемічний, непевний, поволі йшов у купе. Отже, атрибутивні НК ускладнюють формально-синтаксичну структуру простого речення і водночас конденсують нову важливу інформацію (у наведеному висловленні в рематичній позиції).

За нашими спостереженнями для характеристики відокремлених прикметників у напівпредикативній

функції релевантними є деякі лексико-граматичні розряди означуваного імені, зокрема належність до розряду «конкретні й абстрактні назви», оскільки відокремлення при абстрактних іменниках має свої особливості у зв'язку зі специфікою семантики цього класу слів та браком регулярного формального показника значення.

У лінгвістичній літературі абстрактні іменники витлумачують по-різному. Одні дослідники об'єднують їх у групу метазнаків і протиставляють загальним іменам, об'єднаним у рубрики «Рослини», «Тварини», «Людина», «Речі» (Ю. Степанов). Для інших граматистів основним критерієм розмежування іменників різних типів (серед них конкретні й абстрактні) є співвідношення денотата і сигніфіката (Г. Уфімцева). Це дає підстави виокремити такі групи абстрактної лексики: 1) слова, що мають тільки сигніфікат; 2) слова із сигніфікатно-денотативним значенням. Обидва підходи констатують перевагу сигніфіката у семантичній структурі абстрактного субстантива.

Проблему семантичної класифікації абстрактної лексики більшість лінгвістів розв'язують з опорою на лексичне значення слова. Отже, абстрактні іменники – ті, у яких присутні ознаки предметів, узагальнені до найвищого ступеня, так що втрачається зв'язок із їх носіями [8, с. 37]. Ці слова називають: 1) загальні поняття, непередметні й нематеріальні явища, що їх не можна уявити собі як окремі: гумор, слава; 2) властивості, почуття, якості, дії, стани, які не піддаються кількісним вимірам: змагання, щедрість, доброта, читання, радість; 3) такі поняття, що їх людина може пізнати лише у процесі мислення: швидкість, прискорення, уявлення, альтернатива; 4) події та звичаї: канікули, сутінки, христини, оглядини [8, с. 38–39]; 5) назви відношень: протилежність, зв'язок, рівновага; 6) імена метамовних понять, тобто терміни на позначення наукових понять: семема, грамема, синтаксема. Отже, опозиція «конкретні ↔ абстрактні назви» відтворює предметність, центр і периферію іменника.

Первинною функцією абстрактних субстантивів є реалізація поняттєвої семантики. Специфіку семантичного змісту абстрактних іменників виформовує відсутність денотата (референта), тобто конкретного об'єкта позамовної дійсності. Абстрактні іменники, хоча й позбавлені денотації, паралельно можуть виформовувати денотативну семантику висловлення, якщо стають означуваним для прикметникової напівпредикативної конструкції. Саме наявність у контексті атрибутивної синтагми «абстрактний субстантив + напівпредикативний прикметниковий ускладнювач» дає змогу виявити референтну співвіднесеність означуваного імені. Наприклад: А мені ж, може, просто хочеться щастя, тугого й солодкого, як шоколад (Ліна Костенко). Атрибути тугого, солодкого не входять до змістового обширу поняття «щастя», а функціують у цій позиції як ознаки суб'єктивного сприйняття мовцем певного стану, як ознаки, що характеризують денотат імені. Отже, атрибут у структурі речення надає абстрактному субстантиву референтного значення та сприяє його

«конкретному» (денотативному) вживанню. Референтність абстрактного субстантива ситуативна, контекстуально зумовлена й можлива тільки за таких умов: 1) якщо в реченні є відокремлені атрибути; 2) якщо в реченнєвому контексті є вказівка на суб'єкт або об'єкт висловлення. Зазначену структуру можна охарактеризувати як «кваліфікативна».

Типова кваліфікативна структура охоплює чотири елементи: 1) безпосередньо кваліфікацію – прикметник, 2) суб'єкт кваліфікації, 3) об'єкт кваліфікації і 4) підстава для кваліфікації. У реченнях на зразок Вона прагнула повного щастя, великого, красивого (О. Гончар) кваліфікації досягнуто не безпосередньо за допомогою прикметників, а через абстрактний субстантив щастя, що в реченні є об'єктом кваліфікації: тим самим відокремлені атрибути «великого, красивого» забезпечують референтність означуваного абстрактного іменника, звужуючи його сигніфікативну семантику. Суб'єкт кваліфікативної структури наведеного речення експліцитно виражений особовим займенником вона, а підставою кваліфікації послугувало узагальнене уявлення суб'єкта про щастя. Зазначимо, що, крім експліцитного суб'єкта кваліфікації, у реченні можуть бути імпліцитні суб'єкти, а саме: 1) автор повідомлення, напр.: Я ще віднайду ту забуту нить, що в'яже дні веселі і невтішні. І мої вчинки, праведні і грішні, Бог милосердний, може і просить (С. Засць); 2) узагальнено-особовий суб'єкт, на який указує контекст, напр.: І знову хвилювало і тривожило майбутнє, нерозгадане, неясне (М. Стельмах); 3) узагальнене уявлення соціуму про предмети, дії, ознаки, напр.: Об цілий світ спіткнулася розлука і йде на нас, страшна, як Тамерлан (Л. Костенко).

Індивідуальне чи узагальнене уявлення про абстрактні поняття часто увиразнюють порівняльні звороти, що містять додаткову (конкретнішу) характеристику абстрактних субстантивів, напр.: щастя – туге й солодке, як шоколад; розлука – страшна, як Тамерлан тощо. У цих реченнях порівняльні звороти функціують як семантичні інтенсифікатори висловлення. Отже, саме контекст виконує функцію засобу референтності означуваного субстантива атрибутивної синтагми.

Контекстна референтність є обов'язковою умовою вживання відокремлених атрибутів при абстрактних іменниках усіх визначених семантичних підтипів. Наприклад: (1). Сільська **тиша, глибока й прозора**, огортає теплими хвилями (С. Журахович); (2). **І сміх, голосний, розгонистий**, перестрибує снігами і стихає в морознім повітрі, як дзвін (М. Стельмах); (3). Всі враження буття зливаються в невмирущу **гармонію, людяну, дорогоцінну** (О. Довженко); (4). Чернець лякав його тим, що Господь покарав його за **якийсь гріх, батьків або материн** (І. Нечуй-Левицький); (5). Не виходило з голови те, що є «сьогодні» і нема «вчора» – **далекого, несподіваного, великого**, – особливо на фоні «позавчора» (М. Хвильовий).

Отже, кожна субстантивна група має в певний спосіб визначену денотативну співвіднесеність, хоча й містить у своєму складі абстрактне ім'я. Референтність номінацій ознак (1), дій (2), станів (3), відношень (4), явищ

та субстанцій (5) зумовлена наявністю суб'єкта мовлення.

На нашу думку, особливу увагу потрібно звернути й на безпосереднє лексичне оточення субстантивної групи, що спричинює відокремлення ад'єктивів у простому реченні. Уважаємо за можливе окреслити чинники відокремлення ад'єктивних ускладнювачів при загальних номінаціях понять:

1. Якщо при абстрактному іменникові вживаємо невідокремлений препозитивний означальний поширювач, виражений присвійним займенником: **Її любов, така палка і вірна**, була за безмежжям трохи не співмірна (Л. Костенко).

2. Якщо в препозиції до прикметникової НК уживаємо невідокремлений неузгоджений означальний поширювач (виражений особовим займенником або іменником у непрямому відмінку) зі значення присвійності, відношення до певної особи чи предмета **Любов між ними, лагідна, як весняна чічка, м'яка, як вишневий цвіт, сумна, як недоспівана пісня**, глядить крізь віконця мережки (Б. Лепкий); 3-під ніг густим туманом піднімалися **пахощі чебрецю – важкі й лоскотливі** (В. Підмогильний).

3. Якщо перед прикметниковою НК уживаємо невідокремлений узгоджений означальний поширювач, що має більш узагальнену семантику на зразок: прикметників **конкретний, різний, певний** тощо; займенників **цей, той, інший, всякий** тощо; дієприкметників **з'ясований, зазначений, виокремлений** тощо. Наприклад: **Ця печаль, прискіплива, як слідчий, і ця строфа, оголена, як відчай, і дикий хміль, примерзлий до воріт** (Л. Костенко); **Скільки тої праці треба докласти, довготерпеливої, мудрої і зовні такої буденної, щоб виплекати посіяне...** (О. Гончар); **Оте щоденне, оте буденне життя, затінене, сповнене всякими турботами, більшими і дріб'язковими, зараз повинню заливала нова хвиля душой любові...** (М. Стельмах).

4. Якщо в реченні є невідокремлений препозитивний узгоджений означальний поширювач зі значенням якісної характеристики-оцінки чи стосунку до певної особи / предмета: Тоді Єлька й тут, на новім своїм пристанищі, чує тихий дзвін колосся, гарячий, **сухий** (О. Гончар); Коло вітрини гастроному до них ув'язався ще якийсь миршавий тип, нестрижений, неголений, у пом'ятому береті (О. Гончар).

Уживання невідокремлених означальних поширювачів при абстрактних іменниках зумовлює референтну співвіднесеність з означуванням словом, оскільки незалежно від лексичного наповнення вони вказують на відношення абстрактних понять до певної ситуації, що при цьому є денотатом абстрактного імені.

Водночас абстрактні поняття звужують сферу означуваного, створюючи тим самим умови для «конкретного прочитання» абстрактної лексики. У цьому аспекті абстрактні імена на означення різного роду ознак, дій, станів, відношень і явищ функціують також референтно, якщо сполучаються з означальними поширювачами, які мотивують денотативну співвіднесеність загальних номінацій абстрактних понять.

Отже, невідокремлені означальні поширювачі висловлення при абстрактних іменниках виконують функцію конкретизатора семантики цих субстантивів, тобто є актуалізаторами їхніх денотативних властивостей, пор.: настрій – цей настрій, інший настрій, його настрій тощо. Актуалізатор імені передає адресату мовлення певну інформацію про те, що відбувається з об'єктами, які входять до екстенсіоналу загального імені, у процесі пошуків їх референта. Саме так, на нашу думку, потрібно описувати актуалізатор при абстрактних іменниках у реченнях із прикметниковими НК, тобто як засіб реалізації референції абстрактного субстантиву.

Прикметникова НК, входячи до субстантивної групи, поглиблює інформативність речення, створюючи перспективу його розгортання. У мовленнєвих актах мовець свідомо використовує феномен відокремлення для розв'язання комплексу завдань: 1) за його допомогою експліцитно виокремлюють певні кванти інформації, на яких фіксують увагу адресата, напр.: Прийшлися цікавому хлопцеві до вподоби дідові перекази, страшні, а іноді й смішні, полюбилися йому дідові випити, розумні, правдиві, добрі (Панас Мирний); 2) відокремлення корелює з імпліцитною комунікативно-прагматичною настановою суб'єкта мовлення – подати уточнювальне пояснення до іменника або увіразнити його ознаку, напр.: Чую звістку пророчу – *св'яту і тасмну* (М. Зеров); 3) відокремлення, виражаючи оцінку, стимулює відповідну реакцію адресата, напр.: У ті *часи*, страшні, аж волохаті, коли в степах там хто не воював, – от їй хотілось, щоб у неї в хаті на стелі небо хтось намалював (Л. Костенко).

Висновки. 1. Найголовнішими ознаками напівпредикативних конструкцій є такі: а) не входять до позиційної та синтаксичної структури речення, будучи самостійними семантичними та граматичними ускладнювачами, наявність яких зумовлюють комунікативні завдання висловлення (ускладнення на основі субординації); б) форми вираження – відокремлені дієприслівники, дієприкметники, прикметники, іменники (одичні та у складі напівпредикативних конструкцій); в) типова форма синтаксичного зв'язку з основним складом речення – напівпредикативний; г) типова позиція в неелементарному реченні – факультативна, найпериферійніша; г) виражають напівпредикативні семантико-синтаксичні відношення через відокремлення (суб'єктно-предикатно-адвербіальні, суб'єктно-предикатно-атрибутивні, суб'єктно-предикатно-апозитивні); д) у семантико-синтаксичній структурі речення посідають типові позиції вторинної синтаксеми предикатно-адвербіального, предикатно-атрибутивного і преди-

катно-апозитивного типів; е) вторинність, похідність, трансформаційна пов'язаність із підрядними та сурядними частинами складного речення; є) комунікативна позиція в реченні – вільна (входять як до складу теми, так і реми або самостійно виражають їх). Напівпредикативні конструкції виконують роль окремої простої чи складної синтагми, додаткової щодо співвідносної з нею основної синтагматичної єдності (підметово-присудкової); марковані інтонацією відокремлення, що завжди взаємодіє з порядком слів і паузацією.

2. Семантичні ознаки всіх частин мови зумовлюють їхню синтаксичну роль, оскільки частини мови зароджувалися в надрах висловлення для маркування різних функцій номінації. Так, мовець використовує прикметники для повного опису чи характеристики предмета мовлення, установлення його статичної ознаки. Високий ступінь семантичної ємності, сигніфікативні й предикатні властивості зумовлюють належність прикметника в присубстантивній позиції до слів із пропозитивним типом значення, тобто до ознакових слів. Синтаксичний механізм функціонування ознакових слів, їхня присубстантивна актуалізована позиція, метафоризація зумовили семантику прикметника, що виражає ознаку, властивості, риси об'єктів позамовної дійсності й виражає їх через зв'язки з цими предметами.

3. Абстрактні іменники, хоча й позбавлені денотації, паралельно можуть формувати денотативну семантику висловлення, якщо стають означуваним для прикметникової напівпредикативної конструкції. Саме наявність у контексті атрибутивної синтагми «абстрактний субстантив + прикметникова НК» дає змогу виявити референтну співвіднесеність означуваного імені.

4. Напівпредикативна прикметникова конструкція, входячи до субстантивної групи, поглиблює інформативність речення, створюючи перспективу його розгортання. У мовленнєвих актах мовець свідомо використовує феномен відокремлення для розв'язання комплексу завдань: 1) за його допомогою експліцитно виокремлюють певні кванти інформації, на яких фіксують увагу адресата; 2) відокремлення корелює з імпліцитною комунікативно-прагматичною настановою суб'єкта мовлення – подати уточнювальне пояснення до іменника або увіразнити його ознаку; 3) відокремлення, виражаючи оцінку, стимулює відповідну реакцію адресата.

Перспективу подальших наукових студій убачаємо в описі формально-семантичних співвідношень простих речень, ускладнених прикметниковими напівпредикативними конструкціями, зі складними реченнями із сурядним, підрядним і недиференційованим синтаксичними зв'язками.

Література:

1. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
2. Кононенко В. Просте ускладнене речення. *Українська мова* : енциклопедія. Київ : Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
3. Кульбабська О.В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1998. 17 с.

4. Кобченко Н. Сфера поширення напівпредикативного синтаксичного зв'язку. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018. № 6. P. 83–97.
5. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
6. Кульбабська О., Теслицька Г. Семантика та синтагматика простих речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами в українській мові. *LINGUA MONTENEGRINA*, god. XV/1, br. 29, Cetinje, 2022. P. 101–118.
7. Кардашук О.В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 1998. 16 с.
8. Горпинич В.О. Українська морфологія : навчальний посібник. Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. 350 с.

References:

1. Kulbabska, O.V. (2011). Vtorynna predykatsiia u prostomu rechenni [Secondary predication in a simple sentence]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t. 672 s. [in Ukrainian].
2. Kononenko, V. (2004). Proste uskladnene rechennia [Simple complex sentence]. *Ukrainska mova*. Kyiv: Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana. S. 751 [in Ukrainian].
3. Kulbabska, O.V. (1998). Napivpredykatyvni konstruktsii v suchasni ukrainskii movi [Halfpredicative constructions in the modern Ukrainian language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Ivano-Frankivsk, 1998. 17 s. [in Ukrainian].
4. Kobchenko, N. (2018). Sfera poshyrennia napivpredykatyvnoho syntaktychnoho zviazku [Here of semi-predicative syntactic connection's extending]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. № 6. P. 83–97 [in Ukrainian].
5. Slynko, I.I., Guivaniuk, N.V., Kobylianska, M.F. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy. Problemni pytannia [Syntax of the modern Ukrainian language. Problematic issues]: navch. posibn. dlia stud. filol. f-tiv un-tiv. Kyiv : Vyshcha shk. 670 s. [in Ukrainian].
6. Kulbabska, O., Teslitska, H. (2022). Semantyka ta syntahmatyka prostykh rechen z napivpredykatyvnyimi adiektyvnymy komponentamy v ukrainskii movi [Semantics and syntagmatic relations of simple sentences with semipredicative adjectival components in Ukrainian]. *LINGUA MONTENEGRINA*, god. XV/1, br. 29, Cetinje. P. 101–118 [in Ukrainian].
7. Kardashchuk, O.V. (1998). Semantychne pole prostoru: status, struktura, vnutrishni zviazky (na materialy prykmetnykiv ukrainskoi movy) [The Semantic field of space: Status, Structure, internal connections (on the material of adjectives of the Ukrainian language)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kirovohrad. 16 s. [in Ukrainian].
8. Horpynych, V.O. (2002). Ukrainska morfologhiia [Ukrainian morphology]: navchalniy posibnyk. Dnipropetrovsk: DNU. 350 s. [in Ukrainian].

SPEECH ACTS OF CONTROL IN ENGLISH DOMINANT PARENTAL DISCOURSE

Kozlova Viktoriia,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the English Philology and Linguistic Didactics Department
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
ORCID ID: 0000-0001-6882-2738

The paper deals with typology, functioning and verbal representation of speech acts of control in English dominant parental discourse. The concept of speech acts of control has been clarified then directive of order, directive of demand, directive of prohibition and directive of warning types have been singled out. The analysis of linguistic forms of directive of order, directive of demand, directive of prohibition and directive of warning utilized by parents in dominant communication has been carried out. The analysis of the control speech acts by levels of directness in dominant parental discourse reveals the prevalence of direct mode stipulated by parental higher social position and authority. It was found out that linguistic forms of directives of order are affirmative imperative constructions and negative imperative constructions, lexico-grammatical level of directives of order are represented by imperative sentences comprising verbs that call for action completion or denote action cessation. It was revealed that when conveying categorical requirements, impolite and even disrespectful attitude, directives of order include negative-evaluative adjectives, obscene words. Linguistic expression of directives of demand are affirmative utterances containing volitional verbs. Directives of prohibition in dominant parental discourse are represented by affirmative constructions with verbs naming ban and disallowance. The category of modality is also employed for verbal representation of the directive of prohibition. The directives of warning are represented by imperative and affirmative constructions with modal verbs of obligation, negative imperative constructions and affirmative constructions with prohibitive nomination, negative constructions of egocentric character. The analysis of the lexical and syntactic means that comprise speech acts of control makes it possible to single out structural models containing addressing. This paper aims to compensate for the lacunae that are currently present in the field of English dominant parental discourse study in terms of speech act representation.

Key words: speech acts of control, directive of order, directive of demand, directive of prohibition, directive of warning, imperative construction, affirmative construction, English dominant parental discourse.

Козлова Вікторія. Мовленнєві акти контролю в англomовному домінантному парентальному дискурсі

У статті досліджується питання типології, функціонування та вербальної репрезентації мовленнєвих актів контролю в англomовному домінантному парентальному дискурсі. Уточнено поняття мовленнєвого акту контролю, а також встановлено, що мовленнєві акти контролю в англomовному домінантному парентальному дискурсі представлені директивами наказу, директивами вимоги, директивами заборони та директивами попередження. Констатовано, що всі зазначені типи прикметні власними особливостями структурно-семантичної репрезентації. Аналіз актів контролю за рівнями директивності в англomовному домінантному парентальному дискурсі виявляє поширеність прямої форми, з огляду на вищий соціальний статус та зумовлені цим повноваження батьків. Було з'ясовано, що директиви наказу репрезентовано стверджувальними імперативними конструкціями та заперечними імперативними конструкціями, а їх лексико-граматичний рівень представлений спонукальними реченнями, що містять дієслова на позначення виконуваної дії або дії, що має бути причинена. Було виявлено, що у разі експлікації категоричних вимог, у ситуаціях виявлення неповажного та грубого ставлення директиви наказу містять негативно-оцінні прикметники й нецензурні слова. Лінгвістичним вираженням вимоги є стверджувальні конструкції, що містять дієслова волевиявлення. Директиви заборони представлені стверджувальними реченнями з дієсловами семантики відмови у наданні дозволу. Категорія модальності також виявилася залученою в межах цього типу директивів. Директиви попередження представлені імперативними та стверджувальними реченнями з модальними дієсловами зобов'язань, а також заперечними та стверджувальними імперативними конструкціями із номінацією заборони, негативними конструкціями егоцентричного характеру. Аналіз лексичних та синтаксичних засобів, що містять мовленнєві акти контролю, дозволяє виділити структурні моделі на позначення адресата спонукальності. Ця робота має на меті компенсувати лакуни, які нині існують у галузі дослідження англomовного домінантного парентального дискурсу з точки зору його мовленнєво-актової репрезентації.

Ключові слова: мовленнєві акти контролю, директиви наказу, директиви вимоги, директиви заборони, директиви попередження, імперативні конструкції, стверджувальні речення, англomовний домінантний парентальний дискурс.

Introduction. The modern linguistic studies are focusing on discourse pragmatics that involves principles and terms of interaction, communicative strategies and tactics utilized in a number of socially meaningful situations, where family communication influences all aspects of life and socio-communicative activities of the individual. The behavior of communicators as a social interaction is formed due to the objectives and regulated by the principles and norms, realized according to the strategies and tactics of speech interaction that are represented by certain speech acts.

In recent years, there has been an increasing interest in discovering aspects of directive speech acts in a varied institutional and non-institutional discourse. The issue of qualitative representation of directive speech acts types in movies has received critical attention [1; 2; 3; 4]. The considerable work has been also devoted to verbal means of the directive speech acts realization with emphasis on word-forming and functional features of verbs employed in speech acts [5], directive types and their linguistic forms [6; 7; 8], semantic and structural characteristics of directives in

journalistic discourse [9], characteristics of the propositional content of complex and compound directives [10]. Research on the subject within varieties of family discourse types has been mostly restricted to investigating directives as means of strategies and tactics implementation [11; 12; 13]. Previous studies have reported that directives are employed by an authoritarian child discursive personality in strategies of negative authoritarianism within the tactics of appealing to the addressee's emotions, creating a reward image, exerting mediated influence through a third person, and showing pretend kindness [11, p. 11]. Directives are also utilized in strategies of authoritative dominance in asymmetrical siblings' communication [12], and for implementation of the volitional speech impact by tactics of prohibition, punishment, sanction imposing and compulsion in the parental discourse [13].

Materials and methods. The aim of this study is to clarify the notion of speech act of control and single out varieties of directives representing it in dominant parental discourse, as well as to analyze their linguistic forms with emphasis on employed verbs. To achieve the aim the following methods were applied: the interpretive-textual analysis was used to single out the dialogic fragments of parent-child dominant interaction in English parental discourse; the method of pragmatic analysis that allowed to determine the notion of speech act of control and the types of directive speech acts; the pragma-discursive approach allowed to analyze the linguopragmatic peculiarities of directive speech acts of English dominant parental discourse; the methods of lexico-semantic and lexico-grammatical analysis, which ensured the identification of the linguistic peculiarities of the directive speech acts through the linguistic means on the lexical and grammatical levels.

Discussion. Communicative domination is defined as the ability of a communicative leader to control the partner's speech and non-speech behavior in the process of interaction [14, p. 74]. The dominance is treated as a sociolinguistic category, where the central core is represented by linguistic means of verbalization of the concept of power, and its peripheral zone includes the discursive embodiment of asymmetric communicative relations [15]. Thus, dominance is determined by higher social status, actualizing the right of the speaker to influence, impose and control. English dominant parental discourse is viewed as a family communication involving parents and their children when parents' manifest authority and social power based on age, role and status preponderance. The objectives of parental discourse are upbringing and socializing as well as knowledge transference and skills development. Parents' desire to always take initiative, to fully control child's thoughts and actions revealed in their communicative dominance. The communicative dominance in parental discourse also involves the demonstration of initiative, turn-taking, topic control.

Speech act is an elementary component of communication, presupposing that "we do something in saying something" [16, p. 12]. According to Speech Act Theory it is a three-component formation. The speech act in relation to the language used for its performance is

a locutionary act. The speech act in relation to the purpose and a number of conditions of its implementation is an illocutionary act [17]. The speech act due to the influence it exerts on the addressee is treated as a perlocutionary act. Depending on whether it is attached to illocution, they distinguish associated and non-associated perlocution. The former is in parallel with the illocution of a certain type, they are caused by illocution and propositional content of the speech act. The latter is not tied to illocutionary types and usually has only proposed character [18, p. 193–194]. The influence is included in the speaker's intention as a perlocution purpose. The illocutionary aim is to express the action by which this influence is carried out [19]. The set of perlocution and illocution purposes is the communicative intention of the speaker. Intention causes the intensification of the mental scheme of speech action, which with the participation of discursive tactics and a discursive context causes the choice of means of implementation of the speech act [18, p. 189]. J. Searle's speech acts typology is based on an illocutionary goal of expression therefore he distinguishes assertive, commission, directive, declarative, expressive speech acts [17]. Other typologies that have been developed on speech acts also include directives (D. Wunderlich, K. Bach and M. Harnish, B. Fraser, G. Leech, G. Pocheptsov).

The category of directiveness is two-folded. On the one hand, it denotes the directive modality, the main form of which is the imperative morphological form of the verb, and on the other – the category of communicative directive, which is characterized by a special functional type of a sentence – the imperative sentence [20, p. 7]. Directives' illocutionary purpose is in making the listener to perform an action. At the heart of the directive lies the speaker's will. According to Searle, there are five types of directive speech acts; command, request, permission, prohibition and question. According to Yule [23, p. 53] directive speech act is classified into command / order, request, invitation, warning, prohibition, and suggestion. And we use Yule's classification as basic in the current paper.

Ervin-Tripp defines social control acts as utterances designed to bring about a change in the behavior of the other [22]. In this paper the term speech acts of control is used to describe directive acts that are employed by parents in English dominant parental discourse to realize their communicative intentions of social and situational control. Shoshana Blum-Kulka in her article on politeness in family discourse discusses modes of control acts. The *direct mode* is expressed by explicit naming of the act to be performed; the *conventionally indirect mode* is expressed via questions in regard to the preparatory conditions needed to perform the act, as conventionalized in any given language; the *non-conventional indirect mode*, expressed by hints [23, p. 8]. The analysis of the control speech acts by levels of directness in dominant parental discourse reveals the prevalence of direct mode. The analysis of the directive speech act is focused on the utterances utilized by parents interacting with their children in situations of dominance characterized by verbal and non-verbal confrontation, criticism of opponent's activity or personality, an emotional

breakdown between speakers; increase of emotional and spatial distance between participants, deliberate accentuation of parental status. The findings show that there are four types of directive speech acts commonly used by parents in dominant family communication. They are order, demand, prohibition and warning; the choices are determined by situational factors.

The directive of order is characterized by a categorical assertion and obligation to perform an action as the speaker exerts overall control. The key element of the directive utterance is a verb denoting a required action: "Tell me how long this has been going on, Abby. Be honest", Leonie commanded her (C. Kelly, p. 536).

Structural-semantic types of utterances that represent directives of order are imperative sentences of affirmative and negative forms that convey the necessity of action completion or keeping from its completion: "Danny!" hissed his mother. "Keep your voice down. We're not here to assess their net worth. Don't turn the plates upside down to see where they came from" (C. Kelly, p. 363).

Directive of order that requires completion of a physical action my preface speech acts of request employed for developing the conversation: "Sit down, boy – said father, not raising his eyes. – You were a help to your mother and sister in closing the house?" Yes, Father, said boy" (A. Burgess).

Within the directive speech act of order represented by imperative utterance, insistence is enhanced by non-verbal components of a prosodic type: Kate said firmly, "Annie, open the door! You can be quiet, but I must see you!" There was no answer to this (C. Cookson, p. 235).

Parents use speech acts of control for child's guidance when providing instructions concerning actions of a household nature. When interacting with preschool and primary school children, the direct mode turns out to be preferable, due to the higher social position and authority that replace all sorts of arguments: "I'm nipping to the shops". "Ok, Dad". "Make sure you brush your teeth before I get back". "Ok, Dad. I will" (Ch. Mitchell, p.138).

The directive of order is used by parents to correct children's misbehavior:

"NYEEEEEE? Nyeh-nyeh nyeeeh nyeh?" "Kevin, stop it! That's enough. Let Mommer and Daddy talk" – "NYEH-nyeh, NYEEEE nyeh–! Nyeh nyeh-NYEEH–!"

"I mean it, Kevin, quit the nyeh-nyeh or we're leaving" (L. Shriver, p. 64). At the lexico-grammatical level they are represented by imperative sentences comprising verbs that denote action cessation: *stop* та *quit*.

Speech acts of control in English dominant parental discourse are regularly employed to exercise parents' unlimited power. Directives of order in dominant discourse convey categorical requirements, impolite and even disrespectful attitude to partner of communication: "Fucking liar, what are yi?" "I am not lying, Dad." "Shut the fuck up, liar. you speak when I tell you to speak. Did you hear me?" "Yeah". "Only speak when I tell you to speak" (Ch. Mitchell, p. 140). The use of interrogative structures with the lexical unit of negative-evaluative semantics attest to speaker's intention of offending and humiliating the child. Informal

intensifiers and obscene words reveal his aggression. The speaker clearly explicates the norms that are not violated and use the adverb *only*, while elliptical sentences enhance expressiveness and emotiveness of directives.

If linguistic expression of directives contains markers of requests *will+you +imperative* form, intention of order is conveyed by the choice of rude way of telling a daughter to keep silent and intonation of anger and discontent: "You can't make me go to church", Brenda said. "I ain't got nothing to wear, and you know it" "Brenda, will you shut your mouth?" his mother said sharply; then more wearily, "We got a lot more than Easter clothes to worry about" (K. Paterson, p. 46).

Parents dominance is also revealed in **directives of demand** when they call for doing something in an authoritarian way. The directive is represented by *I want you* construction the key element of which is a volitional verb. It is followed by the affirmative containing the evaluative adjective that refers to child's age and functions as a marker of insufficient adulthood and inability to make responsible decisions: "I want you to do it immediately! You are too small to understand the real importance of it for your future" (E. Blair).

The directive is also represented by *I don't want* construction: "I've got an English essay to do by tomorrow morning". "I don't want to hear anything through the ceiling this afternoon, apart from the sound of sweat dripping onto textbooks" (Script – Educator, p. 67). Indirect mode of order actualization in a special question form that functions as a rhetoric question in compliance with affirmative sentence that informs about child's turn to fulfil the household chore signal the requirement to complete the action immediately: "Melanie, Abigail and Daniel!" yelled Leonie. "Why is this house such a pit? It's your turn to tidy up. Twenty minutes each, that's all I'm asking for" (C. Kelly).

The directive of prohibition is a preventive act based on a presupposition that an addressee has an intention to perform an action that is undesirable for the speaker [5, p. 87]. The semantics of the prohibition is represented by lexical and grammatical means of the category of negation. Directives of prohibition in dominant parental discourse are represented by affirmative constructions with verbs naming ban and disallowance: "And you know damn well you're not allowed to go out on a school night. You pull that again and you are grounded for two weeks. Got that, mister?" "Okay, okay...I told you I was sorry." Oliver nodded. The boy looked odd (D. Steel: Daddy, p. 107). To address the child parents use *you – pronoun* in passive constructions that convey the idea of parents' dominance when children are treated as objects of influence. Elliptical interrogative constructions are utilized to get the confirm that the child got the banning message and accepts the punishment.

The category of modality is also employed for verbal representation of the directive of prohibition. Subjective modality, represented by combination of modal verb of semantics of allowance with negative particle *not*, provide the categorical denial *You can't have any more*. Linguistic means of categories of modality provide argumentation in the representation of the speaker's position. To understand

his argumentation on the general background of motivation, the speaker attracts the modality of the possibility *You might want*, which is limited by the conjunction of the opposition of *but*. “*But I want*”, sobbed Ronan, snot and tears all over his trembling chin. “*But I want, Mum. I want, I want, I want*”. “*You can't have any more, Ronan. You might want but you can't have, okay? You've had enough, all right? You'll be sick if you have any more today. You can have some more tomorrow, if you're a good boy and eat up all your dinner*”. “*But I want now, Mum, I want right now*”. “*You're not getting any more and that's final. So shut it, Ronan*”

(T. Parsons, p. 86).

As directive is intended at action completion it is of vital importance to check in comprehension. Therefore parents use metacommunicative utterances *Okay, All Right* to get the feedback from children, that contributes to the efficiency of directives:

Parents resort to speech acts of control to put some restrictions of child's freedom to move outside the place of living until the desired action is performed. In a direct mode using present-continuous-structures, the negative form of verbs with the semantics of permission or motion *not letting*, parents realize their dominance: “*Who is he?*” her father shouted at her again and again. “*I'm not letting you out of this room until you tell me*” (D. Steel: *The Gift*, p. 90).

In English parental dominant discourse, we observe combination of speech acts of control. Thus, the directive of prohibition is followed by directive of order:

“It's okay, Mel...it's pink...you'll like it...” “I don't care. I'm not moving here. I'll stay with Carole and Debbie”. “No, you won't”. Oliver's voice was quiet and firm. “You'll move here with the rest of us. And I've gotten you into excellent school”

(D. Steel: *Daddy*, p. 170).

Directive of warning is represented by imperative form of the intransitive phrasal verb that means being careful are used by parents to notify children about danger: *He brought the razor blades back, showed Lindsey how to change them, and gave her a few pointers on how best to shave. “Watch out for the ankle and the knee,” he said. “Your mother always called those the danger spots”* (A. Sebald, p. 158).

Parents may preface the directive of warning with utterances containing negative particles to convey the idea of disapproval. The directive of warning is represented by *you+should not* construction: “*It's not such a good idea. I don't like it. You shouldn't be so careless. Are you in love with Peter?*” (A. Frank).

Parents exploit the right to monitor and supervise different aspects of children's life, to influence them by imposing opinions, values, ideas when combining acts of control of the certain types: directive of prohibition, directive of order, directive of demand: “*Do you want me to stay with the nuns?*” she asked, hoping he would tell her

she could stay at home. Living at the convent away from her family terrified her. But if he told her to leave, she had nowhere else to go. “You can't stay here,” her father said firmly, “and you can't keep the baby. Go to the Sisters of Charity, give up the baby, and then come home”. And then he dealt the final blow to her soul. “I don't want to see you until then. And I don't want you seeing your mother or your sister” (D. Steel: *The Gift*, p. 93). To verbalize a particular desire parents involve negative imperative constructions, affirmative constructions with prohibitive nomination, negative constructions of egocentric character. They use emotionally-colored vocabulary with negatively evaluative nature to intensify the dominant nature of interaction.

To get the attention of children while actualizing speech acts of control parents use addressing and resort to the following structures:

- a) name+ infinitive: *Annie, open the door*
- b) infinitive +boy *Sit down, boy*
- c) you + imperative: *you speak when I tell you to speak*
- d) I + negative form + want + infinitive+ you: *I don't want to see you*
- e) you+ negative form of modal verbs+ infinitive: *You can't stay here.*
- f) you+ negative form of modal verbs+ to be+ adjective: *You shouldn't be so careless.*
- g) I'm + negative form + verb ing+ you: *I'm not letting you out of this room.*

Thus, a variety of addressing are represented by personal names, gender nominations, you-nominations.

Results. These findings suggest that speech acts of control are directives employed by parents in English dominant parental discourse for manifesting their authority and power while realizing intentions of social and situational control. Types of directive speech acts functioning in English dominant parental discourse are directive of order, directive of demand, directive of prohibition and directive of warning. The evidence from the study indicates that the basic structural types of speech acts of order are imperative sentences of affirmative and negative forms. The directives of demand are represented by affirmative constructions containing evaluative adjectives, while affirmative constructions of directives of prohibition contain lexical and grammatical means of the category of negation. The directives of warning are represented by imperative and affirmative constructions with modal verbs of obligation. Speech acts of control are marked by the usage of non-verbal components of prosodic type. The results of the study also indicate that directive acts of control contain addressing to children employed by parents in English dominant parental discourse.

The perspective research endeavors in this framework can be focused on the study of speech acts variability employed by parents and their children in English partnership parental discourse with regard to gender and age factors.

Bibliography:

1. Fara Della, Barnabas Sembiring. An analysis of directive speech acts by Searle theory in “sleeping beauty” movie script. *Journal of English Education and Teaching (JEET)*, 2018. Vol. 2. No. 1. P. 22–35.
2. Oktoberia L., Hamzah R.A.S. Directive Speech Acts Used In Harry Potter – The Deathly Hallow And Bride Wars Movie Script. *E-Journal English Language and Literature*, 2012. 1(1).

3. Amanda Vany, Marlina Leni. Directive Speech Acts Used In Frozen Movie Transcript. *E-Journal of English Language & Literature*, 2018. 7(1). P. 219–223.
4. Rizki, Syukri, Golubović. An analysis of speech act of Omar Mukhtar utterances in lion of the desert movie. *Englisia: Journal of Language, Education, and Humanities*, 2020. 7(2). P. 195–210.
5. Врабель Т.Т. Словотворча прагматика у сучасній англійській мові : дис. кандидата. філол. наук : 10.02.04. Ужгород, 2005. 241 с.
6. Nicolas Ruytenbeek. Current issues in the ontology and form of directive speech acts. *International Review of Pragmatics*, Brill, 2019. 11 (2). P. 200–221.
7. Pérez Hernández, Lorena. Illocutionary constructions: (Multiple source)-in-target metonymies, illocutionary ICMs, and specification links. *Language and Communication*, 2013. 33, P. 128–149.
8. Panther Klaus-Uwe, Linda Thornburg. Motivation and Convention in some Speech Act Constructions: A Cognitive-Linguistic Approach. In *Reviewing Linguistic Thought: Converging Trends for the 21st Century*. Berlin : Mouton de Gruyter, 2005. P. 53–76.
9. Дмитренко О.Л. Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 20 с.
10. Аполонова Л.А. Оптимізація перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 265 с.
11. Пахаренко А.В. Дитина як авторитарна дискурсивна особистість (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2020. 260 с.
12. Зверева О.Г. Комунікативні стратегії сіблінгів в англійськомовному сімейному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2014. 287 с.
13. Козлова В.В. Реалізація виховного впливу в англійськомовному парентальному дискурсі: структурно-семантичний та прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2012. 219 с.
14. Барташева Г.І. Взаємодія невербальних та вербальних компонентів ситуації комунікативного домінування в англійськомовному дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2004. 199 с.
15. Ущина В.А. Соціолінгвістична категорія домінантності та її реалізація в англійськомовному політичному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 210 с.
16. Austin J.L. How to do things with words. Oxford University Press, 1962. 166 p.
17. Searle J.R. Speech Act Theory and Pragmatics. D. Reidel Publishing Company: Holland, 1980. 332 p.
18. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія. Харків, 2007. 332 с.
19. Криворучко С.І. Лінгвопрагматичні властивості перлокутивних оптимізаторів у сучасному німецькомовному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2011. 250 с.
20. Дрінко Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2005. 30 с.
21. Yule George. Pragmatics. Oxford : Oxford University, 1996. 138 p.
22. ErvinTripp S.M., J. Guo, M. Lampert. Politeness and persuasion in children's control acts. *Journal of Pragmatics*, 1990. No.14. P. 307–331.
23. Blum-Kulka Sh. You don't touch lettuce with your fingers: Parental politeness in family discourse. *Journal of Pragmatics*, 1990. No. 14. P. 259–288.

References:

1. Fara Della, Barnabas Sembiring. (2018). An analysis of directive speech acts by Searle theory in “sleeping beauty” movie script. *Journal of English Education and Teaching (JEET)*, 2018. Vol. 2. No. 1, 22–35 [in English].
2. Oktoberia L., Hamzah, R.A.S. (2012). Directive Speech Acts Used In Harry Potter – The Deathly Hallow And Bride Wars Movie Script. *E-Journal English Language and Literature*, 1(1) [in English].
3. Amanda, Vany, Marlina, Leni. (2018). Directive Speech Acts Used In Frozen Movie Transcript. *E-Journal of English Language & Literature*, 7(1), 219 – 223 [in English].
4. Rizki, Syukri, Golubović, Jelena. (2020). An analysis of speech act of Omar Mukhtar utterances in lion of the desert movie. *Englisia: Journal of Language, Education, and Humanities*, 7(2), 195–210 [in English].
5. Vrabel T.T. (2005). Slovo tvorcha prahramatyka u suchasnyy anghliyskiy movi: dys. kandydata. filol. nauk: 10.02.04 [Word-forming programming in modern English: thesis candidate philol. of science]. Uzhhorod, 241 s. [in Ukrainian].
6. Nicolas Ruytenbeek. (2019). Current issues in the ontology and form of directive speech acts. *International Review of Pragmatics*, Brill, 11 (2), 200–221 [in English].
7. Pérez Hernández, Lorena. (2013). Illocutionary constructions: (Multiple source)-in-target metonymies, illocutionary ICMs, and specification links. *Language and Communication*. 33, 128–149 [in English].
8. Panther, Klaus-Uwe, Linda Thornburg. (2005). Motivation and Convention in some Speech Act Constructions: A Cognitive-Linguistic Approach. In *Reviewing Linguistic Thought: Converging Trends for the 21st Century*. Berlin: Mouton de Gruyter. 53–76 [in English].
9. Dmytrenko, O.L. (2009). Dyrektyvni movlennievki akty v publitsystychnomu dyskursi: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 [Directive speech acts in journalistic discourse: autoref. thesis ... candidate philol. sciences]. Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].
10. Apolonova, L.A. (2021). Optymizatsiia perlokutyvnoho efektu dyrektyvnykh movlennievkykh aktiv u nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 [Optimizing the perlocutionary effect

of directive speech acts in German dialogic discourse: thesis. ... candidate philol. of science]. Zaporizhzhia. 265 s. [in Ukrainian].

11. Pakharenko, A.V. (2020). Dytyna yak avtorytarna dyskursyvna osobystist (na materiali suchasnoi anhliiskoi movy): dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 [The child as an authoritarian discursive personality (based on the material of the modern English language): thesis ... candidate philol. of science]. Kharkiv. 260 s. [in Ukrainian].

12. Zvierieva, O.H. (2014). Komunikatyvni stratehii siblinhiv v anhlovomovnomu simeinomu dyskursi: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 [Communicative strategies of siblings in English-speaking family discourse: thesis ... candidate philol. of science]. Kharkiv. 287 s. [in Ukrainian].

13. Kozlova, V.V. (2012). Realizatsiia vykhovnoho vplyvu v anhlovomovnomu parentalnomu dyskursi: strukturno-semantychnyi ta prahmatychnyi aspekty: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 [Implementation of educational influence in English-language parental discourse: structural-semantic and pragmatic aspects: thesis ... candidate philol. of science]. Kharkiv. 219 s. [in Ukrainian].

14. Bartasheva H.I. (2004). Vzaiemodiia neverbalnykh ta verbalnykh komponentiv sytuatsii komunikatyvnoho dominuvannia v anhlovomovnomu dyskursi: dys. ... kand. filol. nauk [Interaction of non-verbal and verbal components of the situation of communicative dominance in the English discourse: dis. ... cand. philol. sciences]. Kharkiv. 199 s. [in Ukrainian].

15. Ushchyna, V.A. (2003). Sotsiolingvistychna katehoriia dominantnosti ta yii realizatsiia v anhlovomovnomu politychnomu dyskursi: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 [Sociolinguistic category of dominance and its implementation in English-language political discourse: thesis ... candidate philol. of science]. Kyiv. 210 s. [in Ukrainian].

16. Austin, J.L. (1962). How to do things with words. Oxford University Press, 166 p. [in English].

17. Searle, J.R. (1980). Speech Act Theory and Pragmatics. D. Reidel Publishing Company: Holland, 332 p. [in English].

18. Bezuhla, L.R. (2007). Verbalizatsiia implitsytnykh smysliv u nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi: monohrafiia [Verbalization of implicit meanings in German-language dialogical discourse]. Kharkiv. 332 s. [in Ukrainian].

19. Kryvoruchko S.I. (2011). Lihvoprahmatychni vlastyvosti perlokutyvnykh optymizatoriv u suchasnomu nimetskomovnomu dyskursi: dys. ... kand. filol. nauk [Linguo-pragmatic properties of perlocutionary optimizers in modern German discourse: dis. ... cand. philol. sciences]. Kharkiv. 250 s. [in Ukrainian].

20. Drinko, H.H. (2005). Sponukalni konstruktсии v anhliiskii ta ukrainskii movakh: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.17 [Persuasive constructions in English and Ukrainian languages: autoref. thesis ... candidate philol. of science]. Donetsk. 30 s. [in Ukrainian].

21. Yule, George. (1996). Pragmatics. Oxford: Oxford University, 138 p. [in English].

22. Ervin-Tripp, S.M., J. Guo, M. Lampert. (1990). Politeness and persuasion in children's control acts. *Journal of Pragmatics*. № 14. P. 307–331 [in English].

23. Blum-Kulka, Sh. (1990). You don't touch lettuce with your fingers: Parental politeness in family discourse. *Journal of Pragmatics*. № 14. P. 259–288 [in English]

Sources of illustrative material:

1. Blair E. The Water Medows. Bantan Books : London, 1992. 575 p.
2. Burgess A. A Clockwork Orange. 410 p.
3. Cookson C. Kate Hannigan's Girl. Corgi Books, 2001. 350 p.
4. Frank A. The Diary of a Yang Girl. 283 p.
5. Kelly C. Someone Like You. Harper Publishers, 2001. 677 p.
6. Mitchell Ch. The Nippie. Great Britain: Harper Element, 2008. 301 p.
7. Paterson K. Bridge to Terabithia. New-York : HarperCollins, 1987. 163 p.
8. An Education Screenplay by Nick Hornby, 122 p.
9. Sebold A. The Lovely Bones. United States : Little Brown, 2002. 328 p.
10. Shriver L. We need to talk about Kevin URL: www.go2reads.com/we-need-talk-about-kevin-online-lionel-shriver?page=0,1.
11. Steel D. Daddy. Great Britain: Delacorte Press, 1989. 384 p.
12. Steel D. The Gift. Corgi Books, 1995. 319 p.

РОЛЬ АДРЕСАНТА У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПОХВАЛИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Клочко Лариса Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов

Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0003-1762-5894

У статті було досліджено роль адресанта у висловлюваннях похвали. З'ясовано, що похвала – це контекстно прив'язаний комунікативний феномен. Важливою відмінною особливістю висловлювань похвали є їх функціонування в комунікативних ситуаціях співпраці. Установлено, що ситуація створює комунікативний контекст, у якому здійснюється мовленнєва діяльність особи. Доведено, що роль адресанта в загальній моделі ситуації співпраці є надзвичайно великою: перш за все адресант визначає зміст повідомлення та його ілюктивну силу. Адресант – це конкретний індивід, занурений у дискурс, саме він формує мету та план мовленнєвої поведінки в дискурсі, контролює та корегує його. З'ясовано, що адресат отримує інформацію про адресанта з лінгвістичних та паралінгвістичних даних. Таким чином адресант формує характер і тон комунікації. Визначено характеристики адресанта, які впливають на ефективність висловлювань похвали, а саме: вік, авторитет, статус та престиж, особистий тезаурус. Константовано, що комунікативний статус ініціатора похвали та його соціальний статус не завжди співпадають. У ситуаціях, коли є висловлювання похвали, адресант займає домінуючу позицію, а адресат – залежну, тобто адресант використовує похвалу як стратегію, спрямовану «вниз». З'ясовано, що важливу роль у функціонуванні висловлювання похвали відіграють макротекстуальні компоненти ситуації, перш за все соціальні відносини між комунікантами. Установлено, що комунікативний статус індивіда зумовлений його роллю (діями, думками, почуттями). Досліджено, що комунікативний статус може бути жорстким і варіативним залежно від ролі комунікантів у межах конкретної ситуації, а саме їх прагнення до комунікативної співпраці, суперництва або конфлікту. З'ясовано, що на рівні макротексту ситуація співпраці може бути симетричною або асиметричною, якщо брати до уваги статусні відносини між комунікантами.

Ключові слова: висловлювання похвали, адресант, адресат, комунікативна ситуація, комунікативний статус, мовленнєва стратегія.

Klochko Larysa. The role of the addresser in expressions of praise (based on the material of English artistic discourse)

The article is devoted to the investigation of the addresser's role in expressions of praise. It has been found that praise is a context-bound communicative phenomenon. An important distinguishing feature of expressions of praise is their functioning in communicative situations of cooperation. It has been established that the situation creates a communicative context in which the person's speech activity is carried out. It is proven that the role of the addresser in the general model of the cooperation situation is extremely large: first of all, the addresser determines the content of the message and its illocutionary force. The addresser is a specific individual immersed in the discourse, it is he who forms the purpose and plan of speech behaviour in the discourse, controls and corrects it. It has been found that the addressee receives information about the addresser from linguistic and paralinguistic data. In this way, the addresser forms the character and tone of communication. The characteristics of the addresser that influence the effectiveness of expressions of praise are determined, namely: age, authority, status and prestige, personal thesaurus. It has been established that the communicative status of the initiator of praise and his social status do not always coincide. In situations where there is an expression of praise, the addresser takes a dominant position, and the addressee takes a subordinate position, that is, the addresser uses praise as a "downward" strategy. It has been found that macro textual components of the situation, primarily social relations between communicators, play an important role in the functioning of the expression of praise. It has been established that the communicative status of an individual is determined by his role (actions, thoughts, feelings). It has been studied that the communicative status can be rigid and variable depending on the role of communicators within a specific situation, namely their desire for communicative cooperation, rivalry or conflict. It has been found that at the macrotext level, the situation of cooperation can be symmetrical or asymmetrical, if we take into account the status relations between the communicators.

Key words: expression of praise, addresser, addressee, communicative situation, communicative status, speech strategy.

Вступ. Сучасна лінгвістична наука тяжіє до розширення об'єкта дослідження, а саме у фокусі стає мовленнєва діяльність, вивчаються мовленнєві процеси та мовленнєва поведінка індивідів у соціальному просторі. У сучасній функціонально-орієнтованій лінгвістиці мовленнєві висловлювання розуміють як спрямовані мовленнєві дії. Взаємодія учасників комунікації стає в центрі аналізу комунікативно-функціонального аспекта мовленнєвих явищ, зокрема роль адресанта як фактора впливу на процес спілкування [1]. Одна з найважливіших цілей, яку має адресант (мовець), – це вплив на адресата (слухача). Одним із найпоширеніших мовленнєвих впливів науковці

називають оцінювальний. Адже в мовленні все частіше проглядаються категорії схвалення та несхвалення.

У нашій статті ми розглядаємо одну з мовленнєвих стратегій, яку використовують для вираження схвалення, – похвалу у контексті ролі в такому типі висловлювань адресанта.

Похвала – це певна мовленнєва дія, яку здійснює мовець (адресант) для того, щоб виразити позитивне ставлення до об'єкта похвали (адресата) або для здійснення позитивного емоційного впливу на нього [4, с. 5].

Матеріали та методи. Методологічну базу статті становлять праці таких науковців, як: Ф.С. Бацевич,

Г.Г. Почепцов, Д. Майерс, Р. Сколлон, С. Сколлон, Д. Діксон, С. Саундерс, М. Стрінгер та інші. Матеріалом для дослідження були романи сучасних британських та американських авторів, а саме «Цілителі» Джеральда Гріна, «Пірат» Гарольда Роббінса, «Однокурсники» Еріка Сігала, «Незнайомець в дзеркалі» Сідні Шелдона та «Полярна зірка» Мартіна Сміта.

Мета статті – розкрити роль адресанта у висловлюваннях похвали в англійській мові, його вплив на адресата та ситуацію спілкування загалом.

Для досягнення мети було використано такі методи дослідження: акто-мовленнєвий (для визначення прагматичного статусу висловлювання похвали у сучасній англійській мові); контекстуальний аналіз (для виявлення впливу структури ситуації спілкування, соціальних факторів на мовну семантику та функціональні особливості висловлювань похвали); метод компонентного аналізу (для дослідження лексичних одиниць, які вживаються для вираження висловлювань похвали).

Результати. Як відомо, за системно-діяльнісним підходом адресант постійно перебуває в різних комунікативних ситуаціях. Ситуація – це феномен прагма-семантичного порядку й включає власне комунікативні та декомунікативні фактори. Перші у себе включають мовленнєві акти, до других належать такі фактори, як: «предмет», «мотив», «учасники» (мовець (адресант), слухач (адресат)) [2, с. 16]. Ситуація є елементом дійсності, що створює комунікативний контекст, у якому здійснюється мовленнєва діяльність особи. Як правило, його називають «ситуативним контекстом», бо він виводить мовленнєву дійсність у широкий світ просторо-часових і суб'єктивно-об'єктивних зв'язків [2, с. 17] та забезпечує конкретну референцію висловлювання в мовленні [6, с. 193]. Ситуативний контекст є дійсністю, яка уможливає порозуміння людей щодо ситуації, у якій вони стикаються один з одним віч-на-віч [3, с. 40].

Похвала, поза сумнівом, є контекстно прив'язаним комунікативним феноменом. Якщо взяти до уваги прагматичний статус, то похвалу називають складним полілокутивним актом, тобто в одному висловлюванні існує прагматичне суміщення двох і більше мовленнєвих функцій. Похвала в англійській мові – це різновид оціночного висловлювання. Але водночас має певні відмінні характеристики від інших оціночних висловлювань, а саме:

– похвала – авторська індивідуальна комунікативна стратегія, тому в мовленнєвому оформленні висловлювань похвали відсутні шаблони;

– похвала – об'єктивне із боку адресанта висловлювання прийняття адресата (його особистості, якостей, поведінки тощо);

– похвала існує лише у ситуації кооперації [4, с. 5–6].

Значущою характеристикою висловлювань похвали є звуження їх функціонування комунікативними ситуаціями співпраці. На макротекстуальному рівні використання висловлювань похвали може регулюватися низкою соціальних параметрів [4, с. 7].

Роль адресанта, як ми зазначали, у загальній моделі ситуації співпраці є дуже вагомою: по-перше, адре-

санта формує зміст повідомлення і його ілокуцію; по-друге, у висловлюванні є завжди різноманітна інформація про адресанта не як про якусь абстрактну сутність, а як про конкретного індивіда, який занурений у дискурс, формує мету та план мовленнєвої поведінки в дискурсі, контролює та корегує дискурс. Також ми можемо отримати відомості про ступінь комунікативної компетентності адресанта, його психічний стан, статус у суспільстві тощо. Така інформація подана у висловлюванні як експліцитно, так і імпліцитно.

У наступному прикладі завідувач відділення лікарні хвалить двох лікарів-інтернів за правильно надану медичну допомогу важко пораненому пацієнтові. Вибір простих слів, коротких енергійних фраз – не випадковий: досвідчений лікар виражає позитивну оцінку дій молодих колег, підкреслюючи доброзичливо-поважне ставлення до них:

“Nice work, both of you,” Dr. Gold said. “Nice splint”
“Darn good job, Riley. You too, Matt” [15].

Адресат виводить інформацію про адресанта з лінгвістичних та паралінгвістичних даних. Тим самим адресат формує образ адресанта, який своєю чергою має вплив на подальший тон спілкування адресата. Таким чином чинник адресанта значною мірою формує характер і тон комунікації.

Наступні характеристики адресанта впливають на ефективність висловлювань похвали:

– **вік:** висловлювання похвали матиме більшу цінність для адресата у тому випадку, коли адресант доросліший або одноліток [11, с. 180];

“You are one of my best people, Bright”, the old lady had told her [15].

“Well done job of yours” said the old Chief turning to Dana [18].

Як бачимо з поданих вище прикладів, похвала іде від старшого за віком адресанта, такий висновок можна зробити, бо в обох прикладах присутня лексема “old” («старий»).

– **авторитет,** якщо адресант шанована у суспільстві особа, то є більша вірогідність того, що адресат сприйме похвалу від такої людини краще та довірливіше:

“It’s been a good flight, Andy. Thank you”

“Thank you, sir.” The pilot’s voice was pleased as he rang off [16].

У цьому прикладі адресат сприйняв похвалу дуже позитивно, що показано лексемою “pleased” («задоволений»), зі звертання “sir” («пан») стає зрозуміло, що адресант авторитетна для слухача людина, позаяк така лексема означає повагу.

“You made a real accomplishment, Kevin”

“Thank you, Professor” [15].

Такий приклад показує висловлення похвали від професора до студента, що було сприйнято також позитивно, адже в англійській культурі викладачі мають авторитет у суспільстві, а отже, похвала від професора сприймається як дійсно цінна.

– **престиж і статус:** адресат позитивніше сприймає похвалу від людини, яка має вищий соціальний статус:

"I see a lot of improvement in your work, Lisa"
"Thank you, Boss" [19].

У цьому прикладі у відповіді адресата лексема *"boss"* («бос, начальник») позначає статус адресанта, похвала від начальника завжди сприймається співробітником позитивно і має гарний вплив.

Senator Davis looked at him and said: "I enjoy working with you. You really know how to do things" [18].

Лексема *"senator"* («сенатор») у вищезазначеному прикладі також вказує на високий статус адресанта.

– **особистий тезаурус мовця**, який можна трактувати як здатність адресанта створювати тексти мовою, базуючись на особистих знаннях про навколишній світ, які зафіксовані в значеннях слів та асоціаціях до них, ґрунтуючись на національно-психічному складі розуму й індивідуальній зацікавленості в тлумаченні фактів, що позначаються:

"What a clever Junger! He really did it," Mr. Felder said [15].

Такий приклад показує, що адресант демонструє знання не тільки англійської, але й німецької мови, перша лексема *"clever"* з англійської мови перекладається як «розумний», друга *"Junger"* з німецької як «хлопець», поєднавши ці дві лексеми, ми можемо зрозуміти, що похвала звучала як «Який розумний хлопець».

As usual he was very colorful in his expressions. "God's teeth! You've never done better. You are real McCoy" [18].

У зазначеному вище прикладі використаний сленговий вираз *"You are real McCoy"*, що перекладається як «справжня річ, не підробка», що демонструє знання адресантом певного сленгу.

Визначною характеристикою похвальних висловлювань є і те, що комунікативний статус ініціатора похвали не завжди може співпадати з його соціальним статусом [5]. У ситуаціях, що припускають вираз похвали, учасники визнають вертикальні відмінності, за яких адресант займає домінуючу позицію, а адресат – залежну. Це значить, що адресант, незалежно від величини вертикальної (або горизонтальної) соціальної дистанції, що відокремлює його від адресата, використовує похвалу як стратегію, спрямовану «вниз», тобто комунікативний статус [5; 7; 12] продуцента похвали завжди вищий за статус його співрозмовника. Це можна представити таким чином:

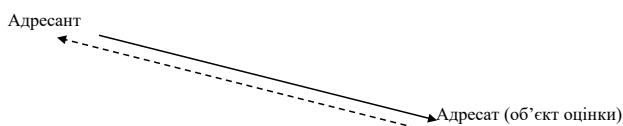

Рис. 1. Комунікативний статус адресата та адресанта

Проте важливу роль у функціонуванні висловлювання похвали грають і макротекстуальні компоненти ситуації, перш за все соціальні відносини між комунікантами.

Сукупність конвенцій, що визначають соціальне обличчя учасників комунікативної ситуації, визначається взаємодією параметрів:

– соціальною дистанцією між учасниками спілкування;

– відносним статусом-рангом кожного з комунікантів у цій ситуації [14, с. 42].

Комунікативний статус складається із субстанціонального та реляційного вимірювань. Субстанціональне вимірювання включає у себе асиметричні відносини, вони можуть бути визначені віком, статтю, расовою належністю, національністю, соціальним походженням, з одного боку, й освіченістю, престижем професії, ступенем мовленнєвої компетенції – з іншого. У другому випадку розглядається співвідносне положення (відносини «вищого» і «нижчого») комуніканта у соціальних структурах, що виражається в термінах комунікативної нерівності [10, с. 42].

Основою для домінування адресанта у ситуації (комунікативний статус) також можна назвати матеріальний добробут, гендер, перевагу в майстерності в якому-небудь виді діяльності, рівні освіти, зовнішній привабливості або фізичній силі. Припускаємо, що всі елементи людського життя, які можуть бути об'єктами оцінки іншими, стануть основою для визначення домінуючого комунікативного статусу продуцента похвали.

Отже, комунікативний статус індивіда зумовлений його роллю, тобто стійкими шаблонами поведінки, що включають дії, думки й почуття, є реакціями на поведінку інших людей [8, с. 71]. Роль – це сукупність норм, які визначають поведінку індивідів у такій соціальній позиції [13, с. 285]. Відповідно, комунікативний статус може бути жорстким і варіативним залежно від ролі, що відводиться комунікантам у межах такої ситуації, зокрема їх прагнення до комунікативної співпраці, суперництва або конфлікту.

Комунікативна співпраця:

After the lecture the old Professor came to him and said: "Eliot, I regard you not only as an eponym but a true epigone". Right after the conversation, Andrew sprinted back to his dictionary to discover that he had been praised first for stemming from the family that gave the name to his house and second for being worthy of that name [17].

Комунікативне суперництво:

"You're a very determined young lady." She met his eyes. "You just don't know how much".

"I'm beginning to get the idea" [16].

У наступному прикладі студенти хвалять викладача не безпосередньо, позаяк пряма похвала «знизу вгору» в англійській лінгвокультурі буде сприйнята як лестощі і є культурно несхвалюваною формою мовної поведінки. Студенти демонстративно голосно обговорюють прослухану лекцію, розраховуючи на те, що об'єкт цієї позитивної оцінки, який стоїть неподалік, обов'язково почує схвальні відгуки на свою адресу:

The... assorted comments filtered to him as the students left the room.

"God, we lucked out", he heard one say.

"Yeah, this guy is dynamite", said another.

"He's even better than Finley" [17].

У цьому прикладі є академічна ситуація співпраці – навчальна аудиторія. Мовленнєва подія – обговорення

студентами лекції, яку вони прослухали. У такому випадку схвальні фрази, якими обмінялися студенти, є висловленням похвали.

Із погляду соціальних статусних відносин між комунікантами ситуація співпраці може бути як симетричною, так і асиметричною. У симетричній ситуації ролі комунікантів – рівні, а в асиметричній – роль одного з комунікантів вища за роль іншого [9, с. 135–136].

Симетрична ситуація:

He was terrific. And his classmates were genuinely thrilled to discover what a talent they had in their midst. "The guy's another Peter Nero", someone remarked. At last Danny finished – or thought he had. But everybody clapped and shouted for more [17].

У цьому прикладі показана ситуація симетрична, позаяк усі комуніканти є однокласниками, а отже, мають однаковий статус. Похвалою нагородили одного з них – *"The guy's another Peter Nero"*, – порівнюючи його з відомим американським піаністом Пітером Неро.

Асиметрична ситуація:

"I don't think any further courses could possibly improve your chances in the job market, Sara", counseled Mrs. Holmes, head of the summer course. "With your speeds and educational background, you're more than ready for an executive secretarial position. I suggest you start following up the want ads" [17].

У цьому ж прикладі показана асиметрична ситуація, позаяк один із комунікантів (адресант) – *"head of the summer course"* («директор літніх курсів»), а інший (адресат) – студентка цих літніх курсів.

Чим істотніші відмінності у соціальному становищі учасників спілкування, тим більше розділяє їх вертикальна дистанція. При цьому дистанція динамічна: зміна, зокрема скорочення вертикальної дистанції, як правило, є прерогативою «вищого» учасника комунікації, у цьому випадку ініціатора похвали:

"Too fast, huh?"

The virtuoso nodded, but with admiration in his eyes.

"Yes, but extremely good nonetheless," he said approaching him [17].

Як бачимо із зазначеного прикладу, один із комунікантів (адресант) за допомогою похвали скорочує дистанцію до адресата.

Як бачимо у всіх попередніх прикладах, роль адресанта надзвичайно важлива.

Висновки. Отже, як було досліджено, у сучасній лінгвістиці все частіше розглядають категорії схва-

лення та несхвалення. У нашій статті ми розглянули одну з мовленнєвих стратегій, яку використовують для вираження схвалення, – похвалу у контексті ролі в такому типі висловлювань адресанта.

Похвала визначається як певна мовленнєва дія, яку здійснює мовець (адресант) для того, щоб виразити позитивне ставлення до об'єкта похвали (адресата) або для здійснення позитивного емоційного впливу на нього.

Визначено, що похвала є контекстно прив'язаним комунікативним феноменом. А отже, важливою характеристикою висловлювань похвали є звуження їх функціонування комунікативними ситуаціями співпраці.

Важливу роль у функціонуванні висловлювань похвали грає чинник адресанта, позаяк саме адресант формулює зміст повідомлення і його ілокуцію; у висловлюванні є завжди різноманітна інформація про адресанта як про конкретного індивіда, який занурений у дискурс, формує мету та план мовленнєвої поведінки в дискурсі, контролює та корегує дискурс. Також важливу роль у функціонуванні висловлювань похвали відіграють соціальні характеристики адресата: авторитет, статус, престиж, вік, особистісний тезаурус.

Адресат отримує інформацію про адресанта з лінгвістичних та паралінгвістичних даних. У такий спосіб чинник адресанта формує характер і тон комунікації.

Як було досліджено, визначальною характеристикою похвальних висловлювань є і те, що комунікативний статус ініціатора похвали не завжди може співпадати з його соціальним статусом (адресант займає домінуючу позицію, а адресат – залежну). Адресант використовує похвалу як стратегію, спрямовану «вниз», тобто комунікативний статус продуцента похвали завжди вищий за статус його співрозмовника.

Отже, комунікативний статус індивіда зумовлений стійкими шаблонами поведінки, що включають дії, думки і почуття, є реакціями на поведінку інших людей. Комунікативний статус може бути жорстким і варіативним залежно від ролі, що відводиться комунікантам у межах такої ситуації, зокрема їх прагнення до комунікативної співпраці, суперництва або конфлікту.

Наостанок можна сказати, що на рівні макротексту ситуація співпраці може бути як симетричною, так і асиметричною з погляду статусних відносин між комунікантами.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в ширшому дослідженні взаємозв'язку та взаємодії адресанта та адресата у висловлюваннях похвали в англійській мові.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 343 с.
2. Бурбело В.Б. Лінгвоестетика французької словесності IX–XVIII століть. Київ : ВЦ «Київський університет», 1999. 25 с.
3. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія : підручник. Київ : Лібра, 1999. 488 с.
4. Ключко Л.І. Висловлювання похвали в комунікативно-діяльній парадигмі спілкування (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2004. 20 с.
5. Почепцов Г.Г. (мол.) Комунікативні аспекти семантики. Київ : Вища школа, 1987. 131 с.
6. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 291 с.
7. Чрділелі Т.В. Статусно-рольові характеристики ділового діалогічного дискурсу. *Вісник Харківського національного університету*. Харків : Константа, 2001. С. 110–116.
8. Yusseler M. Soziolinguistik. Kyiv: Vyshcha shkola, 1987. 200 p.

9. Bell R.T. Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems. University of Michigan : Batsford, 2008. 318 p.
10. Bryant C. Status, Status Group. International Encyclopedia of Sociology. New York : Routledge, 2015. P. 376–377.
11. Dickson D., Saunders C., Stringer M. Rewarding People the Skill of Responding Positively. New York : Routledge, 2018. 242 p.
12. Haiman F. Speech Acts and the First Amendment. URL: <https://www.fulcrum.org/concern/monographs/8g84mm88k>.
13. Myers D. Social Psychology. New York : McGraw-Hill Education, 2012. 768 p.
14. Scollon R., Scollon S. Intercultural Communication. New Jersey : Wiley-Blackwell, 2012. 336 p.

Ілюстративні джерела:

15. Green G. The Healers. URL: https://www.goodreads.com/book/show/1770163.The_Healers.
16. Robbins H. The Pirate. URL: https://archive.org/details/pirate00haro_2.
17. Segal E. The Class. URL: https://www.goodreads.com/book/show/830784.The_Class.
18. Sheldon S. A Stranger in the Mirror. URL: https://www.goodreads.com/book/show/115130.A_Stranger_in_the_Mirror.
19. Smith M. Polar Star. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Polar_Star.html?id=vTUdAAAAQBAJ&redir_esc=y.

References:

1. Batsevych F.S. (2004). Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Basics of communicative linguistics]. Kyiv: Akademia. 343 p. [in Ukrainian].
2. Burbelo V.B. (1999). Linhpoetyka frantsuzkoi slovesnosti 9–18 stolit [Lingupoetics of French literature of the 9th–18th centuries]. Kyiv: VTs “Kyivskiy universytet”. 25 p. [in Ukrainian].
3. Yermolenko A.M. (1999). Komunikatyvna praktychna filosofia: pidruchnyk [Communicative practical philosophy: a textbook]. Kyiv: Libra. 488 p. [in Ukrainian].
4. Klochko L.I. (2004). Vyslovliuvannia pokhvaly v komunikatyvno-dialnitsnii paradyhmi spilkuvannia (na materialii anhliiskoi movy) [Expression of praise in the communicative-activity paradigm of communication (on the material of the English language)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].
5. Pocheptsov H.H. (younger) (1987). Komunikatyvni aspekty semantyky [Communicative aspects of semantics]. Kyiv: Vyshcha shkola. 131 p. [in Ukrainian].
6. Prykhodko A.M. (2002). Skladnosuriadne rechennia v suchasni nimetskii movi [A compound sentence in modern German]. Zaporizhzhia: ZDU. 291 p. [in Ukrainian].
7. Chrdylely T.V. (2001). Statusno-rolovi kharakterystyky dilovoho dialogichnoho dyskursu [Status-role characteristics of business dialogic discourse]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu*. Kharkiv: Konstanta. P. 110–116 [in Ukrainian].
8. Yusseler M. (1987). Soziolinguistik. Kyiv: Vyshcha shkola. 200 p. [in German].
9. Bell R.T. (2008). Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems. University of Michigan: Batsford. 318 p. [in English].
10. Bryant C. (2015). Status, Status Group. International Encyclopedia of Sociology. New York: Routledge. P. 376–377 [in English].
11. Dickson D., Saunders C., Stringer M. (2018). Rewarding People the Skill of Responding Positively. New York: Routledge. 242 p. [in English].
12. Haiman F. Speech Acts and the First Amendment. Retrieved from: <https://www.fulcrum.org/concern/monographs/8g84mm88k> [in English].
13. Myers D. (2012). Social Psychology. New York: McGraw-Hill Education. 768 p. [in English].
14. Scollon R., Scollon S. (2012). Intercultural Communication. New Jersey: Wiley-Blackwell. 336 p. [in English].

Illustrative sources:

15. Green G. The Healers. Retrieved from: https://www.goodreads.com/book/show/1770163.The_Healers.
16. Robbins H. The Pirate. Retrieved from: https://archive.org/details/pirate00haro_2
17. Segal E. The Class. Retrieved from: https://www.goodreads.com/book/show/830784.The_Class.
18. Sheldon S. A Stranger in the Mirror. Retrieved from: https://www.goodreads.com/book/show/115130.A_Stranger_in_the_Mirror.
19. Smith M. Polar Star. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books/about/Polar_Star.html?id=vTUdAAAAQBAJ&redir_esc=y.

THE INFLUENCE OF GENDER FACTOR ON THE SPEECH BEHAVIOR OF COMMUNICANTS

Burenko Tetiana,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology and Linguodidactics,
Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University,
ORCID ID: 0000-0002-1486-0373

The article is devoted to the analysis of the influence of gender factor on the speech behavior of communicants. With the emergence of gender linguistics, the range of scientific interests in linguistics is significantly expanding. Stereotypes of femininity and masculinity, gender asymmetries, as well as peculiarities of speech and communication behavior of men and women are studied in more detail. In our research we are guided by the fact that gender is a general scientific category that explains the behavior of men and women based on biological sex and in relation to the social and cultural norms of a particular society. The main method of research is contrastive analysis, which makes it possible to compare and distinguish the differential features of male and female speech. The study of communicative behavior is carried out on the basis of discourse analysis. The heuristic method which involves the collection of previously recorded research material is also applied. The research material is the works of the modern English authors M. Dunn "Ex-Girlfriends United" and J. Kaplan "The Men I Didn't Marry".

The analysis of the characteristics of male and female speech behavior makes it possible to conclude that there are generally accepted typical characteristics of the speech behavior of men and women in every society based on moral and ethical norms, as well as cultural characteristics. They can vary depending on a number of other factors other than biological features: mental composition, character, profession, role in society, status, type of temperament, etc. Since society imposes certain rules and standards of behavior of men and women on individuals, it is necessary to be aware of these features and take them into account in the process of communication.

Key words: communicative behavior, female speech, gender, male speech, sociolinguistics.

Буренко Тетяна. Вплив гендерного чинника на мовленнєву поведінку комунікантів

Статтю присвячено аналізу впливу гендерного чинника на мовленнєву поведінку комунікантів. Із виникненням гендерної лінгвістики коло наукових інтересів у мовознавстві значно розширюється. Більш детально вивчаються стереотипи фемінінності і маскуліності, гендерні асиметрії, а також особливості мовленнєвої та загалом комунікативної поведінки чоловіків і жінок. У нашому дослідженні керуємося тим, що гендер є загальнонауковою категорією, яка дає пояснення поведінки чоловіків і жінок на основі біологічної статі та стосовно соціальних і культурних норм певного суспільства. Основним методом дослідження є контрастивний аналіз, який дає можливість порівняти та виокремити диференційні ознаки чоловічого та жіночого мовлення. Вивчення комунікативної поведінки здійснюється на основі дискурс-аналізу. Застосовано також евристичний метод, який передбачає збір раніше зафіксованого дослідницького матеріалу. Матеріалом дослідження є твори сучасних англійських авторів М. Данна "Ex-Girlfriends United" та Д. Каплан "The Men I Didn't Marry".

Проведений аналіз характеристик чоловічої та жіночої мовленнєвої поведінки дає можливість зробити висновок, що існують загальноприйняті типові характеристики мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок у кожному суспільстві на основі моральних та етичних норм, а також культурних особливостей. Вони можуть варіюватися залежно від низки інших факторів, відмінних від біологічних особливостей: психічного складу, характеру, професії, ролі у соціумі, статусі, типу темпераменту та ін. Оскільки суспільство нав'язує індивіду певні правила та стандарти поведінки чоловіків та жінок, то необхідно знати про ці особливості та враховувати їх у процесі спілкування.

Ключові слова: комунікативна поведінка, жіноче мовлення, гендер, чоловіче мовлення, соціолінгвістика.

Introduction. Regular gender studies began to be conducted by linguists relatively recently. Increased interest in issues of the interaction of language and gender is associated with the formation and development of sociolinguistics as a branch of linguistics. Sociolinguistics is a scientific discipline that develops at the intersection of linguistics, sociology, social psychology and ethnography. It studies a wide range of problems related to the social nature of language, its social functions, the mechanism of social factors influence on language and the role that language plays in society [1, p. 738]. The interaction of language and gender is considered by scientists in the study of social variability of language – the difference in the use of language tools by representatives of different age, gender, social groups in one communicative situation [2; 3; 4; 5; 6].

The process of communication of an individual with other people produces a complex and extensive network of relationships. Communicators can, in addition to other sources of information, judge each other based on speech actions. That is why it is quite natural to consider such expressions as thanks, apologies, congratulations, reprimands, threats, etc. as action elements. These actions in combination with non-verbal ones regulate the interpersonal relations of communicators – the one who speaks and the other who listens.

In order to find out who, with whom and under what circumstances comes into contact, it is worth paying attention to society as a whole with its social institutions, family, national, cultural and ethnic traditions and norms. At this level, there is the interweaving of psychological and sociological problems. This refers to the rules of behavior,

social and individual relationships, age characteristics, development of various abilities. In this regard, the concept of communicative behavior which allows analyzing human activity in the process of exchanging information becomes important. The term “communicative behavior” is understood as the process of implementing a set of lingual and extralingual means of communication and goals, the choice of which depends on the communication situation, as well as status characteristics of communication participants and their roles. The communicative nature of speech aims to investigate how verbal and non-verbal means of communication are used to achieve a successful exchange of information [4].

The analysis of speech activity as a part of activity is generally impossible without studying the communicative behavior of communication participants. Men and women try to speak the language that society and they consider typical for their gender. There is no concept of “male” or “female” language, attention is focused on two main styles of communication associated with male or female speech behavior – masculine and feminine, and the choice of one of them is determined not by gender, but by gender self-identification of the individual.

Therefore, when studying speech and generally communicative behavior, the gender factor is taken into account. It is considered as one of the main parameters by which the social identity of the interlocutor is constructed in communication. Today, it is studied in interaction with other parameters – status, age, social group, etc., but a single concept or methodology for studying this phenomenon in communication does not yet exist. Gender is a continuous process of society producing differences in male and female roles, mental and emotional characteristics, and speech behavior. Taking into account the demands that society places on men and women, **it is quite relevant** to study the socialization of persons of different sexes, the analysis of communicative successes and failures in communication, motives and types of behavior, strategies and tactics of communication.

Materials and methods. The main method of research is contrastive analysis, which makes it possible to compare and distinguish the differential features of male and female speech. The study of communicative behavior is carried out on the basis of discourse analysis. The heuristic method which involves the collection of previously recorded research material is also applied. The research material is the works of the modern English authors M. Dunn “Ex-Girlfriends United” and J. Kaplan “The Men I Didn’t Marry”.

Discussion. The study of the problem of gender communicative behavior requires separate consideration. This is due to the fact that communicative behavior, firstly, is considered as a product of the process of socialization, and, secondly, since socialization is a continuous process, gender communicative behavior in itself is the process of creating the gender identity of an individual.

The term “speech behavior” is introduced in American behavioral psychology to denote a type of social behavior determined by external, including social, conditions (circumstances). First of all, attention is paid to the structure

of speech, in connection with which the speech behavior or the speaker’s choice of one of the elements of the language variable system refers to external, non-speech factors represented by the components of the act of communication, and the language system is left aside [4].

Examining the speech behavior of the man, we have found out that he aims to achieve and maintain independence and high status. In contrast to men’s, women’s speech behavior is usually characterized by non-conflict, yielding, high emotionality. These features lead to differences in the goals of communication and in the interpretation of statements, because the same statement can be interpreted differently by men and women from the position of status or from the point of view of maintaining a relationship, solidarity or help. For example, Hallie responds to Eric’s question:

I’m not sure of our time frame here. Does he mean since I got out of Tom’s car or since the last time I saw him? (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry)

When Eric, the ex-boyfriend of the main character Hallie, tells her that no other woman could charm him as much as she did, she replies:

“Is that a compliment? Were they five foot with wavy brown hair? Greenish gray eyes? Or is it that they were all nineteen – like I was when we were together?” (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry)

The example illustrates that in the process of communication, persons of different sexes cannot always accurately understand the interlocutor’s line, because it depends on the biological characteristics, mental potential, character, ethics and upbringing of each individual. Another confirmation of this is the situation when, in response to the greeting of her ex-husband, who left Hally a week ago, she greets him with the words: “Hello, Bill”, with no intention of further communication, his response is as follows:

BILL: Hallie, I’m glad you’re finally talking to me (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry)

However, the misunderstanding that arises between them after that is evidenced by the following words of a woman:

HALLIE: Does ‘hello’ really count as talking to him? Maybe saying ‘Bill’ was a little too intimate (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry)

The specified features of male and female speech are defined as usage trends. However, there are many cases when certain phenomena observed in the language of men and women are related to the peculiarities of their mental composition, character, profession, role in society, and not to the difference by gender.

L.M. Korneva singles out the following characteristics of male speech behavior: 1) male conversation primarily concerns the topics of technology, cars, hobbies, sports, politics, the economic situation, and women (appearance, behavior, and sex); 2) men are characterized by communication monolinearity and psychological deafness – when talking, they do not pay attention to what is happening around them and may not respond to remarks that are not related to the topic of the conversation; 3) men express their thoughts briefly, succinctly, directly, logically

and without hints; 4) their communicative behavior is characterized by the use of dominance strategies, which is especially evident in communication with women to confirm their independence and masculinity, social status; 5) men like to “listen to themselves”, try in every possible way to demonstrate their own competence, give advice, therefore their communication style is more conflictual and aggressive; 6) typical male speech is characterized by a lower level of the main tone, a wider vocal range, less ability to freely change the voice register, greater voice power, labialization and nasalization; 7) they pay more attention to naming accuracy (with the exception of the names of colors and their shades), often use professional terminology; 8) usually use vulgarisms, taboo vocabulary, invectives. This is explained by the fact that men want to conform to stereotypes of masculinity, to be rougher [6, p. 107–112].

According to our data, the main characteristics of men’s speech behavior are:

- the use of obscene language and its uniformity: *piss off, fuck me, shut up, dummy etc.*:

“*Fuck. I put my head in my hands in disbelief. ‘Er...’ Fuck fuck fuck. Fuck shit bollocks fuck, in fact*” (M. Dunn, Ex-Girlfriends United);

- the main topics of men’s conversation are cars, sports, politics, economy and women:

“*In the car, Eric tells me all about his various business deals, which seem to include commodity trades and international financing*” (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry);

- unilinearity of communication and psychological deafness:

“*He doesn’t reply, so to fill in the space, I keep talking*” (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry);

- expressing thoughts briefly, directly and without hints:

“*I’m leaving, – Bill says without breaking stride*” (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry);

- use of dominance strategy, confirmation of their independence, masculinity, social status:

ERIC: *Check this out (he says, pulling out a laminated copy of the Forbes magazine article that he just happens to have in the backseat* (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry);

- demonstration of own competence:

ERIC: *The big headline is I’m 277 on the list...Number one is Bill Gates. Or maybe some Saudi prince. I’ve done well, but I’m not competing with them yet* (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry)

Gender differences are revealed not only in verbal communication, but also in non-verbal communication, as gestures, facial expressions, postures, movements, etc. are significant for social interaction. For example, Bill is incredibly surprised by Hallie’s question:

(*Bill doesn’t answer, but his mouth is set and his brow is clenched so tightly that his two eyebrows join in a solid line*)

HALLIE: *One thing I still know about my husband – the caterpillar brow means something’s up* (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry)

Male non-verbal communication can most often be manifested by scratching the back of the head, rubbing the hands or chin, hitting the table with a fist. Men try to take up as much space as possible, to demonstrate his

importance, strength and looseness, he stands with his legs wide apart and his head held high, he can keep his hands in his pockets, he sits sprawled in an arm-chair, and on a chair he spreads his knees and leans towards the interlocutor. Men’s communicative behavior is characterized by less emotionality, brevity, restraint in statements, however, it contains a lot of invective, vulgar vocabulary, is rude and aggressive. Men try to demonstrate their importance, status, and sometimes – impudence and emancipation. Their language is the language of domination.

The study of women’s speech is connected with the development of the feminist trend in linguistics in 1970–1980. The beginning of active gender research in modern linguistics was laid by R. Lakoff. In her work, she first identified several distinctive features of the female language: a specialized vocabulary related to the spheres of exclusively female activity; peculiarities in the designation of colors (more precise designation of color and its shades); the use of affective adjectives and intensifier words, punctuation, words and phrases that soften the categorical nature of statements; super politeness; tendency to euphemisms; hypercorrectness, etc. [7].

Typical features that belong to the stereotype of female speech behavior are distinguished by L.M. Korneva: the habit of speaking by hints and about secondary things; expression of emotions through intonation, various actions or hyperbolic statements; pliability; use of invective vocabulary mainly in a stressful state or demonstrating ease of communication and psychological relaxation, etc. [6, p. 111–112].

So, based on the studied material, we distinguish the following characteristics of speech behavior inherent in women:

- tendency to talkativeness:

HALLIE: *Worried about me? Why would anyone worry about me? I’ve lost my husband to someone named Ashlee, I’ve been lying here so long I’m probably getting bedsores, and my only source of nutrition comes from Nabisco* (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry);

- use of evaluative statements with deictic lexemes instead of naming a person by name:

If somebody had told me that twenty years later I’d end up alone at the Brasserie on a Saturday night, would I still have picked – Bill the double-dealing, self-absorbed Knicks-ticket-demanding idiot who left me for Ashlee with two Es? (M. Dunn, Ex-Girlfriends United);

- imagery of language when describing feelings, variety of invective and their emphasis with the help of intensifiers:

“*Hallie, I heard about you and Bill*”, – *she hollers so shrilly that Rosalie’s golden retriever, lying in the corner, yaps in pain. I wish Darlie really would die for those abs*” (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry);

- expression of emotions through various actions:

“*I’m so happy, I could jump up and down*” (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry);

- or hyperbolic statements:

“*How is it that he happened to call me ten minutes after I left Eric? Did he pick up some electricity in the cosmos?*” (J. Kaplan, The Men I Didn’t Marry);

- the use of invective vocabulary mainly in a stressful state. For example:

“Ashlee. Ashlee, with her two fucking Es” (J. Kaplan, *The Men I Didn't Marry*);

– more precise designation of colors in comparison with men:

“...clamping her hand on me so firmly that her crimson-colored talons dug into the flesh of my upper arm” (J. Kaplan, *The Men I Didn't Marry*);

– use of words and phrases that soften the categorical statements:

“Bill's upset about Emily's going off to college and he doesn't know how to react. In fact, he's a guy. He doesn't even know that he is reacting. It's my job to reassure him” (J. Kaplan, *The Men I Didn't Marry*)

As for the non-verbal aspects, since women tend to express their feelings more freely, their facial expressions are richer and their language is the language of submission.

Results. In general, at the intercultural level, the stereotypical characteristics of male and female speech

behavior established by different nations in many cases overlap with each other. Analyzing the communicative behavior of a certain gender of any country, we can use the generalized features of the speech behavior of a man or woman, because we are within the same linguistic picture of the world. To explain the differences, it is necessary to take into account the cultural characteristics and mentality of each country in particular. Thus, in modern society, taking into account the social roles of men and women, the difference in linguistic behavior is erased. The language of women has become somewhat coarser, more technical and harsher. Women of the older generation adhere to conservative language behavior, unlike men, so in their speech there is less profanity, rude statements. In their communicative behavior, women tend to look “more feminine”, while men, on the contrary, try to emphasize “masculinity” with their speech behavior.

Bibliography:

1. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
2. Chomsky N. *Language and Mind*. New York : Harcourt, Brace amp; World, 1968. 210 p.
3. Rubin G. *The Traffic in Women: Notes and the Political Economy of Sex. Toward an Anthropology of Women*. New York : Monthly Review, 1975. P. 178–180.
4. Pike K.L. *Language in Relation to a Unified. Theory of the structure of Human Behaviour*. The Hague-Paris : Mouton, 1967. 762 p.
5. Tannen D. *You just don't understand. Women and men in conversation*. New York, 1990.
6. Корнева Л.М. Гендерний аспект комунікації. *Філологічні науки*. 2013. № 13. С. 106–113.
7. Lakoff R. *Language and Woman's Place. Language in Society*. New York. 1973. No. 2. P. 45–79.

Illustrative sources:

8. Dunn M. *Ex-Girlfriends United*. London. 2008. 327 p.
9. Kaplan J. *The Men I Didn't Marry*. London. 2007. 303 p.

References:

1. Zahnitko A. *Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]*. Vinnytsia: TVORY, 2020. 920 s. [in Ukrainian].
2. Chomsky N. *Language and Mind*. New York: Harcourt, Brace amp; World, 1968. 210 p. [in English].
3. Rubin G. *The Traffic in Women: Notes and the Political Economy of Sex. Toward an Anthropology of Women*. New York: Monthly Review, 1975. P. 178–180 [in English].
4. Pike K.L. *Language in Relation to a Unified. Theory of the structure of Human Behaviour*. The Hague-Paris: Mouton, 1967. 762 p. [in English].
5. Tannen D. *You just don't understand. Women and men in conversation*. New York, 1990 [in English].
6. Kornieva L.M. *Hendernyi aspekt komunikatsii [Gender aspect of communication]*. *Philological sciences*. 2013. № 13. S. 106–113 [in Ukrainian].
7. Lakoff R. *Language and Womans Place. Language in Society*. New York. 1973. No. 2. P. 45–79 [in English].

Illustrative sources:

8. Dunn M. *Ex-Girlfriends United*. London. 2008. 327 p.
9. Kaplan J. *The Men I Didn't Marry*. London. 2007. 303 p.

РОЗДІЛ 2 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.1.5>

ХУДОЖНІ ВПОДОБАННЯ ТА ЕСТЕТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ У ТВОРАХ КОСТЯ ГОРДІЄНКА «ПРО КОМУНУ»

Шарова Тетяна Михайлівна,

доктор філологічних наук, професор,

головний науковий співробітник

відділу роботи з обдарованою молоддю

Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»

ORCID ID: 0000-0002-5846-6044

SCOPUS ID: 57214336453

У дослідженні акцентовано на тому, що показ руйнування патріархального світу українського села як героїчної боротьби світла і темряви, трагічного минулого і щасливого майбутнього, перенесеного у план теперішнього часу, оспівування економічних і соціальних новацій більшовиків, пов'язаних із колективним господарюванням, визначає загальну тематичну доміную в літературі соціалістичної орієнтації.

У статті акцентовано увагу на тому, що змушений підлаштовуватись під формат тодішньої влади Кость Гордієнко не лише змінює художні вподобання та естетичні орієнтації, але й опановує методи розробки ідеологічно спрямованої прози, що відповідала волюнтаристським інтенціям революційної культури.

Наголошено, що увага Костя Гордієнка зосереджується на проблемі українського села в період карколомних соціальних змін, на темі землі-годувальниці та її господарів, що була зрозумілою та близькою письменникові через багато об'єктивних причин.

У змодельованій Костем Гордієнком картині світу засадничим є конкретно-реалістичне відображення українського села в період радянського «реформування», звідси помітна стильова, сюжетна й образна однотипність. Вказано, що для реалізації творчих намірів прозаїк послуговується нарисовими жанрами, що давали значно більший простір для відтворення динаміки й панорами «нового часу», для змалювання актуальних буднів «комуністського життя». Стильова манера письменника має розповідно-публіцистичний і художньо-інформативний характер, позначена використанням широкого фактографічного матеріалу.

У висновках вказано на те, що різноманітні за стилем і поетикою твори Костя Гордієнка 1928–1930 років демонструють процес адаптації письменника до політико-ідеологічних вимог: спочатку поєднання індивідуального художнього бачення та визначених політичних установок, згодом підпорядкування художнього мислення диктові влади. Найбільш затребувані малоформатні жанри – нарис і оповідання – сфокусовані на відтворенні динаміки й панорами «нового часу».

Ключові слова: проза, художня творчість, ідеологія, влада, стильова манера, художнє мислення.

Sharova Tetiana. Artistic likes and aesthetic orientations in the works of Kosty Gordienko “Pro commune”

The research focuses on the fact that showing the destruction of the patriarchal world of the Ukrainian village as a heroic struggle between light and darkness, a tragic past and a happy future, transferred to the plan of the present time, glorification of the economic and social innovations of the Bolsheviks, related to collective farming, determines the general thematic dominant in literature of a socialist orientation.

The article focuses on the fact that forced to adapt to the format of the then government, Kost Gordienko changes his artistic preferences and aesthetic orientations, but also masters the methods of developing ideologically oriented prose that corresponded to the voluntarist intentions of revolutionary culture.

It is emphasized that Kostya Gordienko's attention is focused on the problem of the Ukrainian village during the period of drastic social changes, on the topic of the land-nurture and its owners, which was understandable and close to the writer due to many objective reasons.

In the picture of the world modeled by Kost Gordienko, the concrete and realistic representation of the Ukrainian village during the period of Soviet “reformation” is fundamental, hence the noticeable stylistic, plot and figurative homogeneity. It is indicated that in order to realize his creative intentions, the novelist uses essay genres, which gave a much larger space for reproducing the dynamics and panorama of the “new time”, for depicting the actual everyday life of “communist life”. The stylistic manner of the writer has a narrative-journalistic and artistic-informative character, characterized by the use of extensive factual material.

The conclusions indicate that Kostya Gordienko's works of 1928–1930, which are diverse in terms of style and poetics, demonstrate the process of the writer's adaptation to political and ideological requirements: first, the combination of an individual artistic vision and defined political attitudes, then the subordination of artistic thinking to the dictates of power. The most popular small-format genres – essays and short stories – are focused on reproducing the dynamics and panorama of the “new time”.

Key words: prose, artistic creativity, ideology, power, stylistic manner, artistic thinking.

Вступ. В умовах посилення ідеологічного тиску кінця 1920-х – початку 1930-х років постановка і вирішення літературних завдань сплелися із завданням вироблення соціальної поведінки. Відповідь на запит

про свою лояльність не досить було залишити в анкетах: письменник усе більше й більше змушений давати відповіді на питання власної життєвої поведінки всередині самого літературного тексту – побудовою героя

та сюжету, конструюванням авторської оцінки і т. д. Змушений «вписуватися» в офіційний дискурс і Кость Гордієнко. Прислуховуючись до «порад» пильних критиків, письменник поступово відходить від заявлених раніше творчих позицій. Він не лише змінює художні вподобання та естетичні орієнтації, але й опановує методи розробки ідеологічно спрямованої прози, що відповідала волонтаристським інтенціям революційної культури.

Увага Костя Гордієнка зосереджується на проблемі українського села в період карколомних соціальних змін, на темі землі-годувальниці та її господарів, що була зрозумілою та близькою письменникові через багато об'єктивних причин. З одного боку, перебування у сільській глибинці України, подорожування селами Харківщини, Полтавщини, Житомирщини, Чернігівщини, Сумщини давало великий життєвий матеріал, що потребував глибокого художнього осмислення. З іншого боку, життя в цьому середовищі, відчуття людей, їхніх проблем і прагнень стимулювало бажання (хоча й глибоко затане) висловити власну, правдиву, а не сфальшовану думку про драматичні соціальні колізії та нові форми господарювання перших сільськогосподарських комун.

Матеріали та метод. Припускаємо, що могла бути й інша мотивація, яка полягала у спокуті за старі «гріхи»: як за «художньо неповноцінні, нечитабельні» твори, «замулені непотрібним матеріалом» (Д. Копиця), творчу «манеру письма» (Ю. Махненко), вироблену під впливом модерних віянь, так і за зв'язки з Миколою Хвильовим та його літературними одностайцями з «Гарту» й ВАПЛІТЕ, що стали в опозицію до ідей масовізму, просвітянства та профанації мистецтва. Так чи інакше, але наприкінці 1920-х років Кость Гордієнко, убезпечуючи себе від дошкульних закидів та упереджених оцінок, цькування і звинувачень, остаточно переводить погляд на революційне «будівництво» в українському селі, окреслюючи семантичне поле контексту, моделюючи конфлікти, композиційно-сюжетні колізії та характери [12, с. 240].

Результати. Аналіз літературно-критичних матеріалів (М. Васьківа, І. Дзюби, В. Дончика, С. Ленської, Ю. Коваліва, О. Філатової, В. Хархун та ін.) дозволяє стверджувати, що в українській літературі кінця 20-х років ХХ століття виразно окреслюються нові підходи до художнього осмислення села після ліквідації приватної власності на землю та впровадження т. зв. реформ більшовиків. Більше того, у сфері авторського аналізу – протистояння між колективним та індивідуальним способами мислення, між звичаєвими нормами і традиціями життя українців та штучними ідеологічними моделями колективного землекористування в розбурханому революцією селі. Прикметно, що у створюваних письменниками художніх картинах про становлення радянської влади виразно оприявнюються два різні, часом амбівалентні, погляди на процес оновлення та його результати. Один відтворює пафос утвердження віковичного прагнення селянина до землі та волі, інший – правдиво відтворює зміни у селі, на «спільній» землі як суспільну й морально-психологічну драму.

Показ руйнування патріархального світу українського села як героїчної боротьби світла і темряви, трагічного минулого і щасливого майбутнього, перенесеного у план теперішнього часу, оспівування економічних і соціальних новацій більшовиків, пов'язаних із колективним господарюванням, визначає загальну тематичну доміную в літературі соціалістичної орієнтації. Більше того, загальний ідейно-тематичний потік «сільської» прози («Залізний кінь» Спиридона Добровольського, «Білий вовк» Петра Панча, «Історія одного колективу» Якова Качури, «Паровий млин» Івана Сенченка, «Околиці» Леоніда Первомайського, «Баланда» Анатолія Шияна та ін.) яскраво представляє вектори та орієнтири державної політики того часу.

«Різні етапи переходу села на колективні рейки утворення комун, тсозів, артіль, МТС, зміцнення у небезкровних сутичках позицій комнезамів, бідноти, боротьба за середняка і рішуче витіснення куркулів, саме сколихнуло й розвирване життя і його нового героя – класово свідомого селянина» [4, с. 72], визначають траєкторію розгортання сюжетно-композиційних колізій, заснованих на ідеологічних і художніх моделях. Позбавлені широких епічних узагальнень, глибокого осмислення драматизму соціальних змін та їхнього впливу на життя й ментальні структури людини, такі твори виконували функцію транспонування ідей у свідомість масового читача.

Інший формат художнього світомоделювання представляє художню картину «розхитаного» світу українського села – складного й доволі суперечливого, пов'язаного зі знищенням усталених аксіологічних цінностей. Тривожні симптоми дисгармонії патріархального селянського світогляду, максимально оприявлені в період карколомних соціальних змін, пронизують твори Михайла Івченка («Горіли степи», «Землі дзвонять»), Мирослава Ірчана («Перший переділ»), Григорія Косинки («Політика», «За земельку», «Змовини»), Аркадія Любченка («Ворог»), Бориса Тенети («Люди») та багатьох інших письменників.

У площині художнього тексту постає фінал руйнації духовного мікроклімату українського села з певними усталеними почуттями, традиційними моральними орієнтирами, що формувалися протягом століть. «Рід розпадається, брате, ми розлучаємося. Нащо тоді земля?» – робить невтішний висновок один із героїв повісті Михайла Івченка «Землі дзвонять», застерігаючи від намірів зламати основу людського життя: «Рід – це все. З родом ніколи не згинеш! Рід – це сама земля. Вона його благословила, і гріх його ламати» [5, с. 411]. Мине кілька років і у романі Юрія Яновського «Вершники» спочатку вустами червоного комісара Герта, а потім командира інтернаціонального полку Івана Половця промовиться зловіща аксіома «рід розпадається, а клас стоїть», що визначатиме офіційну доктрину комуністичної світобудови.

Художньо відтворюючи складну дійсність у хронологічному вимірі пореволюційного десятиліття, письменники звертають увагу на справжню суть колективної роботи колишніх наймитів, на результати їхнього став-

лення до праці, до господарювання на «комунівській землі». Не сприймають «вошиві комнезами», що на чужій «землі осіли колективи свої плодити» [7, с. 109] господарі, власники міцних селянських господарств у романі «Ольга» Якова Качури. Показово у цьому плані постає картина комунівського господарювання в «Артезіані» Пилипа Капельгородського, опис якої не викликає особливих надій на успіх: «...він потрапив на двір, де серед сміття й покидьків валялися вози в безладді, сани, плуги, борони й різне приладдя»; «Просто перед очима двоє худющих, вошивих коней висіли на мотузках перед порожніми яслами, неспроможні стояти на ногах. Далі троє не кращих, коростявих лежали в бруді, в кізках, не встаючи. Декілька молодших і сильніших перебирали в яслах соломю, вишукуючи щось їстівне» [6, с. 71–72].

Більше того, в українській літературі спостерігаються спроби передбачити наслідки примусової комунізації, що викликають цілу низку реакцій. І чи найголовніша – застерегти від руйнування усталеної моделі життя з притаманним їй моральними та естетичними цінностями, як це було зроблено в романі «Голяндія» Дмитра Бузька. «Це не жарт, комуно, цей темний, холодний коридор і обіруч – двері. Це – в'язниця. Особливо коли в темряві блимає паскудна маленька лампа. Та ще й чадить. Та ще й смердить нестерпучо» [1, с. 349]; «Ні, товариші! Ні, друзі! Тисячу разів – хай живе наша смілива пропаганда й агітація за прийдешнє життя! Але доки її провадять по таких-от гидких закутках, пробачте мені, не повірю я в її силу. Ви подумайте тільки, яка б бідна не була дядьківська хата, все ж вона тепла, все ж чиста й привітна, коли порівняти її до такого вогнища нашої соціалістичної культури. І от дядько з теплої, привітної чистої хати йде в отакий хлів і отут, у цьому хліві, йому кажуть про прекрасне майбутнє. Пробачте, але він може сказати з глумом: / – Не таке, часом, буде оте ваше майбутнє, як оцеї сільбуд?» [1, с. 291–292].

Залишається додати, що відображені у творах зазначеного тематичного комплексу картини «оновлення» українського села наразі доповнюються й конкретизуються сучасними науковими дослідженнями. Так, чимало вітчизняних істориків [2] сходяться на думці, що ініційована більшовиками після жовтневого перевороту ліквідація приватної власності на землю та організація на початку 20-х років ХХ століття сільськогосподарських товариств, артілей і комун мала низьку ефективність в Україні. Звиклі до індивідуальних форм співжиття та одноосібного господарювання селяни не виявляли великого бажання до колективної роботи на «спільній» землі. Більше того, «найвідсталіший, найконсервативніший за своєю природою клас» (у сталінському трактуванні. – Т.Ш.) неодноразово вдавався до відкритого протесту або глухого опору: від розправ з радянськими активістами, псування реманенту та нищення худоби до збройного протистояння із гаслами повалення радянської влади.

Вибір сільської тематики, зокрема показ першого етапу «перебудови» українського села в контексті соціальної реальності 20-х років ХХ століття став для Костя Гордієнка доленосним і цілком усвідомленим кроком,

що підтверджував його бажання «реабілітуватися» перед «читацькою громадськістю». Аби втриматися у новій дійсності, письменник визнав умови залежності. Одне з пояснень, чому так швидко «здав свої позиції» та визнав «класовий характер такої «витонченої» риси, як ідеологія, мистецтво», можна знайти у статті «На шляхах до пролетарського мистецтва» Івана Кулика: «Голод – не тітка... Без «пайки» – не можна. І також без черевиків. А все це у «хама». Залишається одно – піти на службу до «хама». Неприємно, але іншого виходу немає... Наслідки само собою розуміються – посади в ІЗО, МУЗО, ЛІТО, ТЕО... академічні пайки... Грубо. Неестетично. І все-таки факт. «Хам» упертий. Подавай йому революційне та ще й пролетарське. А як ні – то нема й пайки» [8, с. 33].

Загальна настроєва тональність, художня картина світу, проблематика різноманітних за стилем і поетикою творів 1928–1930 років виразно демонструють болісний процес адаптації письменника до нових вимог. Іншими словами, написані в цей період оповідання («Хазяїн і наймит», «Мудриголови», «Ладька», «Нечипір», «Комунари», «Кулічани в комуно пішли», «Вечори на хуторі під Красносілкою», «Полільниці») та повісті («Комуно «Жовтня» на Волині», «Комуно на хуторі Куличка», «Повість наймита») засвідчують шлях поступової авторської «еволуції» від творчої індивідуальності на користь політико-ідеологічних вимог, що за кілька років завершиться творчим зламом.

У змодельованій письменником картині світу засадничим є конкретно-реалістичне відображення українського села в період т. зв. радянського «реформування», звідси помітна стильова, сюжетна й образна однотипність. На передньому плані фігурують численні історії колишніх наймитів, які власною працею досягають значних результатів. Ідеальні чи близько-ідеальні картини сьогоденішнього (радянського) буття обов'язково контрастують із трагічним минулим безземельних злидарів: нелюдською експлуатацією та знущанням багатів-односельців, моральними приниженнями й безпросвітною працею із самого дитинства. І що особливо прикметно, зображена оптимістична реальність має прикметні ознаки фальшивості та імітованості.

Для реалізації творчих намірів прозаїк послуговується нарисовими жанрами, що давали значно більший простір для відтворення динаміки й панорами «нового часу», для змалювання актуальних буднів «комунівського життя». Стильова манера письменника має розповідно-публіцистичний і художньо-інформативний характер, позначена використанням широкого фактографічного матеріалу [11, с. 256]. Вже традиційно твори не мають наскрізного сюжету, складаються з окремих зовні розпорощених розділів, що відтворюють передісторію та певні епізоди становлення перших комун, проблеми і труднощі господарювання, висвітлюють досягнення. Залишається незмінною й оповідна манера – розповідь від першої особи. Водночас у цих нарисових оповіданнях і повістях вперше оповідачем виступає один із героїв, який розширює художній світ завдяки репрезентації власного життєвого досвіду

та індивідуальних світоглядних позицій. У площині тексту такий герой здебільшого говорить, а не живе, тому на першому плані нарації – його деталізовані міркування й короткі репліки, розповіді, спогади, далі – конкретні вчинки й поведінка.

У центрі повісткування нарис у Костя Гордієнка «Живемо комуні» – історія артілі незаможників «Маяк», розташованої поблизу Великих Сорочинців на Полтавщині. Композиційно твір складається з невеличких розділів, кожний з яких має заголовок і предмет розповіді («Полтавським шляхом», «Маяк», «На безмежній цілині», «Повіяв вітер», «Дід Коломієць», «Тернистий шлях», «Зацвіли хліба» та ін.). Така побудова дозволяла письменникові найбільш оптимально згрупувати багатий фактичний матеріал, подати його компактно, без повторів, виструнчити розповідь у хронологічній послідовності: від минулого до сучасних реалій. У нарації домінують типові для тих років монологи-промови, розгорнуті в цілі розділи, що не доповнюють авторську розповідь, а набувають цілковитої самодостатності, викінченості та завершеності.

Увага автора зосереджена на широко викладеній передісторії комуні, праобразом якої є місце проживання та господарювання українських селян у Росії, які свого часу, спокусившись на переселенську політику царського уряду, виїхали на вільні землі до Сибіру, за Урал. Повернувшись на батьківщину та отримавши землю, селяни об'єдналися у комуну і продовжили працювати гуртом. Далі сюжетні колізії нарис у «Живемо комуні» розкривають сучасні реалії життя комуні та гіперболізовані успіхи їхньої роботи.

Під кінець оповіді соціалістична ідея тріумфує: історія про важкий шлях комунарів завершується оптимістичною, ідеальною реальністю – з ідилічним єднанням селян у комуні, з матеріально забезпеченим життям (охайними житлами та упорядкованими господарськими будівлями, високими врожайми, технікою і под.). Прикметно, що всі ці картини колективного «раю» постають із розповідей комунарів, які, між іншим, зображені схематично й неіндивідуалізовано, без психологічно переконливого портрета, без показу «коренів, нехай навіть суто біографічних» [4, с. 74]. Розкритий переважно в загальних рисах характер персонажів, позбавлений внутрішнього світу, сумнівів, розчарувань.

До слова, перебільшення успіхів колективних селянських господарств як щодо продуктивності праці, так і щодо «машинізації» праці та електрифікації помешкань комунарів має виразне агітаційне спрямування. Так, скажімо, доволі аргументовано для тогочасного читача виглядає агітація за комуну, коли «по жнивах

придбали трактора» [3, с. 35], а «другого літа придбали молотарку Ланца та ще два фордзони» [3, с. 37]. Або розповідь оповідача про техніку, що працює справно, дозволяє економити час і робочі сили, піднімає цілину, яка багато років не орася. Або авторський міф про кращий обробіток землі, застосування агрономічної науки, що дозволяють збільшити врожай мало не вдвічі (порівняно з тим, що збирається на одноосібних полях) у комуні [9, с. 32].

Прикметно, що всі ці процеси оновлення життя торкаються не цілого села і не всіх його мешканців, а лише комуністських господарств, добровільно утворених колишніми наймитами та незаможними селянами, які спільними зусиллями вийшли на шлях ефективної праці та достойних заробітків [10, с. 28]. Між іншим у текстах зазначеного тематичного комплексу письменник жодного разу не обмовився про підтримку комун з боку держави. Колективні господарства виграють боротьбу з одноосібниками лише завдяки сумлінній праці та кращій організації виробничої діяльності, яка, мовляв, обертається високими врожайми та високими прибутками, можливістю купувати не тільки худобу, але й техніку, споруджувати млини, кузні, інші господарські об'єкти.

Висновки. Різноманітні за стилем і поетикою твори Костя Гордієнка 1928–1930 років демонструють процес адаптації письменника до політико-ідеологічних вимог: спочатку поєднання індивідуального художнього бачення та визначених політичних установок, згодом підпорядкування художнього мислення диктатові влади. Найбільш затребувані малоформатні жанри – нарис і оповідання – сфокусовані на відтворенні динаміки й панорами «нового часу». У змодельованій письменником картині світу засадничим є конкретно-реалістичне відображення життя українських селян, що об'єдналися в перші артілі/комуні, завжди однозначне й пафосно оптимістичне (оповідання «Ладька», «Комунари», «Кулічани в комуну пішли»; нарис «Комуна «Жовтня» на Волині», «Комуна на хуторі Куличка» та ін.).

Творчість Костя Гордієнка, формування художньої свідомості якого припало на пореволюційну атмосферу 1920-х років, а набуття досвіду та розвиток таланту – на період панування ідеологічної парадигми соцреалізму, наочно ілюструє долю і роль митця в тоталітарних умовах. Розкриває практики адаптації автора-творця, висвітлює логіку як вимушеного, так і добровільного конформізму. Більше того, віддзеркалює трагічний результат балансування між світоглядно-етичними й естетичними засадами та накинутими «згори» вимогами єдиного радянського стилю.

Література:

1. Бузько Д.І. Голяндія: романи. Київ : Дніпро, 1991. С. 242–393.
2. Васильєв В.Ю. Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти* : збірник статей. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. № 31. С. 140–150.
3. Гордієнко К. Повість про комуну. Київ : Література і мистецтво, 1931. 132 с.
4. Дорошевич О. До питання про утворення радянського мистецького блоку. *Більшовик*. 1923. 1 січня. С. 2.
5. Інформація відділу науки і учбових закладів ЦК КПУ про методологічні помилки в докторській дисертації С.П. Пінчука «Слово о полку Ігоревім» і українська література XIX–XX століть» (1973 р., 28 серпня). *Історія України* : хрестоматія. URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/index.html> (дата звернення: 26.11.2022).

6. Качура Я. Ольга. Вибрані твори: в 2 т. Київ : Держ. вид-во художньої л-ри, 1958. Т. 2. С. 5–215.
7. Кіш Д. Цензура – автоцензура. *Незалежний культурологічний часопис*. 1999. № 15: Югославія. Косово. Європа. С. 40–44.
8. Лавров А.В. «Виробничий роман» – останній замисел Андрія Белого. URL: <http://magazines.org.ua/ndlo/2002/56/lavr-pr.html> (дата звернення: 26.11.2022).
9. Сухомлин І.Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви. *Говори і ономастика Наддніпрянщини* : збірник статей. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1970. С. 30–58.
10. Шарова Т.М. Літературний процес 20-х років XX століття і механізми формування політичного дискурсу. *European Applied Sciences*. ORT Publishing, Stuttgart. 2018. № 2. С. 28–30.
11. Шарова Т.М., Шаров С.В. Досвід професійної підготовки студентів кафедрою української і зарубіжної літератури у галузі освіти та філології. *Українська література в загальноєвропейському контексті* : збірник наукових праць. № 2. 2019. С. 255–261.
12. Sharova T., Posadna T. Самобутність та оригінальність української прози 20–30-х років XX ст. *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Philology Series*. 2018. Т. 2. № 69. С. 239–242.

References:

1. Buzko, D.I. (1991). Holiandiia: romany [Holland: novels]. Kyiv: Dnipro. S. 242–393 [in Ukrainian].
2. Vasyliiev, V.Yu. (2005). Selianskyi opir kolektyvizatsii v Ukraini (1930-ti rr.). *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty: zbyrnyk statey [Peasant resistance to collectivization in Ukraine (1930s)]*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. No. 31. S. 140–150 [in Ukrainian].
3. Hordiienko, K. (1931). Povist pro komunu [A story about a commune]. Kyiv: Literatura i mystetstvo. 132 s. [in Ukrainian].
4. Doroshevych, O. (1923). Do pytannia pro utvorennia radianskooho mystetskoho bloku. Bilshovyk [To the question of the formation of the Soviet artistic bloc]. 1 sichnia. S. 2 [in Ukrainian].
5. Informatsiia viddilu nauky i uchbovykh zakladiv TsK KPU pro metodolohichni pomylyky v doktorskii dysertatsii S.P. Pinchuka «Slovo o polku Ihorevim» i ukrainska literatura XIX–XX stolit» (1973) (serpnia 28) [Information from the Department of Science and Educational Institutions of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine on methodological errors in S.P. Pinchuk's doctoral dissertation "The Word about Igor's Regiment" and Ukrainian Literature of the 19th and 20th centuries"]. *Istoriia Ukrainy: khrestomatiia*. Retrieved from: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/index.html> [in Ukrainian].
6. Kachura, Ya. (1958). Olha. Vybrani tvory: v 2 t. [Olga]. Kyiv: Derzh. vyd-vo khudozhnoi l-ry. T. 2. S. 5–215 [in Ukrainian].
7. Kish, D. (1999). Tsenzura – avtotsenzura. Nezaleznyy kulturolohichnyi chasopys [Censorship is self-censorship]. № 15: Yuhoslaviia. Kosovo. Evropa. S. 40–44 [in Ukrainian].
8. Lavrov, A.V. «Vyrobnychy roman» – ostannii zamysel Andriia Beloho ["Proizvodstvennyj roman" is the last idea of Andrey Bely]. Retrieved from: <http://magazines.russ.ru/nlo/2002/56/lavr-pr.html> [in Ukrainian].
9. Sukhomlyn, I.D. (1970). Ukrainski prizvyska liudei yak vlasni rodovi nazvy. Hovory i onomastyka Naddnyprianshchyny: zbyrnyk statey [Ukrainian nicknames of people as their own family names]. Dnipropetr. un-tu. S. 30–58 [in Ukrainian].
10. Sharova, T.M. (2018). Literaturnyi protses 20-kh rokiv XX stolittia i mekhanizmy formuvannia politychnoho dyskursu [The literary process of the 20s of the 20th century and the mechanisms of political discourse formation]. *European Applied Sciences*. ORT Publishing, Stuttgart. No. 2. S. 28–30 [in Ukrainian].
11. Sharova, T.M., Sharov, S.V. (2019). Dosvid profesiinoi pidhotovky studentiv kafedroi ukrainskoi i zarubizhnoi literatury u haluzi osvity ta filolohii [Experience of professional training of students by the department of Ukrainian and foreign literature in the field of education and philology]. *Ukrainska literatura v zahalnoievropeiskomu konteksti: zbyrnyk naukovyih prats*. No. 2. S. 255–261 [in Ukrainian].
12. Sharova, T., Posadna, T. (2018). Samobutnist ta oryhinalnist ukrainskoi prozy 20–30-kh rokiv XX st. [The originality and originality of Ukrainian prose of the 20s and 30s of the 20th century]. *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Philology Series*. T. 2. No. 69. S. 239–242 [in Ukrainian].

РОЗДІЛ 3 МЕТОДИКА

УДК 811.161.2:008-028.42(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.1.6>

ЦІННОСТІ АКАДЕМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОВОЗНАВЦЯ СЕРГІЯ ДОРОШЕНКА

Семеног Олена Миколаївна

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-8697-8602
Researcher ID: E-2994

У статті окреслено цінності академічної культури мовознавця, викладача кафедри української мови Сумського педагогічного інституту імені А.С. Макаренка Сергія Івановича Дорошенка.

Зазначено, що університет наразі позиціонує себе як спільноту викладачів, науковців, студентів, співробітників, випускників та партнерів закладу, які розвивають культурні та духовні традиції закладу. Академічну культуру уточнено як культуру навчання, академічної грамотності, толерантності, що формуються в освітньому середовищі і реалізуються в діалогівій взаємодії учасників освітніх академічних практик університетів Сумщини.

Окреслено коло наукових інтересів дослідника, його становлення в Харківському університеті, вплив особистості мовознавця О. Потебні.

Акцентовано увагу на такі академічні цінності мовознавця Сергія Дорошенка: фундаментальні принципи і цінності університетської спільноти, культурний і професійний розвиток учасників освітнього процесу, формування студентів як особистостей, повага до навчання, викладання, поєднані з дослідженнями, етичні правила академічного спілкування, проблемні лекції, семінари. Окреслено культуру академічного партнерства викладачів інституту.

Аналізовані праці та спогади про мовознавця дають підстави зазначити, що особистість дослідника має відзначатися духовною елітарністю, інтелігентністю. Сергій Іванович надавав пріоритету соціальній відповідальності дослідника, чесному опису наукових результатів і привчав до ретельного наукового пошуку майбутніх учителів.

Ключові слова: мовознавець, Сергій Дорошенко, академічні цінності, академічна культура, культура академічного партнерства, майбутні учителі, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка.

Semenog Olena. Academic culture of a linguist Serhiy Doroshenko

The article outlines the values of the academic culture of a linguist, teacher of the Department of Ukrainian Language at the A. S. Makarenko Sumy Pedagogical Institute Serhii Ivanovich Doroshenko.

It is noted that the university currently positions itself as a community of teachers, scientists, students, employees, graduates and partners of the institution, who develop the cultural and spiritual traditions of the institution. Academic culture is specified as a culture of learning, academic literacy, and tolerance, which are formed in the educational environment and are realized in the dialogical interaction of the participants in educational academic practices of the famous universities of our city.

The scope of the researcher's scientific interests, his formation at Kharkiv University, and the influence of the personality of the linguist O. Potebny are outlined.

Attention is focused on the following academic values of the linguist Serhiy Doroshenko: fundamental principles and values of the university community, cultural and professional development of participants in the educational process, formation of students as individuals, respect for learning, teaching combined with research, ethical rules of academic communication, problematic lectures, seminars. The culture of academic partnership of the institute's teachers is outlined.

The analyzed works and memories of the linguist give reason to note that the personality of the researcher should be characterized by spiritual elitism and intelligence. Serhiy Ivanovych gave priority to the researcher's social responsibility, honest description of scientific results and taught future teachers to thorough scientific research.

Key words: linguist, Serhiy Doroshenko, academic values, academic culture, culture of academic partnership, future teachers, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University.

Вступ. Університет як бренд – термін доволі уживаний у науковому просторі. Дослідники виокремлюють також як синонімічні терміни «бренд-комунікація», «імідж», «унікальність», «самобутність». Імпонує українське слово *самобутність*. Англійський освітній діяч Джон Генрі Ньюмен (1801–1890) зауважував, що «університет – це місце взаємодії, ... місце, де професор стає велемовним,

перетворюється на місіонера, демонструючи свою науку у найповнішому та найпривабливішому вигляді, завзято передаючи її іншим та запалюючи вогник власної пристрасті у слухачів. Це оселя мудрості, світоч світу, посланник віри, alma mater молодій генерації» [1].

Науковий бренд, самобутність Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

становлять праці талановитих дослідників. Їх унікальність полягає в авторському ідіостилі, академічній культурі. У науковій долі кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка помітну роль відіграв видатний український мовознавець Дорошенко Сергій Іванович. Коло наукових інтересів дослідника становлять питання фонетики, граматики, стилістики української мови, культури мовлення, методики навчання української мови майбутніх учителів.

Матеріали та методи. Сутність поняття академічної культури як один із складників «м'яких» навичок (soft skills) розкрито у попередніх працях авторки [2; 3]. Питання ідіостилу розкрито у працях з лінгвоперсонології (П. Селігей), лінгвостилістики (Т. Космеда, Л. Мацько, Л. Струганець), комунікативної лінгвістики (Ф. Бацевич), лінгводидактики (О. Горошкіна, М. Пентиліок). Для розповіді про академічну культуру педагога-дослідника як самобутньої складової Університету обрали наукові, науково-методичні праці доктора філологічних наук, професора кафедри української мови Сумського державного педагогічного інституту Дорошенка Сергія Івановича. З урахуванням досліджень [4; 5; 6; 7], на основі праць Сергія Дорошенка [11; 12], спогадів мовознавців розглянемо цінності академічної, мовної культури педагога-дослідника.

У дослідженні використано такі методи, як аналіз наукових джерел, вивчення архівних документів, проведене нами спільно з доцентом кафедри української мови Н. Дейниченко та студентами-філологами Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка у 2013–2014 рр., ретроспектива спогадів викладачів Н. Дейниченко, В. Поставного, Ю.Полянчика про свого наставника Дорошенка Сергія Івановича.

Результати

Проведений аналіз дає підстави припускати, що термін «академічна культура» позначає інституційну культуру, цінності освітнього закладу, культуру навчання, соціальної, моральної відповідальності за результати дослідження; академічну грамотність студентів (учнів), інтегральну складову професійної компетентності педагога-дослідника [2, с. 24]. Ідеться і про систему цінностей, традицій, норм, правил, зразків поведінки проведення наукового дослідження, і способів діяльності, і про культуру особливої поведінки і спілкування [3, с. 33].

Академічна культура – це візитівка кожного університету міста Суми. Візитівка Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (далі – Університет), що розпочав свою історію з 1924 року, полягає в підготовці конкурентоспроможного, професійно-компетентного вчителя-новатора. Упродовж багатьох років Університет позиціонує себе як спільноту викладачів, науковців, студентів, співробітників, випускників та партнерів закладу, людей різних культур і різного походження, які поважають, зберігають, розвивають і примножують педагогічні, культурні та духовні традиції закладу вищої педагогічної освіти [4; 5].

2022 рік – рік воєнного стану, повномасштабної агресії росіян – виявився надзвичайно складним для

Університету. Водночас це рік переосмислення здобутків закладу, соціальної відповідальності, віри в Україну. Така ж соціальна відповідальність була властива викладачам і студентам Сумського педагогічного інституту у повоєнні 40-роки ХХ століття.

«Педагогічні інститути України потребували фахівців з української мови. У 1945/46 н. р. мовно-літературні факультети, – зазначає історик педагогіки В. Майборода, – відкрилися у Вінницькому, Ворошиловградському, Житомирському, Запорізькому, Київському, Полтавському, Донецькому (тоді – Сталінському), Сумському, Херсонському, Львівському, Мелітопольському, Миколаївському, Ніжинському, Одеському педагогічних інститутах та Білгород-Дністровському, Кременецькому, Нікопольському, Рівненському, Бердичівському, Дрогобицькому, Кам'янець-Подільському, Лебединському, Слов'янському учительських інститутах» [Цит. за 7, с.86].

Академічну підготовку в означений період у Сумському педагогічному інституті забезпечували кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Марковський Євген Михайлович (1948–1956), Дорошенко Сергій Іванович (1949–1967), Скрипник Лариса Григорівна (1947–1949) [5]. Численні заняття зі студентами відбувались у напівпідвальних приміщеннях. У 1946 році під навчальний корпус інституту було передано три будинки на вулиці Дзержинського (тепер вулиця Троїцька), що дозволило не тільки збільшити аудиторний фонд, а й облаштувати деякі нові навчальні кабінети [4].

Ретроспектива спогадів викладачів Н. Дейниченко, В. Поставного, Ю. Полянчика про свого наставника засвідчує, що здібного вчителя Сергія Дорошенка було запрошено на посаду асистента Сумського педагогічного інституту в 1949 році. Дорошенко Сергій Іванович до роботи в Сумському педагогічному інституті учителював у Мерешівській школі № 1 Харківської області. Юнак уже був загартованим війною. Визволяв Україну від фашистських загарбників, воював у складі 3-го Українського фронту, мав звання старшого сержанта і дві медалі «За відвагу».

У 1948 році Сергій закінчив мовно-літературний факультет Харківського педагогічного інституту. Викладання дисциплін на мовно-літературному факультеті Харківського педагогічного інституту, як згадував Сергій Іванович, здійснювалося у традиціях харківської філологічної школи. Започаткував її видатний мовознавець Олександр Опанасович Потебня (1835–1891). Студент Дорошенко з великим хвилюванням ставився до наукової творчості земляка.

Олександр Потебня народився 22 вересня 1835 року на хуторі Манів, що у зазначений період входив до складу Полтавської губернії (тепер Сумська область). Тривалий час Олександр Потебня працював на посаді професора Харківського університету.

У студентський період (1850-і рр.) О. Потебня мав чималу кількість записів фольклорно-етнографічних матеріалів, передусім записів пісень. «Рідко в кого із студентів-українців тоді не було зошита з різним етнографічним матеріалом, переважно піснями» [10,

с.18]. Студентське середовище Харківського університету сприяло формуванню Олександра Опанасовича як фольклориста і мовознавця, психолога. Дипломна робота Олександра Потєбні «Перші роки війни Богдана Хмельницького» була написана на основі козацьких літописів, переказів і народних пісень» [10, с. 34]. Тож і в студента Харківського педагогічного інституту Сергія Дорошенка вироблялась звичка записувати дослідницький матеріал з діалектології.

С. Дорошенко працював у Сумському педагогічному інституті упродовж 1949–1967 рр.: асистентом (із 1949 р.), старшим викладачем (з 1953 р.), в.о. проректором з науково-дослідної та навчальної роботи (з 1960 р.), проректором (1962–1965 рр.), в.о. завідувачем (з 1961 р.), доцентом кафедри (1962–1967 рр.).

Формуванню академічної культури молодого викладача С. Дорошенка сприяло інститутське середовище. Завідувача кафедри української мови Марковський Євген Михайлович шанували у науковому колі як мовознавця, фольклориста, літературознавця. Євген Михайлович читав курси вступу до мовознавства, сучасної української мови, методики викладання української мови. Володів педагог і мовами: спілкувався, перекладав англійською, болгарською, грецькою, латинською, німецькою, польською, французькою мовами. Відомо зі спогадів доцента Дейниченко Н.П., що Марковський Євген Михайлович ретельно працював над дослідженням «Про походження української мови». І цю повагу до слова, критичне мислення прищеплював асистенту Сергію Дорошенку, котрий прагнув знайти шляхи подолання труднощів в освоєнні учнями шкільного курсу української мови в русифікованому місті Суми.

Вагоме місце посідала у закладі культура академічного партнерства викладачів інституту. Із величезною вдячністю згадував Сергій Іванович своїх наставників, їхню наукову ерудицію, помножену на щоденну працю, адже «для успішного навчання недостатньо переказати зміст підручника, він – учитель – мусить шукати пояснення сутності мовних одиниць, застосовуючи нові підходи до їхнього тлумачення» [11, с. 5].

Узагальнення наших пошуків в архіві Університету засвідчує, що на мовно-літературній підготовці вчителів означеного періоду повною мірою позначилися десталінізація суспільства, зросійщення. Тексти вступних диктантів були наповнені численними стилістичними огріхами, русизмами, а усні відповіді вступників нерідко «відзначалися» незадовільними знаннями програмових художніх творів [3, с. 134]. Натомість школа потребувала грамотного вчителя.

Архіви в Сумському педагогічному інституті зберігають плани кафедри і мовно-літературного факультету за 1944–1945 н.р., 1945–1946 н.р. та 1948–1949 н.р. Ми з канд. філ.н., доц. Дейниченко Н.П. порівнювали їх із навчальними планами 2014–2015 н.р. (див. табл.1).

Аналіз табл. 1 засвідчив, що в різні навчальні роки кількість годин лінгвістичні дисципліни відрізнялась. На курс «Сучасна українська літературна мова» було виділено: у 1944–1945 н.р. – 93: 60 годин; у 1945–1946 н.р. – 234: 258 годин; у 2014–2015 н.р. кількість годин зменшилась – 116 годин. Натомість курс «Методика мови» читали у 1945–1946 н.р. – 50 годин; у 2014–2015 н.р. кількість годин збільшилась і становила 252 години. У планах 1945–1946 н.р. були визначені факультативи, серед яких і латинська мова – 120 годин [Р.2817. – Оп. 3. – Спр. 23. – Арк. 5].

У протоколах кафедри української мови у 50-х роках ХХ ст. гостро стояло питання грамотності студентів. В одному із протоколів зазначалось: «І курс математичного факультету мав по 13 помилок на студента у диктантах, а ІV курс біохімічного факультету – по 8 помилок на студента [Р.2817. – Оп. 1. – Спр. 237. – Арк. 53 зі збереженням стилю].

Сергій Дорошенко, аналізуючи помилки вступників до Сумського педагогічного інституту, прийшов до усвідомлення потреби обрати тему кандидатської дисертації «Українські говори Путивльського і Буринського районів Сумської області». Випускники шкіл цього діалектного ареалу перехідних говорів, розташованих на межі північного й південно-східного наріччя, потребували суттєвої мовленнєвої допомоги.

Таблиця 1

Мовознавчі дисципліни кафедри української мови в Сумському педагогічному інституті у 1944–1945; 1945–1946; 1948–1949; 2014–2015 н.р.

№	Назва дисципліни	1944–1945 н.р. лек./прак.	1945–1946 н.р. лек./прак.	1948–1949 н.р. заг. кільк.	2014–2015 н.р. заг.кільк.
1	Вступ до мовознавства	68/17	68/17		126
2	Старослов'янська мова	54/31	40/28		127
3	Сучасна українська літературна мова	93/60	234/258		1116
	Російська мова				
4	Методика мови	60/42	140/100		54
5	Порівняльна граматики		50/40	98	252
6	Практикум з граматики і орфографії	[Р.2817. – Оп. 3. – Спр. 4. – Арк. 4]	38/19	50	-
7	Загальний курс історії мови з діалектології		-/51		72
8	Історія мови		84/56		
	Спецкурси з мови		51/19	72	-
9	Спецсемінари		40/-		90
10	Загальне мовознавство		-/70		144
11	Історична граматики			50	54
12	Діалектологія			70	108
13			[Р.2817. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 10]	[Р.2817. – Оп. 3. – Спр. 23. – Арк. 5]	90
14					72

Науковий керівник дисертації С. Дорошенка Панас Силович Лисенко, старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР, працівник відділу діалектології, шанував традиції наставництва, виховував культуру поваги до діалектного слова. Успішний захист кандидатської дисертації С. І. Дорошенка відбувся 1956 року. Дослідницькі матеріали дисертаційної роботи стали основою словника діалектної лексики Сумщини як вагомого складника «Етимологічного словника української мови».

Сергій Іванович надавав пріоритету соціальній відповідальності дослідника, чесному опису наукових результатів і привчав до ретельного наукового пошуку майбутніх учителів. Знання говіркових особливостей Сумщини дозволило вченому більш глибоко досліджувати питання методики навчання української мови вищої і середньої школи. Зі спогадів колег відомо, що директор Сумського інституту підвищення кваліфікації вчителів П. Сапунін залучав С. Дорошенка до пошуків нових методів і прийомів навчання української мови в школі в умовах діалектного чи російськомовного оточення.

Викладач читав свої курси студентам у взаємозв'язках із практичною діяльністю. Зокрема, програма з курсу української мови містила і такі питання: «Стан вивчення живої народної мови, завдання і перспективи української діалектології (організація діалектологічних експедицій, робота з укладання діалектологічного атласу України)». Пошуково-дослідницькі якості майбутніх учителів «шліфувалися» в наукових гуртках, якими керував доцент С. Дорошенко. Випускники гуртків згадують, що для мовознавця важливим було формування студентів як особистостей, повага до навчання, викладання, поєднані з дослідженнями, етичні правила академічного спілкування, проблемні лекції, семінари.

У посібниках С. Дорошенка у період викладацької діяльності в Сумському педагогічному інституті «Боротьба за грамотність і культуру мови учнів в умовах діалектного оточення» (1956 р.), «Викладання фонетики української мови в школах із російською мовою навчання» (1959 р.) вчений писав: «...щонайперше, необхідно звертати увагу на вироблення в молодших школярів артикуляційної бази української літературної мови» [11, с. 4].

Ця ідея набуде подальшого розвитку у дисертаційних роботах, які виконані дослідниками під керівництвом професора С. Дорошенка, та в посібниках з методики викладання української мови для педучилищ і педагогічних факультетів педінститутів у 80-90-і рр. ХХ ст.

Особисто нам посібники С. Дорошенка посприяли у читанні у 90-х рр. ХХ ст. загальномовознавчих предметів майбутнім учителям-словесникам. Зокрема, завдання курсу «Вступ до мовознавства» професор С. Дорошенко окреслив так: «Від знань шкільної граматики, побудованої на засвоєнні граматичних даних для практичного їх застосування в усному і писемному мовленні, – до усвідомлення наукової граматики, пов'язаної із заглибленням у діалектичну сутність мовних одиниць» [12, с. 12]. Відомий мовознавець наголошував на недоцільності перетворення початкового курсу

теоретичного мовознавства в історію лінгвістичних учень; навпаки, першокурсникам важливо допомогти усвідомити сутність мовознавства як науки і його предмета – мови, розкрити особливості мовних одиниць у їх виникненні, існуванні та змінах.

Глибокі праці Сергія Івановича увиразнювали лекції з курсу «Стилістика української мови»: навчальні посібники «Практикум з курсу стилістики української мови» (1967), «Грамматична стилістика української мови» (1980) посприяли формуванню стилістичної, текстової культури майбутніх учителів-філологів. А науково-методичний журнал «Вивчаємо українську мову і літературу» упродовж тривалого часу друкував добірку статей ученого з культури мовлення для широкого кола читачів. Учні наставника наголошують: усе написане ним і усне спілкування з колегами та вихованцями є взірцевим з погляду нормативності й довершеності мовної форми висловлення думки.

Лекції професора С. Дорошенка сучасники згадували як запальні, енергійні, їх вплив на юних людей був магічним. Він привертав до себе найпалкіші симпатії молоді, був охоронцем наукових інтересів і загальних моральних університетських принципів, захоплював слухачів своєю ерудицією, чудовою силою і гнучкістю розуму.

1967 року С.І. Дорошенко отримав запрошення на роботу до Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди, де в наступні роки працюватиме проректором з навчальної роботи (1967–1975 рр.), старшим науковим співробітником (1975–1977 рр.), доцентом кафедри української мови (1977–1979 рр.), завідувачем кафедри методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах (1979–1989 рр.), професором кафедри української мови (1990–2018 рр.). За його підручниками й посібниками із сучасної української літературної мови, стилістики 1979–2018 рр. навчатиметься ціле покоління мовознавців. На заняттях у професора завжди доречними були й такі форми і методи роботи з мовним матеріалом, як «прозорі» ілюстрації до кожного нового терміна, використання таблиць, схем, малюнків, які розвивають слухову і зорову пам'ять, логічне мислення.

Висновки. Глибокі праці викладача кафедри української мови Сумського педагогічного інституту імені А.С. Макаренка Сергія Івановича Дорошенка загострюють увагу до бренду, іміджу, самобутності Університету. І до важливого питання: носіями яких інтелектуальних якостей та моральних чеснот має бути, власне, особистість педагога-дослідника. Унікальність, самобутність праць полягає в авторському ідіостилі, академічній культурі.

Університет наразі позиціонує себе як спільноту викладачів, науковців, студентів, співробітників, випускників та партнерів закладу, які розвивають культурні та духовні традиції закладу.

Особистість дослідника Сергія Івановича Дорошенка формувалась під впливом мовознавця Харківського університету Олександра Потебні і відзначалась духовною елітарністю, інтелігентністю.

Академічну культуру уточнено як культуру навчання, академічної грамотності, толерантності, що формуються в освітньому середовищі і реалізуються в діалоговій взаємодії учасників освітніх академічних практик університетів Сумщини.

Академічними цінностями мовознавця Сергія Дорошенка визначено фундаментальні принципи і цінності університетської спільноти, культурний і професійний розвиток учасників освітнього процесу, формування студентів як особистостей, повага до навчання, викладання,

поєднані з дослідженнями, етичні правила академічного спілкування, проблемні лекції, семінари, культура академічного партнерства викладачів інституту.

Аналізовані праці та спогади про мовознавця дають підстави зазначити, що особистість дослідника відзначалась духовною елітарністю, інтелігентністю. Сергій Іванович надавав пріоритету соціальній відповідальності дослідника, чесному опису наукових результатів і привчав до ретельного наукового пошуку майбутніх учителів.

Література:

1. Ньюмен Джон. Ідея Університету: Антологія. ред. Марія Зубрицька. Львів : Літопис, 2002. С. 37–64.
2. Семенов О.М. Академічна культура дослідника: європейський та національний контексти: навчальний посібник. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. 216 с.
3. Семенов О., Вовк М. Академічна культура дослідника в освітньо-культурному просторі університету : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 284 с.
4. Історичне покликання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. URL: <https://sspu.edu.ua/universitytet/pro-universitytet/vid-zasnivannia-do-sohodennia>.
5. Стратегія розвитку Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка на 2020-2030 роки. URL: https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/strategiya__b57d5.pdf.
6. Історія кафедри української мови Сумського педагогічного університету імені А. С. Макаренка в іменах : науково-педагогічне видання / за ред. О.М. Семенов, Н.П. Дейниченко. Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. 224 с.
7. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія. Суми : ВВП «Мрія». 2005. 404 с.
8. Сергій Іванович Дорошенко: Бібліографія. Автор вступ. ст., упоряд. бібліограф. Т. В. Беляєва. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 100 с.
9. Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. Харків, 2019. Вип. 50. 352 с.
10. Дмитренко М.К. Олександр Потебня як фольклорист: монографія. М.К. Дмитренко. Київ : Вид-во «Сталь», 2012. С. 18.
11. Дорошенко С.І. Викладання фонетики української мови в школах з російською мовою навчання. Суми, 1959. 28 с.
12. Дорошенко С.І. Вступ до мовознавства – пропедевтичний курс загального мовознавства. *Шляхи практичного втілення мети і завдання курсу*. Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко. Харків : ТОВ «ЕДЕНА», 2003. Вип. 10. С. 7–12.

References:

1. Newman John. (2002) The Idea of the University: An Anthology. ed. Maria Zubrytska. Lviv: Litopys, S. 37–64. [in Ukrainian]
2. Semenog O.M. (2021) Academic culture of the researcher: European and national contexts: a study guide. Sumy: A. S. Makarenko Sumy DPU, 216 s. [in Ukrainian]
3. Semenog O., Vovk M. (2016) Academic culture of the researcher in the educational and cultural space of the university: monograph. Sumy: A. S. Makarenko Publishing House of the Sumy DPU named after A. S. Makarenko, 284 s. [in Ukrainian]
4. Historical vocation of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko URL: <https://sspu.edu.ua/universitytet/pro-universitytet/vid-zasnivannia-do-sohodennia> [in Ukrainian]
5. Development strategy of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko for 2020-2030. URL: https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/strategiya__b57d5.pdf . [in Ukrainian]
6. History of the Department of the Ukrainian Language of Sumy Pedagogical University named after A. S. Makarenko in the names: scientific and pedagogical edition; under the editorship O. M. Semenog, N. P. Deynychenko. Sumy: Sumy Publishing House named after A. S. Makarenko, 2014. 224 s. [in Ukrainian]
7. Semenog O.M. (2005) Professional training of future teachers of the Ukrainian language and literature: Monograph. Amounts: GDP «Mriya». 404 s. [in Ukrainian]
8. Serhii Ivanovich Doroshenko: Bibliography. The author's introduction. Art., arrangement bibliographer. T. V. Belyaeva. Kharkiv: FOP Panov A. M., 2019. 100 s. [in Ukrainian]
9. Linguistic studies: Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda. Kharkiv, 2019. Issue 50. 352 s. [in Ukrainian]
10. Dmytrenko M.K. (2012) Oleksandr Potebnia as a folklorist: monograph. M.K. Dmytrenko. Kyiv: «Stal» Publishing House, S. 18. [in Ukrainian]
11. Doroshenko S.I. (1959) Teaching the phonetics of the Ukrainian language in schools with the Russian language of instruction. Sumy, 28 s. [in Ukrainian]
12. Doroshenko S.I. (2003) Introduction to Linguistics is a propaedeutic course in general linguistics. Ways of practical realization of the goal and task of the course. Collection. scientific works. in general ed. Prof. L.A. Lysychnenko. Kharkiv: «EDENA» LLC, Issue 10. S. 7 - 12. [in Ukrainian]

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Бідюк Наталя Михайлівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри іноземної освіти і міжкультурної комунікації
Хмельницького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-6607-8228

У статті висвітлено окремі аспекти формування перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури. Зосереджено увагу на внутрішніх та зовнішніх чинниках, що зумовили потребу у формуванні перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури. З'ясовано потреби профільної школи та вимоги до навчання перекладу учнів старшої профільної школи. Висвітлено позиції науковців щодо тлумачення понять «переклад» та «перекладацька компетентність» і на цій основі обґрунтовано сутнісні характеристики перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури. Встановлено, що перекладацька компетентність є інтегрованою характеристикою, що передбачає здатність здійснювати переклад автентичних текстів на належному рівні та розуміти їх зміст, а також реалізовувати отриману інформацію відповідно до цільової аудиторії й подальшого використання в іноземній освіті та міжкультурній комунікації. Обґрунтовано, що формування перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури потребує упровадження нових підходів до структурування змісту фахової підготовки, реалізації інноваційних форм та методів навчання перекладу. Окреслено суперечливі питання та проблеми, які мають місце у підготовці майбутніх учителів іноземної мови та літератури в контексті забезпечення результатів навчання усному та письмовому перекладу. Запропоновано шляхи удосконалення змісту фахової підготовки на основі розроблення та тематичного оновлення змісту обов'язкових та вибіркових освітніх компонентів. Розглянуто особливості організації самостійної перекладацької діяльності з іноземними текстами та носіями мови. Окрему увагу приділено використанню інноваційних методів та технологій навчання перекладу майбутніх учителів іноземної мови та літератури.

Ключові слова: майбутні вчителі, іноземна мова та література, перекладацька компетентність, навчання перекладу, зміст, форми, методи.

Bidyuk Natalya. The distinctive features of translation competence development in pre-service training of foreign language and literature teachers

The article highlights some aspects revealing the development of translation competence of prospective foreign language and literature teachers. Attention is focused on internal and external factors necessitating the development of translation competence of pre-service foreign language and literature teachers. The study identifies the needs of the specialized school and the requirements for translation teaching courses in senior classrooms of specialized schools. The author analyzes scholarly perspectives on the concepts of 'translation' and 'translation competence'. On this basis, the essential characteristics of translation competence in pre-service training of foreign language and literature teachers are substantiated. Translation competence has been found to be an integrated characteristic that involves the ability to translate authentic texts at the appropriate level and understand their content, as well as to implement the information received in accordance with the target audience and further use in foreign language education and intercultural communication. It has been proved that developing the translation competence of prospective foreign language and literature teachers requires the introduction of innovative approaches to structuring the professional training content and the implementation of innovative forms and methods of translation teaching. The study outlines controversial issues and problems in undergraduate training of foreign language and literature teachers in terms of the learning outcomes reached as a result of interpretation and translation courses. Ways to improve the content of professional training based on the development and thematic updating for the content of mandatory and optional educational components are proposed. The research provides the analysis of the ways in which unassisted translation work with foreign language texts and native speakers should be organized. Particular attention is paid to the use of innovative methods and technologies of translation training provided to prospective foreign language and literature teachers.

Key words: pre-service teachers, foreign language and literature, translation competence, translation training, content, forms, methods.

Вступ. Підготовка компетентного вчителя іноземної мови та літератури спрямована на забезпечення його фундаментальними теоретичними знаннями з фахових дисциплін та навичками їх практичного застосування у творчій іноземній педагогічній та науково-дослідницькій діяльності. Професійна компетентність вчителя іноземної мови та літератури передбачає постійну роботу з іноземними джерелами різного жанру, методичними розробками з навчання іноземної мови, автентичним навчальним матеріалом, інформа-

ційними освітніми та науковими ресурсами. Самоосвіта та професійний розвиток вчителя іноземної мови та літератури неможливі без активної участі у наукових і методичних конференціях, семінарах, вебінарах, воркшопах, хакатонах, форумах, що потребують компресії та інтерпретації почутого або прочитаного матеріалу, створення та трансформації вторинного тексту іншою мовою, конспектування та реферування тощо. Специфіка професійної діяльності вчителя іноземної мови та літератури передбачає творче поєднання високого

рівня володіння іноземною мовою з різними прагматичними інтенціями в іншомовній комунікації.

На підставі проведеного опитування здобувачів та науково-педагогічних працівників, а також аналізу змісту освітньо-професійних програм спеціальності 014.021 Середня освіта. Мова і література (англійська)» зроблено висновок, що у професійній підготовці майбутніх учителів іноземної мови та літератури доцільно звертати особливу увагу на формування перекладацької компетентності. Окрім внутрішніх чинників (опитування здобувачів, НПП, удосконалення змісту ОП тощо), означена проблема актуалізована також чинниками зовнішнього характеру. Потреба у формуванні перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури посилюється вимогами навчання іноземної мови учнів профільної школи. Профільний рівень – це поглиблене і професійно зорієнтоване навчання іноземної мови у класах філологічного напрямку з орієнтацією на майбутню професію. Рівень навченості випускників класів із профільним навчанням іноземної мови має досягти показника В2. У таких профільних класах змістом іноземної мови передбачено ознайомлення старшокласників з основами перекладу. Водночас набуття перекладацької компетентності розширить можливості працевлаштування та професійної реалізації майбутніх учителів іноземної мови та літератури на сучасному ринку праці.

Матеріали та методи. Проблема формування перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури актуалізує наукові пошуки щодо дослідження її особливостей та організації в контексті сучасних викликів і потреб освітньої галузі, профільної школи. Теоретичну й практичну цінність мають наукові пошуки українських і зарубіжних учених, які активно займаються проблемами підготовки філологів-перекладачів та формування перекладацької компетентності. Значний внесок зробили такі дослідники, як: О. Бондаренко, А. Буднік, Т. Коваль, С. Коломієць, Ю. Колос, О. Михайленко, К. Скиба, О. Тарнопольський, О. Чередниченко, Л. Черноватий та ін. Водночас зазначимо, що порушена проблема недостатньо висвітлена в науково-педагогічному дискурсі і потребує детальнішого вивчення. У науковому пошуку використано низку методів дослідження, а саме: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння для з'ясування структурних, змістових і процесуальних особливостей професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови та літератури; *емпіричні* – спостереження, рефлексія, опитування, анкетування, тестування, самоаналіз для з'ясування мотивів, цінностей, потреб, рівня знань та умінь з перекладу майбутніх учителів іноземної мови та літератури.

Результати. Головним завданням ЗВО у системі іншомовної педагогічної освіти є підготовка компетентного вчителя іноземної мови (англійської, німецької) та літератури, який володіє фундаментальними теоретичними знаннями, практичними навичками з фаху, інтегрованими вміннями; здатен виконувати професійні завдання дослідницького та інноваційного харак-

теру в галузі іншомовної педагогічної освіти; готовий до творчої самореалізації в науково-педагогічній діяльності та кроскультурному освітньому просторі, а також до неперервної самоосвіти та професійного розвитку. Зміст професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови та літератури ґрунтується на засадах міждисциплінарності та професійної релевантності, що передбачає інтеграцію фахових знань з педагогіки і психології, методики викладання іноземної мови, практичного курсу англійської / німецької мови, практичної фонетики і граматики іноземної мови, історії мови, лінгвокраїнознавства, зарубіжної літератури та інших освітніх компонентів, що забезпечують успішну реалізацію іншомовної комунікативно-педагогічної діяльності вчителя у ЗЗСО.

Практика показала, що в умовах викликів глобалізованої й мультилінгвальної дійсності та сучасних вимог профільної школи майбутні вчителі іноземної мови та літератури недостатньо готові до навчання перекладу учнів старшої школи. Навчання перекладу учнів у профільних класах з поглибленим вивченням іноземної мови охоплює такі завдання: ознайомлення із суспільними функціями перекладу на сучасному етапі розвитку суспільства; розширення та поглиблення знань про лексичні та граматичні труднощі перекладу; навчання способам передачі іншомовних реалій рідною мовою і реалій рідної мови іноземною; виконання практичних завдань з перекладу на рівні слів, словосполучень, речень та цілих текстів з іноземної мови на рідну і навпаки. Окреслені завдання вирішуються у процесі навчання учнів:

- 1) усного перекладу аудіо- та відеоматеріалів з коротким викладом прослуханого чи побаченого, з повним викладом змісту матеріалів;
- 2) вибіркового письмового перекладу матеріалів, які містять лексичні та граматичні труднощі для перекладу;
- 3) повного письмового перекладу рекламно-довідкових текстів, матеріалів періодичних видань, автентичних художніх творів.

Крім повного письмового перекладу, учні опановують реферативний та анотаційний переклад. Реферативний переклад передбачає створення вторинного тексту іншою мовою на основі компресії смислових структур первинного тексту. Анотаційний переклад являє собою згорнутий виклад іншою мовою основного змісту тексту і навпаки [1; 2; 3].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на тлумачення ключових понять «переклад» та «перекладацька компетентність». Аналізуючи різні позиції та погляди науковців щодо визначення та змістового наповнення поняття «переклад», розуміємо його як мовленнєву діяльність, що спрямована на трансформацію та кодування тексту або інформації з однієї мови на іншу із збереженням змісту. Як вид комунікації переклад передбачає необхідність врахування культурологічного та соціокультурного аспекту мов, які взаємодіють. Ключове значення має розуміння цього поняття саме представниками галузі, які поділяють його на спеціальний або галузевий переклад, що, у свою чергу, розмежову-

ється на письмовий (translation) та усний (interpreting). Письмовий переклад розглядається як передача смислу повідомлення, написаного вихідною мовою (текст оригіналу) цільовою мовою (текст перекладу), зі збереженням первісного стилю та наміру й урахуванням культурних та регіональних розбіжностей між вихідною та цільовою мовою, який на сучасному етапі здійснюється із використанням низки складних перекладацьких технологій та засобів, що мають на меті спрощення й оптимізацію перекладацького процесу та підвищення його ефективності. Усний переклад спрямований на забезпечення комунікації між носіями різних мов та являє собою передачу цільовою мовою усного або письмового повідомлення на вихідній мові зі збереженням його реєстру, смислу й наміру, яка може відбуватися у трьох режимах: синхронному (переклад відбувається одночасно зі сприйняттям мовлення на слух), послідовному (сприйняття мовлення на слух передує перекладові), з аркуша (усна передача письмового повідомлення). Будь-який вид усного перекладу може виконуватися очно (face-to-face interpreting) або віддалено (remote interpreting) та за необхідності передбачати застосування спеціальних технологій [4].

У дослідженні К. Скиби здійснено систематизацію видів перекладу у зарубіжній методичній та перекладознавчій літературі. Зокрема, виявлено такі типи усного перекладу: синхронний («simultaneous interpreting»), послідовний переклад («consecutive interpreting»), переклад-нашіптування («whispered interpreting»), «переклад з аркуша» («sight translation»), соціальний переклад («community interpreting»), ескорт-переклад («liaison or escort interpreting»), дистанційний усний переклад («remote interpreting»), дистанційний синхронний переклад («remote simultaneous interpreting»), переклад конференцій («conference interpreting»). Письмовий переклад охоплює літературний («literary translation»), локалізаційний («localization») і різні види галузевого перекладу («health or medical, court, legal, biblical, technical translation» та ін.) [5, с.15]

На думку С. Баранової, переклад наочно демонструє студентам практичну цінність володіння іноземною мовою і тим самим посилює мотивацію до її вивчення. Постійне співставлення іноземної та рідної мов сприяє глибшому пізнанню тієї чи іншої мови [6, с. 13].

Дослідниця Т. Долга розглядає перекладацьку діяльність як реалізацію суб'єкт-суб'єктного крос-культурного усного спілкування та розкриває психологічні передумови вдосконалення усної перекладацької діяльності студентів: готовність до здійснення перекладацької діяльності (сформованість мотиваційної, змістової та операційної її складових); адекватне сприймання та розуміння інформації; готовність до реалізації усіх трьох фаз здійснення перекладацької діяльності: мотиваційно-спонукальної, орієнтаційно-дослідницької та виконавчої; сформованість у студентів груп знань, умінь та навичок, які необхідні для здійснення усної перекладацької діяльності фахівцем; високий рівень розвитку творчого мислення майбутнього перекладача [7, с. 17].

Студіювання наукових праць дослідників дало змогу з'ясувати сутнісні характеристики, компоненти перекладацької компетентності, критерії і показники її сформованості. Встановлено, що науковці трактують перекладацьку компетентність як здатність перекладати тексти на фаховому рівні, оцінювати труднощі, пов'язані з розумінням тексту та його передачею мовою перекладу із урахуванням усіх вимог, що висуваються замовником, та обґрунтовувати свої рішення. Базовими індикаторами перекладацької компетентності є знання, уміння та навички перекладу текстів незалежно від жанру. Специфічними індикаторами перекладацької компетентності визначено спеціальні знання, вміння та навички, необхідні при перекладі текстів певного жанру і стилю, в будь-якому одному або в декількох споріднених видах перекладу [8; 9]. З урахуванням специфіки професійної діяльності та професійної підготовки вчителя іноземної мови та літератури, перекладацька компетентність є інтегрованою характеристикою, що передбачає здатність здійснювати переклад автентичних текстів на належному рівні та розуміти їх зміст, а також реалізувати отриману інформацію відповідно до цільової аудиторії й подальшого використання в іншомовній освіті та міжкультурній комунікації. Формуючи перекладацьку компетентність, звертаємо увагу на такі критерії: адекватність перекладу; точність перекладу; ясність змісту перекладу; відповідність перекладу нормам літературної мови. Водночас серед труднощів перекладу фахівці-практики виділяють такі: специфіка семантики мовних одиниць; відмінності картин світу, що створюються мовами для відображення позамовної реальності; вибір і реалізація правильної перекладацької стратегії відповідно до конкретних умов спілкування тощо [10; 11].

З урахуванням вищезазначеного вважаємо, що формування у майбутніх учителів іноземної мови та літератури перекладацької компетентності потребує упровадження нових підходів до структурування змісту фахової підготовки, реалізації інноваційних методів і технологій навчання перекладу. До основних підходів відносимо: міждисциплінарний, інтегративний, лінгвістичний, соціосемантичний, прагматичний, комунікативний, соціокультурний, функціональний та ін.

Під час професійної підготовки майбутні вчителі іноземної мови та літератури отримують комплексне уявлення про основні види перекладу (художній, науково-технічний, усний і письмовий, синхронний та послідовний, машинний, дослівний, реферативний та ін.), їх особливості, основні прийоми, методи перекладу. Результатом сформованості перекладацької компетентності є: здатність оперувати видами та типами перекладу; використовувати лексичні, граматичні, стилістичні трансформації з метою забезпечення адекватності перекладу; інтерпретувати й зіставляти мовні та літературні явища; використовувати різні методи й методики лінгвістичного аналізу текстів; створювати, редагувати й перекладати тексти професійного змісту державною та іноземною мовами; порівнювати мовні та літературні факти, явища, оригінали творів (мови яких вивчаються)

й українські переклади іншомовних художніх текстів, визначати їхні подібності й відмінності тощо.

Раціональним підходом до удосконалення змісту фахової підготовки вважаємо розроблення та тематичне оновлення освітніх компонентів (ОК). Наприклад, до обов'язкового блоку фахової підготовки варто внести такі ОК: «Теорія і практика перекладу», «Галузевий переклад», «Вступ до перекладознавства», «Інформаційні технології у перекладі» та ін. Блок вільного вибору доцільно урізноманітнити авторськими курсами, інтегрованими спецкурсами. Наприклад, «Методика навчання перекладу у профільній школі», «Формування перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови», «Комунікативні стратегії і тактики у навчанні перекладу», «Технології оцінювання перекладу» «Культурологічні проблеми перекладу» тощо. Вивчення ОК сприятиме формуванню навичок перекладацької діяльності та розвитку умінь усного і письмового перекладу, формуванню методичної компетентності у навчанні перекладу учнів профільної школи, розвитку перекладацької рефлексії, лідерських якостей, ініціативи, комунікативної ерудиції тощо.

Так, під час вивчення ОК «Теорія і практика перекладу» майбутні вчителі іноземної мови та літератури опановують низку тем (модулів), які спрямовані на формування здатності зіставляти мовні явища; інтерпретувати тексти різних стилів і жанрів; здійснювати переклад з англійської мови українською і навпаки; використовувати граматичні та лексичні трансформації з метою забезпечення адекватності перекладу; усвідомлювати засади і технології створення текстів різних жанрів і стилів державною та англійською мовами; застосовувати на практиці теоретичні знання у галузі перекладу; використовувати перекладацькі трансформації (лексичні, граматичні) для досягнення адекватності перекладу. Здобувачі набувають нових знань з тем: «Key Notions in Translation Theory», «Methods and Ways of Translating Various Proper Names», «Translation of Abbreviations», «International Lexicon and Ways of its Translation», «Units of Nationally Biased Lexicon and Ways of Their Translation», «Translation of Idiomatic / Phraseological Units», «Translation of Neologisms», «Translation of Asyndetic Noun Clusters», «Ways of Translating the Non-fined Formis and their Complexes /Constructions», «Ways and Means of Expressing Modality in English and Ukrainian», «Translation of Metaphors and Epithets». Методика викладання згаданого ОК спонукає та підвищує мотивацію здобувачів до систематичного поповнення знань та їх творчого застосування у професійній діяльності. Формування базових навичок перекладацької діяльності та розвиток умінь усного і письмового перекладу майбутніх учителів здійснюється на основі автентичних матеріалів, які відповідають їх професійним інтересам та потребам. Водночас у формуванні перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури особливу увагу необхідно приділяти таким аспектам, як мовленнєва поведінка, мовленнєвий етикет, використання мовних і паралінгвістичних засобів. Майбутні вчителі повинні вільно

переключатися з однієї мови на іншу, аналізувати текст оригіналу, коректно добирати адекватні перекладацькі і технічні засоби для відтворення його контенту іншою мовою.

Очевидним є той факт, що у формуванні перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури необхідно використовувати міждисциплінарний та інтегрований підходи (наприклад, інтеграція знань фахових дисциплін «Практичний курс англійської / німецької мови», «Практична граматики англійської /німецької мови» та дисципліни «Теорія і практика перекладу» при вивченні теми «Modals+perfect infinitive» та ін.). Логічним та ефективним методом у процесі міждисциплінарної інтеграції знань є виконання завдань для самостійної роботи, наприклад, підготовка реферату /есе / індивідуального творчого проєкту на тему «Національні стилі ведення переговорів» (інтеграція знань з дисциплін «Галузевий переклад», «Ділова англійська / німецька мова», «Кроскультурна комунікація», «Історія англійської мови», «Лінгвокраїнознавство англійської / німецької мови» та ін.). Здобувачі набувають знань щодо видів офіційно-ділової документації; правил ділового етикету; національних стилів ведення переговорів (американський, німецький, український стилі); особливостей перекладу та вживання термінології, граматичних конструкцій, умовних скорочень, авторського викладу матеріалу; навичок роботи з машинним перекладом; умінь використання та опрацювання оригінальних онлайн ресурсів тощо. Це сприяє швидкому оволодінню фундаментальними й інтегрованими знаннями з фаху (теорія та практика перекладу; види перекладу; лінгвальні маркери соціальних відносин та етика перекладу; типи іншомовних дискурсів; жанрові конвенції; основні способи досягнення еквівалентності в перекладі; перекладацькі трансформації та стратегії; знання терміносистеми метамови; екстралінгвальні та соціокультурні знання тощо); формуванню критичного, логічного, асоціативного й аналітичного типів мислення; розвитку мовленнєвих і перекладацьких умінь, поведінкових реакцій; формуванню перекладацької культури та етики, позитивної міжособистісної взаємодії та саморефлексії.

Формування перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури передбачає активізацію самостійної перекладацької діяльності з іншомовними текстами та носіями мови. Серед основних видів самостійної роботи здобувачів варто виокремити слухання і конспектування лекцій; відпрацювання лекційного матеріалу; виконання практичних робіт з теорії і практики перекладу (усного, письмового); роботу з різноплановою літературою в друкованому та електронному форматах (виконання пошуково-аналітичної роботи з картотеками, базами даних); роботу з бібліографічними, довідково-енциклопедичними, періодичними джерелами з різногалузевих питань тощо); опанування сучасних систем автоматичного/машинного та комп'ютеризованого перекладів; індивідуальну роботу з електронними одномовними та багатомовними словниками; використання про-

грам автоматизованого перекладу (PROMT, Pragma, Language Master, Trados, WordFast, Google Translate тощо); виконання самостійних завдань з використанням сучасних текстових процесорів (програм набору, оформлення текстів, текстового редагування перекладів, програм з перевірки правопису, граматики, управління термінологією – FileMaker, LogiTerm, MultiTerm, Termex, TermStar тощо); підготовку рефератів та усних доповідей.

На думку О. Мартинюк, недосконалість програмних засобів машинного перекладу призводить до наявності лексичних, граматичних та синтаксичних помилок у перекладеному документі, хоча суть тексту можна зрозуміти. Тому машинний переклад доцільно використовувати передусім у тих випадках, коли документ передбачено для внутрішнього чи особистого використання. Перш ніж вдаватися до машинного перекладу, слід сформулювати чітке уявлення про його кінцевий результат та усвідомити недоліки цієї технології. Окрім цього, необхідно враховувати, що системи машинного перекладу потребують складного налаштування, вдосконалення та «навчання» у певній предметній галузі, без якого вони не виконають покладених на них функцій. Машинний переклад доцільно використовувати під час роботи з великими за обсягом і подібними за формою текстами, що належать до однієї предметної галузі (здебільшого технічної) [12, с. 25].

Важливе значення у забезпеченні позитивної динаміки формування перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови та літератури має використання комплексу інтерактивних методів і технологій, а саме: коопероване навчання, контекстне навчання, рольові ігри, дискусії, тренінги, чати, квізи, кейси, спеціальні вправи тощо. Наприклад, перекладацький тренінг за темою «Адекватність перекладу» (на відеоматеріалі сучасних випусків реліз-груп) сприяє розвитку професійно-креативного потенціалу здобувачів щодо демонстрації потенційних знань, умінь та навичок перекладу. Здобувачі самостійно обирають автентичний відеоматеріал (зазвичай англомовний) та його еквівалент-переклад, зроблений певною реліз-групою українською мовою (у вільному доступі в мережі Інтернет), аналізують контент з позиції відповідності вимогам адекватного перекладу, а також обговорюють власні варіанти перекладу в групі. Під час такого тренінгу майбутні вчителі іноземної мови та літератури демонструють лінгвістичну обізнаність в межах двох мов, аудитивні уміння, навички використання словниково-тлумачних джерел й ІКТ, навички самокорекції та взаємооцінювання, навички пошуку оптимального перекладацького рішення.

Технологія «квізів» використовується не лише для перевірки засвоєння матеріалу, а й для вдосконалення лінгвістичних навичок. Роль викладача полягає у розробці тестових завдань відкритої чи закритої форми. Завдання можуть подаватись у вигляді послідовно розміщених уривків перекладу цілісного тексту з виділеними помилками та варіантами їх виправлення, з яких студенти мають вибрати один правильний на

основі порівняння текстів вихідної та цільової мов. Якщо такі завдання можна виконувати кількома спробами, їх також використовують для самопідготовки. Окрім оцінювання результатів роботи, програма автоматично пропонує перелік літератури для опрацювання, відповідно до зроблених здобувачем помилок. Завдання ускладнюються обмеженнями у відведеному для їх виконання часі. Технологія «чатів» передбачає синхронне віртуальне спілкування між учасниками навчального процесу. Механізм дії цієї технології базується на груповій формі навчання (не більше п'яти учасників в одній групі). Здобувачі перекладають невеликий уривок тексту, одночасно обговорюючи між собою варіанти перекладу та обмінюючись досвідом пошуку інформації щодо наявної термінології. Таким чином, вони змушені обдумувати доцільність різних прийомів перекладу і прослідковувати послідовність етапів перекладацької діяльності. Викладачі можуть координувати цей процес, пропонувати власні ідеї, забезпечувати взаємозв'язок між усіма учасниками навчального процесу, підсумовувати результати роботи.

З-поміж зарубіжних методик навчання перекладу практичну цінність мають «культурний асимілятор» («culture assimilator»), «етичний фітнес» («ethical fitness»), проекти («project»), «переклад-резюме» («translation brief»), «запис «думок у голос» («think-aloud protocols»), «відстежування руху очей» («eye-tracking»), «відеозапис екрана» («screen recording»). Безперечно, ефективність організації навчання й викладання перекладацьких дисциплін забезпечується на основі широкого застосування сучасних інформаційно-дидактичних засобів навчання.

Розроблення системи спеціальних вправ (підготовчі передперекладацькі та післяперекладацькі) та їх раціональний вибір гарантує опанування здобувачами практичними навичками. До таких вправ належать: усний переклад з аркуша; тренування двостороннього перекладу; збільшення активного запасу частотної лексики; подолання граматичних, лексичних, жанрово-стилістичних труднощів; переклад реалій, іншомовних слів, назв; вживання перекладацьких трансформацій; розпізнання найважливіших елементів тексту оригіналу; створення різних варіантів перекладу і відхід від буквализму; відсіювання проміжних варіантів тексту перекладу; диктант-переклад та інші [13, с. 152; 14].

Висновки. У контексті реалізації завдань НУШ, сучасних потреб профільної школи система професійної підготовки учителів іноземної мови і літератури покликана розв'язувати комплекс завдань, пов'язаних із забезпеченням якісної іншомовної підготовки учнів профільної школи на засадах компетентнісно орієнтованої парадигми. Основними вимогами до вчителя іноземної мови є професійне опанування двох мов (наприклад, англійської і німецької), володіння сучасними методиками викладання іноземної мови, опанування й володіння базовими навичками усного та письмового перекладу текстів різних типів; володіння фундаментальними знаннями в галузі філології; уміння працювати з інформаційними технологіями та комп'ютерною

технікою й успішно використовувати їх у професійній діяльності тощо. Професійно-вмотивована самостійна робота, творчі індивідуальні завдання, наукова робота (підготовка есе, доповіді, рефератів, презентацій з використанням ІКТ), лінгвоаналітичні завдання (лінгвістичний та перекладацький аналіз автентичних текстів і текстів перекладу); анування та реферування перекладу текстів оригіналів сприяють збагаченню знань здобу-

вачів, розширенню термінологічного поля, розвитку аналітичного мислення, формуванню здатності до вибору найбільш дієвих стратегій для вирішення перекладацьких завдань та усунення комунікативних невдач у спілкуванні. До перспективних напрямів подальших пошуків відносимо проблему розроблення сертифікатних програм з перекладу для вчителів іноземної мови та літератури.

Література:

1. Навчальна програма з іноземних мов (рівень стандарту, профільний рівень) для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки № 1407 від 23 жовтня 2017 року.
2. Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник / Редько В. Г., Полонська Т. К., Басай Н. П. [та ін.] ; за наук. ред. Редька В. Г. Київ : Педагогічна думка, 2013. 360 с.
3. Професійно орієнтоване навчання іноземних мов у старшій профільній і вищій школі: проблеми і перспективи : колективна монографія / Л. А. Сажко, Л. Я. Зеня, О. В. Бирюк та ін. / за заг. ред. Л. А. Сажко. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2015. 225 с.
4. GALA. *What is Interpreting? Language Industry Definitions*. URL: <https://www.gala-global.org/what-interpreting>.
5. Скиба К. М. Теорія і практика професійної підготовки перекладачів у США [Текст] : автореф. дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» ; МОН України, Вінницький державний педагогічний ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2018. 40 с.
6. Баранова С. В. Актуальні питання методики викладання перекладу. *Вісник Сумського державного ун-ту. Сер. Філологічні науки*. 2002. № 4(37). С. 12–15.
7. Долга Т. О. Психологічні умови вдосконалення усної перекладацької діяльності студентів-філологів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 19.00.07 : Нац. акад. пед. наук. Київ, 2011. 22 с.
8. Михайленко О. А. Технологія формування стратегічної компетенції майбутніх перекладачів. *Наукові записки Київського національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки*. Київ, 2015. Вип. 122. С. 142–150.
9. Стрілець В. В. Зміст навчання майбутніх бакалаврів філології письмового науково-технічного перекладу: предметний аспект. *Вісник КНЛУ. Серія Педагогіка та психологія*. Київ, 2019. Випуск 122. С. 86–96.
10. Колесніченко А. В., Жмаєва Н. С. Граматичні труднощі автоматизованого перекладу науково-технічної літератури. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2018. № 27. С. 134–141.
11. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник. Вінниця : Нова книга, 2013. 276 с.
12. Мартинюк О. В. Попереднє та кінцеве редагування текстів у процесі машинного перекладу засобами комп'ютерного програмного забезпечення та онлайн-сервісів. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр.* Хмельницький : ХНУ, 2019. № 17. С. 22–26.
13. Черноватий Л. М. Система вправ для навчання перекладу з аркуша майбутніх філологів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*. Кропивницький : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. Вип. 153. С. 603–608.
14. Бондаренко О. М., Коротяєва І. Б. Практичні методи та система вправ для формування перекладацької компетенції у студентів-перекладачів. *Наук. записки НДУ ім. Гоголя. Сер. Філологічні науки*. 2014. С. 173–174.

References:

1. Navchalna prohrama z inozemnykh mov (riven standartu, profilnyi riven) dlia 10-11 klasiv zahalnoosvitnikh shkil, zatverdzhena Nakazom Ministerstva osvity i nauky № 1407 vid 23 zhovtnia 2017 roku. [Curriculum for foreign languages (standard level, profile level) for 10-11 grades of secondary schools, approved by the Order of the Ministry of Education and Science] [in Ukrainian].
2. Lihvodydaktychni zasady navchannia inozemnoi movy uchniv starshykh klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: navchalno-metodychni posibnyk [Language-didactic principles of foreign language learning for high school students of general educational institutions: educational and methodological manual] Redko V. H., Polonska T. K., Basai N. P. [ta in.] ; za nauk. red. Redka V. H. K. : Pedagogichna dumka, 2013. 360 s. [in Ukrainian]
3. Profesiino oriientovane navchannia inozemnykh mov u starshii profilnii i vyshchii shkoli: problemy i perspektyvy : kolektyvna monohrafiia [Professionally oriented teaching of foreign languages in senior specialized and higher schools: problems and prospects: collective monograph] L. A. Sazhko, L. Ya. Zenya, O. V. Biryuk, etc. / for general ed. L. A. Sazhko. K.: Ed. KNLU center, 2015. 225 s. [in Ukrainian]
4. GALA. *What is Interpreting? Language Industry Definitions*. Retrieved from: <https://www.gala-global.org/what-interpreting>. [in English].
5. Skyba K. M. (2018) Teoriya i praktyka profesiynoyi pidhotovky perekladachiv u SSHA [Theory and practice of professional training of translators in the USA] [Text]: avtoref. dys. ... doktora ped. nauk : spets. 13.00.04 'Teoriya i metodyka prof. osvity'; MON Ukrayiny, Vinnyts'kyu derzhavnyy pedagogichnyy un-t im. M. Kotsyubyn'skoho. Vinnytsia, 40 s. [in Ukrainian].
6. Baranova S. V. (2002) Aktualni pytannia metodyky vykladannia perekladu [Current issues of translation teaching methodology] Visnyk Sum'skoho derzhavnoho un-tu. Ser. Filolohichni nauky. №4 (37). pp.12-15. [in Ukrainian]

7. Dolha T. O. (2011) Psykholohichni umovy vdoskonalennia usnoi perekladatskoi diialnosti studentiv-filolohiv [Psychological conditions for improving the oral translation activity of philology students]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 19.00.07 / Nats. akad. ped. nauk. Kyiv. 22 s. [in Ukrainian]
8. Mykhailenko O. A. (2015) Tekhnolohiia formuvannia stratehichnoi kompetentsii maibutnikh perekladachiv [Technology of formation of strategic competence of future translators] Naukovi zapysky Kyivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M. Drahomanova. Serii: Pedahohichni nauky. Kyiv, Vyp. 122. pp. 142–150. [in Ukrainian]
9. Strilets V. V. (2019) Zmist navchannia maibutnikh bakalavriv filolohii pismovoho naukovo-tekhichnogo perekladu: predmetnyi aspekt [Content of teaching future bachelors of philology of written scientific and technical translation: subject aspect]. Visnyk KNLU. Serii: Pedahohika ta psykholohiia. Kyiv. Vyp. 122. pp. 86-96. [in Ukrainian]
10. Kolesnichenko A. V., Zhmaieva N. S. (2018) Hramatychni trudnoshchi avtomatyzovanoho perekladu naukovo-tekhichnoi literatury [Grammatical difficulties of automated translation of scientific and technical literature]. Naukovyi visnyk PNP im. K. D. Ushynskoho № 27. pp. 134–141. [in Ukrainian]
11. Chernovaty L. M. (2013) Metodyka vykladannia perekladu yak spetsialnosti: pidruchnyk [Methodology of teaching translation as a specialty: textbook]. Vinnytsia: Nova knyha. 276 s. [in Ukrainian]
12. Martynyuk O. V. (2019) Poperednye ta kintseve redahuvannya tekstiv u protsesi mashynnoho perekladu zasobamy komp'yuternoho prohramnoho zabezpechennya ta onlayn-servisiv [Preliminary and final editing of texts in the process of machine translation using computer software and online services]. Aktual'ni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva : zb. nauk. pr. Khmel'nyts'kyi : KHNU, № 17. pp. 22-26. [in Ukrainian]
13. Chernovaty L. M. (2017) Systema vprav dlia navchannia perekladu z arkusha maibutnikh filolohiv [System of exercises for teaching translation from the sheet of future philologists]. Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (Movoznavstvo). Kropyvnytskyi : RVV KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 153. pp. 603–608. [in Ukrainian]
14. Bondarenko O. M., Korotiaieva I. B. (2014) Praktychni metody ta systema vprav dlia formuvannia perekladatskoi kompetentsii u studentiv-perekladachiv [Practical methods and a system of exercises for the formation of translation competence in translation students]. Nauk. zapysky NDU im. Hoholia. Ser. Filolohichni nauky. pp. 173-174. [in Ukrainian]

ТЕКСТОТВОРЧИЙ ПЕРФОРМЕНС У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Грона Наталія Вікторівна,

доктор педагогічних наук, доцент,
викладач вищої категорії, викладач-методист
Комунального закладу «Прилуцький гуманітарно-педагогічний
фаховий коледж імені Івана Франка»
Чернігівської обласної ради
ORCID ID: 0000-0003-2578-2865

У статті з'ясовано особливості формування текстотворчої компетентності майбутніх учителів початкових класів. Автор вважає, що знання про текст і текстотворча діяльність забезпечать орієнтацію студента на розвиток професійно-особистісної реалізації, особистісно-креативного ставлення до педагогічної діяльності, впевненості у своїй готовності до неї, прагнення до професійного самовдосконалення.

Мета статті – висвітлення сучасних методичних підходів (текстотворчого перформенсу) до формування текстотворчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: класичні та сучасні надбання світової і вітчизняної лінгводидактики педагогіки, психології, діяльнісна теорія навчання та розвитку особистості.

Застосовано комплекс методів дослідження: теоретичних – аналіз лінгвістичної, психологічної, педагогічної, навчально-методичної літератури з проблем дослідження; синтез і узагальнення, порівняння; опрацювання досвіду роботи викладачів закладів вищої освіти, визначення поняттєвого апарату дослідження; емпіричних – спостереження й аналіз педагогічних явищ і процесів, колективні та індивідуальні бесіди з метою виявлення основних суперечностей та недоліків у змісті, методах викладання для виявлення проблем формування текстотворчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Наголошено, що текстотворча компетентність – це набуті в процесі навчання знання, уміння, навички, досвід текстотворчої діяльності – первинної (відтворення готових текстів, створення власних і редагування їх) і вторинної (сприймання, інтерпретування, розуміння текстів), а також досвід емоційно-ціннісного ставлення до процесу і результату текстотворення.

З'ясовано, що формування текстотворчої компетентності є інтегративним процесом, який охоплює філологічний, психологічний та педагогічний складники. Детальний аналіз змісту та генези поняття дав можливість визначити текстотворчий перформерс як ефективну (потрібний вплив на читача), високоякісну (нормативне змістове, композиційне, мовне оформлення) текстотворчу діяльність (у нашому дослідженні майбутнього вчителя початкових класів). Спираючись на психологічні положення щодо формування текстотворчої компетентності у майбутнього фахівця, визначаючи інтерес одним із провідних чинників освітнього процесу на заняттях філологічного циклу, автори пропонують вправи для текстотворчого перформенсу, орієнтовані на структуру мовленнєвої діяльності для формування текстотворчих умінь: конструктивні вправи – реконструктивно-творчі, конструктивно-творчі, трансформаційно-творчі.

Доведено, що вивчення методичної бази про структуру текстотворчої компетентності дає можливість виділити її компоненти: текстознавчий, когнітивно-інтерпретаційний, текстологічний, текстопродуктивний – це вміння будувати та редагувати тексти, які формуються на основі текстотворчого перформенсу.

Ключові слова: майбутній учитель початкових класів, мотивація, реконструктивно-творчі, конструктивно-творчі, текстотворча компетентність, текстотворчий перформенс, трансформаційно-творчі вправи.

Hrona Nataliia. Text-creating performance in the training system of the future teacher of primary grades

The peculiarities of formation of text creating competence of future teachers of primary school are found out in the article. The author believes that knowledge about the text and text making activity will ensure the student's orientation to the development of professional and personal realization, personal and creative attitude to pedagogical activity, confidence in his (her) readiness for it and the desire for professional self-improvement. The purpose of the article is to highlight modern methodological approaches (text-creating performance) to the formation of the text-creating competence of the future primary school teacher. The theoretical-methodological basis of studying consists of classical and modern properties of world and native lingvonodidactics of pedagogy, psychology, active theory of learning and development of personality. A set of researching methods is used: theoretical – analysis of linguistic, psychological, pedagogical, educational and methodological literature on research problems; synthesis and generalization, comparison; development of work experience of teachers of higher education institutions, defining the conceptual system of research; empirical – observation and analysis of pedagogical phenomena and processes, collective and individual conversations in order to identify the main contradictions and defects in the content, teaching methods in order to identify the problems of the formation of the text-creating competence of the future primary school teacher. The text-creating competence is stressed to be knowledge, abilities, skills and experience of text-creating activity acquired in the learning process-primary (reproduction of ready-made texts, creation of own and editing them) and secondary (perception, interpretation, understanding of texts) and also the experience of emotional and valuable attitude to the process and result of text creation. The formation of text-creating competence is found out to be an integrative process that includes philological, psychological and pedagogical components. A detailed analysis of the content and genesis of the concept made it possible to define a text-creating performer as an effective (necessary impact on the reader), high-quality (normative content, composition, language design) text-creating activity of primary school teacher. The studying of the methodological base about the structure of text-creating competence is proved

to distinguish its components: textual, cognitive-interpretive, textological, text-productive. These are the abilities to make and edit texts which are formed on the basis of text-creating performance.

Key words: future primary school teacher; motivation, reconstructive-creative, constructive-creative, text-creating (text-making) competence, text-creating performance, transformative and creative exercises.

Вступ. На сьогодні в розвитку мовної освіти визначено нові орієнтири: суспільство потребує національно свідомих громадян з активною позицією, які прагнуть до інноваційної діяльності й освіти впродовж життя, здатні критично мислити й ефективно спілкуватися у соціумі, виявляючи належний рівень комунікації. Суспільство висуває високі вимоги до вчителя, який готовий навчати, розвивати і виховувати громадянина України засобами української мови, вміє швидко й креативно розв'язувати проблеми професійного та особистісного характеру, прагне позитивних змін у житті країни, що зумовлює оптимізацію змістового і технологічного аспектів підготовки майбутнього вчителя початкових класів.

У контексті сучасних вимог випускники закладів вищої освіти мають оволодіти ґрунтовними теоретичними знаннями, виробити стійкі вміння і навички, набуті творчих якостей, удосконалити критичне мислення, сформувані ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, здатність до продуктивної комунікації. Оскільки базовим складником комунікації є текст, особливої ваги набуває текстотворча діяльність. Уміння створювати тексти (усні й письмові) є показником сформованості мовної культури особистості, її лінгвокреативності.

Досвід доводить, що в підготовці майбутнього вчителя початкових класів простежуються окремі суперечності, зокрема, між об'єктивною потребою вдосконалення мовної освіти й недостатньою розробленістю в лінгводидактиці теоретико-методичних засад формування текстотворчої компетентності майбутніх учителів початкових класів; потенційними можливостями сучасних лінгводидактичних технологій у підготовці майбутнього фахівця і частковим упровадженням їх в освітній процес закладів вищої освіти; багатоаспектністю процесу формування текстотворчих умінь і відсутністю науково-методичної системи підготовки студентів у цьому контексті.

Окреслені суперечності вимагають від викладачів застосовувати сучасні методики активного навчання, а потреба увідповіднити, оновити зміст, форми й методи формування текстотворчої компетентності майбутнього вчителя початкової школи доводить, що проблема є актуальною.

Мета статті – висвітлення сучасних методичних підходів (текстотворчого перформенсу) до формування текстотворчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

- репрезентувати поняття «текстотворча компетентність», «текстотворчий перформенс», їхні складники;
- проаналізувати основні проблеми формування текстотворчої компетентності майбутніх учителів початкових класів;

- охарактеризувати психологічні передумови формування текстотворчої компетентності у студентів;
- розкрити зміст завдань для текстотворчого перформенсу.

Матеріали та метод. Предметом наукових інтересів дослідників стало навчання описового мовлення учнів молодшого шкільного віку (Н. Будна, Н. Головань, Л. Варзацька, М. Вашуленко [1], Т. Ладиженська, М. Львов, М. Наумчук, та ін.); навчання основ лінгвістичної теорії тексту і теорії комунікації (В. Бадер, К. Климова, В. Кухаренко, Л. Овсієнко, О. Селіванова, Г. Солганик, В. Статівка, та ін.); особливості рецетивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності (В. Бадер, М. Вашуленко, Н. Голуб [2], Н. Грона [3; 4; 5], О. Горошкіна, О. Кулик, О. Кучерук [8], Л. Мацько, С. Омельчук, Л. Паламар, М. Пентилюк [9], М. Плющ та ін.).

Лінгводидактика характеризує текст в аспекті його нормативності й комунікативної придатності. Саме текст розглядається як центральна ланка в процесі комунікації. Іншими словами, йдеться про «уміння сприймати й продукувати професійні висловлювання з дотриманням мовних норм та комунікативних якостей (правильності, логічності, чистоти, виразності тощо) [9]. М. Пентилюк відзначає, що в центрі викладання лінгвістичних дисциплін має бути текст з його стилістичними, жанровими і структурними особливостями. Сприймаючи текст як єдність, що складається з певних елементів, між якими існують різноманітні смислові та структурні зв'язки і відношення, можна повністю усвідомити зміст та призначення будь-якого тексту, що становить основу пізнавальної, мовленнєвої й професійної діяльності особистості [9]. У процесі вивчення філологічних дисциплін у закладах вищої освіти варто спиратися на сучасну теоретичну базу лінгвістики тексту. Адже робота з мовленнєво-комунікативним дидактичним матеріалом (текстом) сприяє успішному особистісному розвитку студентів, формуванню в них україномовної комунікативної компетентності, риторичної культури – передумови успіху в практичному оволодінні рідною мовою, здатністю використовувати її для міжособистісного спілкування в реальних життєвих обставинах, майбутній фаховій діяльності.

Результати. Для досягнення визначеної мети і розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс методів дослідження: теоретичних – аналіз лінгвістичної, психологічної, педагогічної, навчально-методичної літератури з проблем дослідження; синтез і узагальнення, порівняння; опрацювання досвіду роботи викладачів закладів вищої освіти, визначення поняттєвого апарату дослідження; емпіричних – спостереження й аналіз педагогічних явищ і процесів, колективні та індивідуальні бесіди з метою виявлення основних суперечностей та недоліків у змісті, методах

викладання для виявлення проблем формування текстотворчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Проблеми формування текстотворчої компетентності майбутніх учителів початкових класів

За допомогою анкети «Лінгводидактична (текстознавчий аспект) діяльність викладачів закладів вищої освіти» було опитано 38 викладачів, які готують студентів спеціальності «Початкова освіта». Анкета дала можливість визначити рівень лінгвометодичних знань викладачів та здатності формувати у студентів текстотворчу компетентність. Зміст опитувальника:

1. Відзначте цифрами в низхідному порядку значущість показників особистісного й професійного зростання, які є найважливішими для студентів педагогічного ЗВО: соціально-психологічна, комунікативна, що охоплює й текстотворчу, професійно-педагогічна компетентності.

2. Визначте значущість цифрами в низхідному порядку показників активізації та професійно-педагогічного вдосконалення лінгводидактичної компетентності викладача: використання інтерактивних методів навчання, проблематизація освітнього змісту, предметність (знати дисципліни, що викладають, володіти різноманітними методиками викладання, розуміти місце кожної дисципліни в міждисциплінарних зв'язках та ін.), застосовувати методи науково-педагогічного дослідження, прийоми словесного впливу.

3. З текстами яких стилів, жанрів та типів студентам педагогічного ЗВО доводиться працювати найчастіше?

4. Які операції з текстами студентам виконувати найскладніше? Відзначте цифрами в низхідному порядку їхню складність: аналізувати повідомлення та виокремлювати інформацію для передачі іншим (змістовну, структурну, ситуаційну); розрізнати ключову та другорядну (супутню, уточнювальну) інформацію; згорнути та розгорнути інформацію під час нотування, редагування тексту тощо; створювати вторинні документи (реферати, статті, виступи, анотації); використовувати додаткові джерела (словники, енциклопедії, довідники, інтернет-ресурси); оформляти бібліографію та посилання на джерела; цитувати авторські рядки; створювати презентації тощо.

5. Які вміння є найбільш необхідними для успішного й повноцінного навчання учнів молодшого шкільного віку: уміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу; формування орфоепічних, лексичних, граматичних, правописних умінь; формування вміння вчитися; уміння самоконтролю та самооцінки? Потрібне підкресліть.

6. Чому формування текстотворчих умінь є важливим процесом у підготовці майбутнього фахівця: уміння працювати з текстом є одним з найважливіших загальнонавчальних умінь, необхідних для успішного й повноцінного навчання; засіб комунікації; розвиває мислення й мовне чуття? Потрібне підкресліть.

7. Що нового Ви запропонували б для лінгводидактичної (текстознавчий аспект) підготовки студентів вишу?

8. Які знання про текст ви хотіли б активізувати та доповнити для підготовки майбутнього вчителя початкових класів?

56% респондентів вважають, що важливе місце у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя займає професійно-педагогічна комунікація, яка є основною формою педагогічного процесу. Професійно-педагогічна комунікація – це система безпосередніх чи опосередкованих взаємодій педагога, які реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою взаємообміну інформацією, регулювання педагогічних відносин. Вона віддзеркалює ціннісні орієнтації, гармонію професійних знань, комунікативних і морально-психологічних можливостей, характеризує його вихованість, уміння висловлювати думки, дотримуватись етичних норм спілкування та ін. Опанування вчителем культури мови і мовленнєвого етикету є передумовою ефективності його професійної й особистісної комунікації.

41,5% респондентів вважають, що найважливішим для професійно-педагогічного вдосконалення є предметність, далі ієрархія вибудовувалася так: використання різноманітних методів, прийомів словесного впливу, використання інтерактивних методів навчання, проблематизація освітнього змісту, застосування методів науково-педагогічного дослідження.

35% опитаних вважають, що найскладніше створювати вторинні документи (реферати, статті, виступи, анотації). У проміжному порядку знаходяться вміння розрізнати ключову і другорядну (супутню, уточнювальну) інформацію; згорнути і розгорнути інформацію під час анотування, редагування тексту тощо; оформляти бібліографію й посилання на джерела; цитувати авторські рядки; створювати презентації. Найпростіше опитаним використовувати додаткові джерела (словники, енциклопедії, довідники, інтернет-ресурси).

Серед нових підходів до лінгвометодичної підготовки студентів викладачі вважають залучення викладачів і студентів до наукової, дослідної діяльності (80%). До викладачів висувуються вимоги постійного підвищення професійної майстерності, забезпечення високого науково-теоретичного і методичного рівня викладання дисциплін. Звичайно, необхідно розробляти і видавати методичні рекомендації, посібники, підручники для підготовки студентів і не тільки в паперовому варіанті, але й в електронній формі.

У зв'язку з активізацією науково-дослідної роботи студентів 37% опитаних висловили думки щодо ґрунтовного ознайомлення майбутніх фахівців зі структурою, технічними вимогами до наукових текстів. Адже науковий текст розглядається як багатомірне й ієрархічно змістовне організоване утворення, що підкорюється авторському задуму, зумовлене комплексом екстралінгвістичних факторів, відображає типовий зміст певної сфери спілкування і діяльності, яка формує стильову специфіку цього різновиду тексту й об'єктивовану у взаємозв'язках текстових одиниць, типових текстових підсистем, архітектоніці, композиції та інших складниках поверхневої форми тексту.

Оскільки вчитель працює переважно із вторинними текстами (відтворення первинного тексту, діалог із первинним текстом, вторинний текст-відповідь, вторинний текст-дослідження, інтерпретація первинного тексту, завершення первинного тексту), він, готуючись до уроку чи пояснюючи матеріал, відтворює прочитане, вивчене раніше з урахуванням характеру навчального завдання. Окрім того, у процесі професійної діяльності виникає необхідність конспектувати, писати тези, анотації, виступати з оглядом літератури і т. ін.

Успішність створення вторинних текстів багато в чому забезпечується рівнем розвитку вміння читати. Причинами труднощів, які виникають під час творення вторинних текстів, вважають незнання законів жанру того чи іншого вторинного тексту, невміння правильно використовувати мовні і мовленнєві засоби, доречні у відповідних текстах; неврахування істинної специфіки вторинних текстів. Цими знаннями потрібно доповнити професійний багаж майбутнього вчителя початкових класів. Такої думки дотримується 78% опитаних.

Отже, проведене опитування засвідчило: викладачі вважають, що знання про текст і текстотворча діяльність забезпечать орієнтацію студента на розвиток професійно-особистісної реалізації, особистісно-креативного ставлення до педагогічної діяльності, впевненості у своїй готовності до неї, прагнення до професійного самовдосконалення.

Контент-аналіз поняття «текстотворча компетентність», «текстотворчий перформер»

Компетентнісний підхід як напрям модернізації освіти передбачає набуття цілісного досвіду вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, який зумовлює не інформованість студента, а розвиток умінь вирішувати проблеми, які виникають у життєвих ситуаціях.

Для нашого дослідження продуктивною є думка Н. Голуб, яка пов'язує текстотворчу компетентність із текстотворчою діяльністю [11]. Це трикомпонентна структура, яка охоплює знаннєвий (систематичні, міцні, сучасні, наукові, глибокі), аксіологічний (потреба, мотиви, цінності, ставлення) і діяльнісний (уміння й навички) взаємопов'язані складники. З діялісним компонентом тісно пов'язаний когнітивний компонент: знання відображаються і виявляються в діяльності, якісна реалізація якої своєю чергою ґрунтується на міцних сучасних знаннях, які мають відповідати принципу науковості і систематичності. Лише діяльність виконує роль індикатора набутих знань й опанування нових, вимагає мобілізації знань, відповідних умінь і навичок, зокрема текстотворення.

У наукових студіях поняття «текстотворча компетентність» тлумачиться по-різному. У нашому розумінні текстотворча компетентність розглянута як набуті у процесі навчання знання, уміння, навички, досвід текстотворчої діяльності – первинної (відтворення готових текстів, створення власних і редагування їх) і вторинної (сприймання, інтерпретування, розуміння текстів), а також досвід емоційно-ціннісного ставлення до процесу і результату текстотворення. Текстотворча компетентність

містить комплекс знань про текст як форму комунікації, а також сукупність інтегрованих лінгвальних та позалінгвальних знань, комунікативних умінь і навичок особистості, необхідних для текстотворчої діяльності [4].

Формування текстотворчої компетентності є інтегративним процесом, який охоплює філологічний, психологічний та педагогічний складники. Прогнозований результат навчання – високий рівень текстотворчої компетентності – комплексна структура, заснована на взаємовключенні низки «філологічних» компетентностей (текстотворчої, комунікативної, мовної).

Перелічені вище «філологічні» компетентності забезпечують унікальність рівневої моделі мовної особистості, розробленої Ю. Карауловим, у якій мовну особистість представлено як сукупність «здібностей до створення і сприйняття мовних творів (текстів)» (Караулов, 1987). Її включено в цілісну структуру особистості суб'єкта, процес її реалізації здійснюється в контексті мовленнєвої діяльності (і текстової діяльності у складі мовленнєвої). На вербально-семантичному рівні мовної особистості реалізується процес сприйняття і розуміння сенсу слів та їхніх взаємозв'язків у контексті речення. Ефективність цього процесу перебуває у прямій залежності від ступеня володіння мовою (мовної компетентності) особистості. Лінгвокогнітивний рівень відображає «соціальні та соціолінгвістичні характеристики мовної спільності» (Караулов, 1987). Він формується одночасно з комунікативною компетентністю. Прагматичний охоплює стійкі комунікативні потреби й комунікативну готовність (комунікативну компетентність), управляє механізмами текстосприйняття, розуміння тексту, текстотворення (текстотворчу компетентність).

Вивчення методичної бази про структуру текстотворчої компетентності дало можливість узагальнити підходи до її компонентів і виділити текстознавчий складник, який містить загальні знання про текст як засіб комунікації, створений із визначеною метою для конкретних адресатів, базові знання про жанри, типи текстів, їхні ознаки; когнітивно-інтерпретаційний – усвідомлення текстотворення як умотивованої, цілеспрямованої та культурологічної діяльності з метою інтерпретації та створення текстів; текстознавчий – знання про особливості текстотворення, уміння аналізувати висловлювання, знаходити функційні текстові маркери в повідомленнях різних жанрів, уміння порівнювати тексти; текстопродуктивний – це вміння будувати і редагувати тексти. Людина, яка володіє текстотворчою компетентністю, здатна ефективно виявляти її в текстовій діяльності, може бути названа «мовною особистістю» (Караулов, 1987).

Перформанс або перфоманс (від англ. performance – вистава, спектакль) – одна з форм акціоністського мистецтва, де твором вважають дії автора, за якими глядачі спостерігають у режимі реального часу; в іншому значенні – «доводити до кінця, завершувати що-небудь повністю» (З інтернетних джерел). У сучасному трактуванні перформансом можемо вважати продовження стародавніх традицій народного театру і вистав, а в Україні – скоморохів, ряджених і юродивих старої

православної, а потім і середньовічної козацької Русі. Започаткований у ХХ ст., він виявляється не тільки у театральних виставах, але і в літературі, візуальній та музичній сферах.

В основі перформансу лежить уявлення про творчість як спосіб життя. Людина, яка творить дійство, називається перформер (у нашому тлумаченні – той, хто творить текст). Перформери – це люди, які забезпечують найкращі результати, очікувані від тієї галузі, за яку вони відповідають, можуть самостійно побачити те, що потребує вдосконалення, знайти спосіб покращення, можуть утілити цю думку в життя, і найголовніше – вони роблять це із власної ініціативи. Детальний аналіз змісту та генези поняття дав можливість визначити текстотворчий перформер як ефективну (потрібний вплив на читача), високоякісну (нормативне змістове, композиційне, мовне оформлення) текстотворчу діяльність (у нашому дослідженні майбутнього вчителя початкових класів).

Психологічні передумови формування текстотворчої компетентності у студентів

Конкретизуємо характер виявлених психологами закономірностей щодо предмета нашого дослідження. Структура й породження всіх видів мовленнєвої діяльності (у нашому дослідженні це текстотворча діяльність) має фазовий характер: мотивація, орієнтування, планування, реалізація програми, контроль. Відповідно до цих фаз породження продуктивної мовленнєвої діяльності (а саме текстотворчої) можна структурувати таким чином: із фазою орієнтування в умовах спілкування і планування співвідноситься передтекстовий етап; із фазою реалізації програми діяльності – текстовий етап; фаза контролю – післятекстовий етап. Усі види мовленнєвої діяльності є ефективними, якщо вони вмотивовані, підпорядковані визначеній меті. Мотиваційно-спонукальна фаза в мовленнєвій діяльності потребує від викладача створення зовнішньої та підтримки внутрішньої мотивації діяльності, де під мотивом розуміємо необхідність у вираженні думки й отриманні мовленнєвої інформації. Учитель має формувати мотивацію – не закладати готові мотиви й мету для здобувачів освіти, а поставити їх у такі умови та ситуації розгортання активності, де б бажані мотиви й мета утворювалися і розвивалися з урахуванням і в контексті минулого досвіду індивідуальності, внутрішніх мотивів самого учня. Особливу значущість у цьому зв'язку набуває опора на мовленнєві інтенції особистості і врахування ситуативності мовлення, тобто викладач штучно викликає потребу у спілкуванні.

Психологічна теорія діяльності розглядає потреби як стан живого організму, який виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою його активності. Необхідно, щоб у студента/учня виникла потреба в комунікації. Тому в процесі вивчення мови на комунікативно-діяльнісній основі домінуючим типом вправ є ситуативні, які дають можливість одночасно окреслити ситуацію спілкування, поставити пізнавальну мету й мотивувати мовленнєву діяльність.

Основним чинником і передумовою мотиваційного складника текстотворчої діяльності є бажання належним чином підготуватися до майбутньої професійної діяльності, а також зацікавитися навчальною інформацією. У цьому контексті завдання викладача полягає в доборі оптимальних, форм, методів, прийомів та засобів навчання, які б не лише забезпечили ґрунтовне засвоєння знань, сформували вміння й навички, а й підтримали інтерес до навчання.

Наявний спектр тлумачень розглядає інтерес як домінуючу якість особистості, спрямовану на вивчення нового. Інтерес до нових знань дослідники визначають як пізнавальний інтерес. Пізнавальний інтерес студентів розглядаємо як складник професійного інтересу, тобто психологічну якість особистості, що полягає в мотивованому прагненні майбутніх учителів початкових класів до засвоєння нових знань, оволодінні низкою фахових умінь і навичок. Формування пізнавального інтересу студентів забезпечується сукупністю педагогічних умов, таких як: професійна спрямованість у процесі викладання; поетапний характер процесу навчання; диференційований підхід до вибору методів навчання; організація пошуково-дослідної роботи; цілеспрямований розвиток особистісних якостей студентів, формування особистості, яка прагне до самовдосконалення. Отже, завдання викладача – розвиток пізнавального інтересу у студентів з метою оволодіти фахом, процесом осмислення і переосмислення свого «Я» у вимірах сутності вибраного фаху з наявними про нього уявленнями (професійна рефлексія). Ці уявлення розвиваються і допомагають людині сформулювати здобуті результати, передбачити мету подальшої роботи, скоригувати свій професійний шлях, проаналізувати свої вміння (у нашому дослідженні – текстотворчі).

Текстотворчі вміння активізують розумову роботу, розвивають творчі здібності, а також увагу, пам'ять, логічне мислення учнів та їхню самостійність. Здатність до творчості характеризується винахідливістю, жвавістю уяви, розкутістю мислення, вільною грою асоціацій, умінням перекомбінувати і створювати нове поєднання з наявних елементів. Головне завдання текстотворчих умінь – навчити створювати власні висловлювання, тобто твори, а також уміти редагувати їх. Отже, текстотворчі вміння – способи виконання дій, які передбачають усвідомлення змісту і побудову тексту.

Отже, текстові вміння складаються з 3 груп умінь – текстосприйняття, текстовідтворення, текстотворення – і формуються в ході здійснення всіх видів мовленнєвої діяльності.

Серед текстотворчих умінь виділяємо вміння: орієнтуватися в умовах спілкування; визначати головну думку; визначати межі теми і формулювати тему; здійснювати відбір мовних засобів відповідно до задуму; збирати матеріал до твору (тексту), планувати і систематизувати зібраний матеріал; реалізувати програму – створити текст, відповідний до задуму; здійснювати контроль за своєю мовленнєвою діяльністю та вдосконалювати її. Текстотворчі вміння формують нормативно-ціннісний комплекс мовленнєвої особи-

стості майбутнього фахівця, який перебуває на етапі фахового становлення особистості, відповідають його потребам і запитам, ціннісним пріоритетам.

Завдання для текстотворчого перформенсу

Отже, спираючись на психологічні положення, викладені вище, визначаючи інтерес одним із провідних чинників освітнього процесу на заняттях предметів філологічного циклу, ми передбачаємо завдання, які дають можливість оволодіти навичками аналізу основних складників тексту, застосовувати надбані знання під час створення студентами творів різних типів та жанрів. Ми пропонуємо вправи для текстотворчого перформенсу, орієнтовані на структуру мовленнєвої діяльності для формування текстотворчих умінь: конструктивні вправи – реконструктивно-творчі (відновлення деформованого тексту, структури висловлювання), конструктивно-творчі (доповнення тексту, завершення будови синтаксичних одиниць, конструювання речень за наведеними схемами-моделями, конструювання синтаксичних одиниць за граматичними і семантичними ознаками), трансформаційно-творчі (зміна граматичних ознак членів речення, зміна синтаксичних конструкцій, заміна їх синонімічними, розширення мовних одиниць, згортання мовних одиниць, перебудова висловлювання, редагування), орієнтовані на формування й удосконалення тактичних прийомів пізнавально-творчої діяльності; власне творчі завдання, які формують стратегічні вміння пізнавально-творчої діяльності: лінгвістичне спостереження, лінгвістичний експеримент, творче моделювання, творчий проєкт (дослідницький, інформаційний, ігровий, творчий, аналіз комунікативних властивостей мовлення в поєднанні з лінгвістичними завданнями, побудова висловлювань з урахуванням комунікативних властивостей мовлення відповідно до певного типу, стилю, ситуації мовлення й комунікативної мети). Наприклад:

– Прочитайте коментар з інтернетних джерел.

– *Правописів у нас було багато й різних. Не останню роль у цьому відіграли легендарні Валуєвський циркуляр та Емський указ: абсолютна заборона українського письменства перетворювала правопис на річ у собі: непотрібну і навіть небезпечну. Бо правопис – ніщо інше, як збірка правил, як правильно писати. А навіть мові правопис, якщо писати й друкувати цією мовою заборонено?*

– *Але якщо офіційно заборонено, але на практиці дуже треба? Саме з офіційної заборони на письмо й проросли численні неофіційні «кулішівка», «драгоманівка», «желехівка», «грінченківка» тощо. Упорядковані письменниками, лексикографами, перекладачами передовсім для своїх потреб, вони швидко набули територіального поширення, і явище, де «два письменники, там три правописи» не лише стало на тривалий час нормою, але через століття з гаком боляче гикнулося принципом «як хочу, так і пишу/говорю» в українських медіа та видавництвах часів незалежності. Напишіть есе «Чи варто змінювати правопис сьогодні?».*

– Доведіть чи спростуйте думки: *«Історія переконливо доводить: саме заборони й переслідування гурту-*

вали українців і допомагали їм вижити»; «Мова – це політика. І ця політика не завжди мові на користь».

– За допомогою Інтернету знайдіть сучасні матеріали, присвячені особистості Івана Франка. У чому, на вашу думку, актуальність цієї постаті? Чим Іван Франко може зацікавити сучасну молодь?

– Напишіть резюме до образу Мойсея (поема І. Франка «Мойсей»). Резюме (фр. *Résumé*, лат. *currículum vitae* вимовляють *курікулум віте*, що перекладається як «життєвий шлях») – вид документа, у якому подаються короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особи, яка його складає. Основна вимога до такого документа – вичерпність потрібних відомостей і лаконічність викладу.

– Чи доводилося вам бачити сніг? Чи намагалися ви їх розгадати? *Поясніть гіпотезу З. Фрейда, що «... сновидіння ніколи не цікавиться тим, що не могло б повернути нашої уваги вдень, і дрібниці, що не хвилюють нас удень, не в змозі переслідувати нас уві сні».* Доведіть або спростуйте думку, що сновидіння є формою здійснення бажань. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що подразником сновидінь є об'єктивні чинники, які перешкоджають сну? (на прикладі сну головної героїні новели І. Франка «Сойчине крило»).

– Напишіть міркування з приводу думки *«Кожен із нас потрапляє під колесо долі хоч раз у житті, вся річ у тому, щоб підвестись і продовжувати жити так, ніби нічого не трапилось».*

– Уявіть, що ви психолог. Які поради дасте щодо шляхів подолання кризових життєвих ситуацій?

– Подискутуйте з одногрупниками. Часто від сучасних жінок можна почути про несприйняття проявів чоловічої галантності й традиційного залицяння: *«Мені байдуже, подадуть мені пальто чи ні, двері теж завжди відчиняю сама, а відчинять – от і добре, на такі дрібниці не звертаю уваги. Платити за себе люблю сама – хочу почуватися нікому й нічим не зобов'язаною».* А як вважаєте ви, чи потрібні сучасній жінці чоловічі турбота, підтримка та розуміння? Свою думку обґрунтуйте.

– Прокоментуйте слова Олени Малахової, експертки й тренерки гендерного інформаційно-аналітичного центру «Крона»: *«Чоловіки є групою, яка володіє привілеями і не хоче від них відмовлятися».* Чи погоджуєтеся ви з цією думкою? Наведіть аргументи.

– Підготуйте невелику зв'язну розповідь про хвилини (якщо такі були), коли відчуття краси природи допомогли перебороти сум, біль.

Висновки. Отже, вправи, де об'єктом аналізу є текст і його смислові категорії, слугує вивченням художнього тексту як одиниці комунікативного акту, осмислення специфіки й ролі текстознавчих понять у процесі аналізу тексту – невідмінна умова підготовки кваліфікованого майбутнього фахівця до формування у молодших школярів текстотворчих умінь. Текстотворча компетентність майбутнього спеціаліста початкової ланки освіти до свого складу зараховує комплекс знань про текст як форму комунікації, а також набір знань, умінь і навичок особистості, на які вона спирається, щоб здійснювати

текстотворчу діяльність. Вивчення методичної бази про структуру текстотворчої компетентності дає можливість виділити її компоненти: текстознавчий, когнітивно-інтерпретаційний, текстологічний, текстопродуктивний – це вміння будувати та редагувати тексти, які формуються на основі текстотворчого перформенсу.

Перспективами подальших розвідок є розроблення положень про формування текстотворчої компетентності, що є складником професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, ураховуючи розмежування змісту явища і форми його прояву не тільки в якості внутрішньої субординації, а й їх діалектичної взаємодії.

Література:

1. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі : методичний посібник. Київ : Освіта, 2006. 268 с.
2. Голуб Н.Б. Особливості текстотворчої діяльності учнів 5–7 класів в умовах компетентнісного навчання української мови. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 16 «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики»*. 2013. Вип. 20. С. 72–76.
3. Греб М.М., Грона Н.В. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. № 82(2). С. 109–126. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v82i2.3288>.
4. Грона Н.В. Підготовка студентів педагогічних коледжів до формування у молодших школярів текстотворчих умінь : монографія. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2017. 592 с.
5. Експрес-порадник учителя НУШ: короткий термінологічний словник / уклад. М.М. Греб, Н.В. Грона. Ніжин, Україна : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 48 с.
6. Ковальчук О. Інноваційна робота як проблема професійного удосконалення вчителя. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2002. № 1–2. С. 51–52.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.
8. Кучерук О. Методологічні засади особистісно орієнтованої лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 6. С. 20–24.
9. Пентиліук М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
10. Семенов О.М. Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів. *Педагогіка вищої та середньої школи* : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2013. С. 266–270.

References:

1. Vashulenko, M.S. (2006). *Ukrainska mova i movlennia v pochatkovii shkoli: metodychnyi posibnyk* [Ukrainian language and speech in primary school: method. manual]. Kyiv: Osvita, 268 s. [in Ukrainian].
2. Holub, N.B. (2013). *Osoblyvosti tekstotvorchoi diialnosti uchniv 5–7 klasiv v umovakh kompetentnisnoho navchannia ukraïnskoi movy* [Peculiarities of the text-creating activity of 5–7 grade students in the conditions of competency-based learning of the Ukrainian language]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova. Seria 16 "Tvorchia osobystist uchytielia: problemy teorii i praktyky"*. Vyp. 20, pp. 72–76 [in Ukrainian].
3. Hreb, M.M., Hrona, N.V. (2021). *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak zasib formuvannia lnhvodydaktychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv* [Information and communication technologies as a means of forming language didactic competence of future primary school teachers]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 82(2), pp. 109–126 [in Ukrainian].
4. Hrona, N.V. (2017). *Pidhotovka studentiv pedahohichnykh koledzhiv do formuvannia u molodshykh shkoliariv tekstotvorchykh umin: monohrafiia* [Preparation of students of pedagogical colleges for the formation of text-writing skills in junior high school students: a monograph]. Nizhyn: PP Lysenko M.M., 592 s. [in Ukrainian].
5. *Ekspres-poradnyk uchytielia NUSh: korotkyi terminolohichnyi slovnyk* / uklad. M.M. Hreb, N.V. Hrona (2019) [NUS teacher's express guide: short terminological dictionary / comp. M.M. Greb, N.V. Grona]. Nizhyn, Ukraina: NDU im. M. Hoholia, 48 s. [in Ukrainian].
6. Kovalchuk, O. (2002). *Innovatsiina robota yak problema profesiinoho udoskonalennia vchytielia* [Innovative work as a problem of teacher professional improvement]. *Dyrekto'r shkoly, litseiu, himnazii*, 1–2, pp. 51–52 [in Ukrainian].
7. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasniï osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy: biblioteka z osvithoi polityky / za zah. red. O.V. Ovcharuk* (2004) [Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library of educational policy / by general ed. O.V. Ovcharuk]. Kyiv: «K.I.S.». 112 s. [in Ukrainian].
8. Kucheruk, O. (2013). *Metodolohichni zasady osobystisno oriientovanoi lnhvodydaktyky* [Methodological principles of personally oriented language didactics]. *Ukraine language and literature at school*, 6, pp. 20–24 [in Ukrainian].
9. Pentyliuk, M. (2011). *Aktualni problemy suchasnoi lnhvodydaktyky* [Actual problems of modern language didactics]. Kyiv: Lenvit, 256 s. [in Ukrainian].
10. Semenov, O.M. (2013). *Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv* [Formation of communicative competence of future economists]. *Higher and secondary school pedagogy*. Kryvyi Rih, pp. 266–270 [in Ukrainian].

Наукове видання

СЛОБОЖАНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Серія: Філологія

Науковий журнал

Випуск 1, 2023

Коректура • *Н. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Підписано до друку: 28.02.2023 р.
Формат 60x84/8. Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 5,81.
Замов. № 0423/211. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.